243

891.99
9-36

891.99
Ջ-36 ա ց
19 NOV 2011
521

ՑԱՅԳԱԼՈՅՍ

340
521

(ԱՐՋԱԿ ԷՋԵՐ)

Ջ-38
3119

Գրեց՝ ՌՈՒԲԷՆ ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ

13/444

ՏԱՏԵՆԱՇԱՐ „ԱԶԴԱԿ" ԹԻՒ 4

Հրատարակութիւն
„ԱՐԾԻՒ" ԺՈՂ. ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑԻ

1910
Կ. ՊՈԼԻՍ

17293

29043

3061
40

ԻԲՐ ՆԱԽԱՄՈՒՏ

Յայգալոյսը՝ խորհրդանշական է պատմական այն շրջանին, ուր բռնադատիչ խաւարը կը ճնշէր թրքահայ մտքին եւ գրականութեան վրայ: Բանը ոչնչացած չէր, բայց կենսազուրկ ու կիսակենդան, հազիւ կը ճառագայթէր մթասուներ ու մռայլ հորիզոնի մը վրայ, որուն տրտմաթաթաւ, անդրադարձ ցոլքը ցայգալուսային աշխարհի մը մէջ:

Թրքահայ Գրականութեան այդ վշտագին շրջանն է ահա, սկսած 1895 թուականէն, որ այս հատորին պարունակութիւնը կազմող էջերուն մեծագոյն մասը գրուած է եղեր մեր զանազան պարբերականներուն մէջ: Եւ երբ հարկ կ'ըլլայ այսօր զանոնք հաւաքել եւ ամփոփել մէկ կողքի մը տակ, նոյն ցաւագին զգայնութիւնը կը կրեմ՝ վերապրելով չարչարանքը այն յառներուն՝ որոնք կը մերժէին, ակամայ, հարազատ թարգմանին ըլլալ խորհուրդին ու զգացումներուն, վերզգալով ցաւին սաստկութիւնը այն տանջալից ու անկարող կոխիին՝ որ գիրն ու խօսքը կը մղէին արուեստի անկեղծութեան ու մտքի ազատութեան դէմ:

Տիտղոսը, ուրեմն, այս գրքին, ուրիշ բան չէ, այլ միայն մեկնաբանութիւնը իր պարունակութեան եւ գրական որոշ շրջանի մը միանգամայն:

1909 Նոյեմբեր 24

Ռ. ՉԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ս. Պոլիս

ՅԱՅԳԱԼՈՅՍ

ՎԱՀ, ԵՍ ՄԵՌՆԷԻ

Ծածկուած վարագոյրներէն ներս տաքութիւնը կը սողար, որովհետեւ դուրսը գարնան մեղմ անուշութիւն մը կար. աքաղաղները կը կանչէին, թռչունները զմայլանքով կը ճախրէին և երկինքէն վար տատանող խենդ ուրախութիւնը կը չռայլուէր ամէն կողմ: Հայկուհի խաթուն միս մինակ սենեակին մէջ գուլպայ մը կը հիւսէր՝ ծալուած հանգստաւէտ ճոխութիւններու վրայ, և դուրսէն ներս սողացող լոյսը թափանցիկ ձերմակութիւն մը կը ցօղուէր ամէն բանի վրայ, պատէն կախուած խոշոր հայելիներուն, ինչպէս պատկերներուն ու ճերմակ պատերուն երեսին՝ աւելի նրբացած:

Այդ մանկամարդ խաթունը, որ հակառակ իր սեւ աչքերուն ու փափուկ իրանին, ոչ գեղեցիկ ըսուելու չափ դիմագծային համեմատութիւններ կը կրէր և ոչ ալ տգեղ ըլլալու չափ ցայտուն անկանոնութիւններ, վարժ ճապուկութեամբ մը կը չարէր կութերը ճաղին վրայ, կը դարձնէր գուլպան ու չուանը կծկուելով կը կարճնար հետզհետէ: Մինակ էր ու մտածկոտ:

Չես գիտեր ո՛ր անծանօթ անկիւնէն՝ յանկարծ թըռ-

չող սեւ ըղէզ մը մտաւ սենեակէն ներս, խաւարտ, միօրինակ թրթռումով մը երեքաց օդին մէջ, առաստաղին այս այն տեղերուն մէկ մէկ բարեւ տուաւ, կեցաւ ու ըղձաց նորէն, ճնշող լռութեան մէջ բերելով դուրսի վերակենդանութենէն, արեւէն ու գարնան երկինքէն անբացատրելի բան մը, քաղցրութիւն մը, հեչտութիւն մը: Կեանքն էր որ կ'արթնար, հողին, ջուրին, երկնքին մէջ ու այդ թեթեւ, միամիտ միջատը թեւերն վրայ առած բնութեան ուրախութիւնը՝ գիտակից բնազդով մը կը քաշէր զայն հասած տեղը, մոլորուն ատամնդականութեամբ, մեայլ, ցուրտ ու տրտում տեղերուն հաղորդելով գարնան զեղումը:

Եւ ըղէզին բերած այդ եթերային մեղեդին, այդ աւետիսը՝ թրթռաց Հայկուհի խաթունին ներքին մտածման վրայ ալ և կարծես քաւելով կնոջ հոգիին՝ զայն թեթեւօրէն քերեց ու մառախուղը ճեղքելով ծորումի անցք մը բացաւ. դուրսի բերկրալից ցնծութեան մեղրը խառնուելով իր վշտերուն հետ, մանկական հոգի մը տուաւ անոր այդ պահուն, մանկացուց այդ կիսկիը որ լալու բաղձանք մը ունեցաւ. ու արեւի ճառագայթներէն, գարնան մաքուր ու երիտասարդ լոյսէն՝ կարծես քնքշացած իր սրտին ակերը՝ լայնօրէն բացուեցան, ցայտեղ տալով արցունքները, ինչպես երեխան մօրը ծիծը քաշած առնն կ'եռցնէ և կաթը լնքն իրեն ու առանց ճիպի կը հոսի:

Տրտում էր, որովհետեւ երկիը եար չէր իրեն ու կնկայ անձնասիրութեան սպառնացող այդ կրակը, կը մխար, ու անցնելիք տեսակէն չէր. յետադարձ ակնարկ մը, պապան տունը անցուցած կեանքի մը հեռապատկերին չափի փափաքեր ապահովաբար այդ պահուն. ինչ պէտք անցեալ երջանկութեան մը հեռաւոր հակա-

պատկերին՝ արդի վիճակին բողոքը աւելի ուժգնօրէն, լնք իր համար գրուած այդ լռին աղերսագիրը աւելի արդարութեամբ ստուգել տալու իրեն, քանի որ չպիտի գտնէր. ընդհակառակը, հօրենական տան յիշատակներէն մխիթարական ոչինչ պիտի տեսնէր:

Սէքսան ծնողքի մը աղջիկն եղած էր, իր մտաներով պահած գրեթէ լնքզինքը. ճրագ-լուսուն առջեւ կոթ զարկած, ցորեկը տեղին հետ թռած, բայց այս բոլոր տաժանքին ու չքաւորութեան կրթանքէն տեսակ մը խստաբարոյ առաքինութիւն, անթերի համեստութիւն չահելով, որը աղջկայ առաւելութեան չատ արժէքաւոր հանգամանք մը տուած էր անշուշտ, քանի որ ծիսական, կեղծ ու հետեւակ գիտակցութենէ մը ծնած չէր իր ուսնեցածը, այլ բնական ճամբով, ընտանեկան փորձառութեամբ ու ցեղային դաստիարակութեամբը առեղծուած: Այս վայրկեանին պէտք չունէր անկասկած՝ գլուխը չիակելու դէպի այդ խեղճութեան, զրկանքի հեռաւորին, որովհետեւ մոռցած, հաչիւ չառնուելիք իր անձնական այդ արժանիքը չէր կրնար իյնալ միտքը երբէք ու գուցէ երկու ծայրերուն զուգակշիռը իր հիմակուան ցաւերը աւելի թեթեւցուներ, աւելի ժանգոտել տար:

Բայց ինչ ալ ըլլար իր ծննդեան արժէքի վաւերականութիւնը, որքան աղքատի ալ ըլլային իր աղջկուներ, բաւական էր որ իր բաղդին գոնակը անապատելի երջանկութեան մը վրայ բացուած էր ու էրիկը իր ոսկիէ պատուանդանին, իր ամուսնականի դիրքին մէջ ամբարտաւան՝ իրաւունք չունէր այդ առիթով ապտակելու զինքը ու հինցած լաթի մը պէս մէկ կողմ նետելու, առնն մը անոր նորութիւնը, անոր հրապոյրը անարատօրէն վայելելէ ետք:

Կին եղած էր ու հարկաւ իրաւունքի մը վրայ. հե-

ըիք էր ատիկա։ Անոր համար ղինքը չըվազատող բոլոր պերճանքը, ոսկի չարոցը, ադամանդէ մատնիները՝ հիմա իժերու լեզուով կը խածնէին ղինքը ամէն վայրկեան, ցաւով ու տանջանքով կը դիպուէին իր չուրջը, երբ ինք անքթիթ, կարծես ծնրադիր այդ ամէն անոզի առաջ կանգներուն մէջ, մազերը վղին երկու կողմերէն կուրծքին վրայ թափած սրբուհիի մը պատկերով՝ լոյսին դարձող արեւածաղկի պէս՝ կը նայէր կողկողալին, էրկանը՝ որ սչքը իրեն չէր ուղղեր, որ դժկամակութեամբ երես կը դարձնէր իրմէ, և մորմոքիչ հակառութիւն, ձանձրացած այդ բռնաւոր անձնուիրութենէն, այդ հետապնդող խանդաղատանքէն՝ ազատիլ կ'ուզէր անկէ։

Այդ գուլպան՝ որուն չուանը հանգոյց հանգոյց գալով՝ ձեւ կու տար ու հեզնեաէ, դրեթէ անզգալաբար, կը մարմնացնէր առարկան, կը նմանէր իր վիշտերու պատմութեան, ա՛յնքան մօտաւորութեամբ, երբ կամաց կամաց անորոշ սկզբնաւորութեամբ մը սկսած էր ծայր առնել անիկա, նախ տեսակ մը անհոգ անտարբերութիւն, յետոյ չեչտուած արհամարհանք և օր մըն ալ որոշ, յստակ յայտնութիւնը լքումին. ա՛լ տունը մտնելուն պէս երիկը ղինքը չէր որ կը փնտռէր առաջին անգամ և ընտանիքի հօր իր ներկայութիւնն ալ զաւակներուն քով՝ չարթնան մէջ հեղ մը՝ վրիպած բացատրութիւնը կ'ըլլար երթալով. հիմա իր անունն անգամ բերանը չէր առներ, սովորական պարագայի մը տակ իր նախկին կնիկէն մնացած զաւակներուն բերնովը էր որ հրամանը հաղորդել կու տար իրեն։ Եաքէն ևկող կնիկը այդ տանը մէջ առանձնացած որբեւայրի մըն էր իր աղջկան և հազիւ երեք տարու անդրանիկ տղուն հետ, որոնք անոր ալ զաւակներն էին հաւասարապէս և սակայն իրենց մօրը պահիժը կը բաժնէին չատ կանուխ անձնուիրութեամբ մը...։

Գարնան եղկ լոյսը անդիմադրելի զուարթութեամբ միշտ կը ծաւալէր ներսը, երազի պէս ծորելով կը լեցուէր հոն՝ երկինքի պաշտելի կապոյտին հետը հեչտութիւն մը քերելով ու հաղորդելով զայն ամէնուն, թափանցելով ամէն առարկայի ու հանդարտ ցնծութեան մը մէջ օծելով իրեն հանդիպած ամէն բանը։

Այդ լոյսը իր անոզ բաշխումովը և միամիտ գըգուանքովը, կը մտերմանար վչտակիր կնկան հետ, կը հարցափորձէր զայն իր սրտի գաղտնիքներուն մէջ և կը ստիպէր, կարծես, որ սրտաբաց յայտնութիւնն ընէ իրեն և որ կը լսէր կարծես ու կը պատասխաներ անոր...։

Բ

—Ա՛խ, մայրի՛կ քուրուկ, խարա պաղդիս վրայ սև հաւն է կանչէր. աչք ունի, լոս չունի, հա կնիկ մի է եղեր տանը մէջ, հա բոչայ պէսպէսմէ մը. օր մի չի նստանք թաս մի չուբ մէկտեղ խմեր էինք, որ՝ ես էլ ըսէի քի գլխաւոր ունեցայ, գլխաւորի սէր տեսայ և երկու տեսրևէն եղայ. ա՛խ, էն բո՛ղը, էն բո՛ղը...։

—Էնողին չի մնայ, եավրում, բո՛ղը է, բո՛ղը, դուն մտէ (Լռել, մտիկ ընել) որ քաշողը քաշէ։

Հայկուհի խաթուն իր դարձը կը հէքեաթէր Սումայիին՝ որ համբաւաւոր կնիկն էր՝ երկայ կնկայ, սիրողի ու սիրուողի մէջ իր յանդուգն միջնորդողի համբաւով և մոգի ու մոգական ձեռնարկութեանց մասին հռչակ չահած էր այնքան, որ մութին մէջ ականջէ ականջ իր անունը երթալով խոչորցեր, տեսակ մը գերբնական աղդեցութիւն առած էր։ Սուման իր համայնքին մէջ ճշմարիտ չատուլ խորհրդանշանն էր ու իր վրան գլուխը, կռնակի

քուրքէն մինչեւ ոտքի նախչուն վապուճը՝ աղնուականի հով մը կու տային իրեն և արդար ըլլալու համար պէտք է ըսել թէ՝ վայլեցնել դիտէր ինք ալ. որձևէգի տարօրինակ խառնուածքով՝ իր առնական ձայնին հզօր ու ազդեցիկ չեչա մը կու տար, իմացող մտքի ճարտարութեամբ իր քաղաքավարութեան հեթանոս լանտաձեւերուն՝ քրիստոնէական չապիկ կը հագուեցնէր ու այնպէս իր միջավայրի նախապաշարումներուն ու հաւատքին համաձայն՝ դիտութեան մը սիրուհին կը հռչակէր ինքզինք, որով կ'ապրէր ու կ'ապրեցնէր իրենները: Քահանայի չափ ու անկէ աւելի՝ ծածուկ մեղքերու, չի խոստովանուող յայտնութիւններու, վերջապէս աշխարհիկ կեանքի և ընկերական բոլոր սիրոյ լանգիրներուն՝ դաղանիքը, ևգրաբացութիւնը իր քովէն էր ու մտքին մէջ աղիւսակի պէս դասաւորուած կը պահէր:

Անոր համար, Հայկուհի երկար մտալկումներէ և վարանքէ վերջ իր քովը կանչած էր զայն իր յաւէրժ դարման մը գտնելու հաւատքով: Սաջի օրէն մինչեւ վերջին օրը՝ պատմած էր անոր մանրամասնօրէն, հաւատքով ու արցունքով հալածական իր ամուսնութեան բոլոր ճամբորդութիւնը, երջանկութեան սակաւ ամիսներուն քով չարկով դժբաղդութեան տարիները, լքումի, արհամարհուած վիճակի դժնդակ համբերատարութիւնը և այդ բոլորին մէջ գծագրկով միւսիկ, իր սրեւն արգիլող ճախաճնուդին պատկերը՝ բուի գլխով: Սաման մոխրած էր գլխու ճօճումներով, երբեմն կիսատ ժպիտ, երբեմն լուրջ ու խորհրդածող դէմքի արտայայտութեամբ՝ դիմացինին յայտնապէս նչմարել տալու համար իր վարպետի փորձ դիտակցութիւնը, դժուար հանդոյցները քակելու իր լուսաւոր ըմբռնումը:

Ապսպրած էր որ անոր գլխէն փունջ մը մազ ու չա-

պիկը իրեն տայ՝ որպէս զի տանուհինդ օր ետքը՝ ետ վերադարձնէ, չապիկը էրկան հագցնելու, մազին կէսը դուրսի դրան սեմին վրայ, միւս կէսը կրակարանին տակը թաղելու, տակէ զատ՝ կտոր մը դեղ ալ՝ աղաւնիի լեղւոյ՝ որ սուրճին հետ պիտի խառնէր ու տար որ առտուանց խմէ՝ չուկայ չի գացած:

—Տեսնա՛ս, եամբուա, եղի մեղքի պէս տի ըլլիք անկէ ետքը, ըսեր էր Սաման վստահ եղանակով մը. լաւ չալահ չարը կը խափանի, բո՛ւղր է, աղջիկս, բուղրի բան է ասիկա, խելքն են առեր, խելքը՛, կը հասկնա՞ս, մառաս մ'էներ, նէյէ նէյէսիներ ձեռքիս տակէն անցեր են...:

Եւ Հայկուհի խաթուն՝ ամբողջ հոգին հաւաքած իր նայուածքին մէջ՝ կը կախուէր այդ կնկան չրթունքներէն, հազար հազար խոստումներ կ'ընէր, իր մեղքին տակ չը պիտի մնար, էւել էւելոքը պիտի վճարէր անոր և իբրև կանխավճար՝ պուկէն երկու դազի փրցնելով Սամային աիը կը հրէր:

Գ

Հրապարակային դայթակղութիւն մը, հանրային ահաւոր դատաստան մը պատեցաւ համայնքին մէջ՝ երբ լսուեցաւ թէ Սարգիս էֆէնտին — Հայկուհի խաթունին էրիկը — առնէն դուրս վռնտեր է իր կինը՝ վինքը թունաւորած ըլլալու քաոմինեցուցիչ ամբաստանութեամբ: Ոմանք՝ չատ միամիտները՝ կ'ընդունէին պատմուածը, դէպքերու աւելորդ իմաստասիրութեամբ չուզելով ինքզինքնին յոգնեցնել. կը դատապարտէին առանց այդ քայլը, այդ չոհսի աղջիկը որ հացի հասնելէն ետքը՝ իժի նենգութիւններ կը փորձէր ու պատուաւոր էրկայ մը պա-

տիւրին հետ կը կատակէր լկտի ամբարշտութեամբ. վո՜ւյ, մեղա՛յ, կ'ըսէին չատ կնիկներ, ականջնին գոցելով, ասոնք որ դուցէ ամէն օր անհեռատես էրկայ մը վատահութեամբը կը զուարճանային ու իրկունը նորէն խաթուն կնկայ հպարտութեամբ կը բազմէին իրենց աղային հետ քով քովի: Ուրիշներ կասկածոտ վարանում մը կը ցուցնէին, սակայն, լսուածը իր ամբողջութեամբ ընդունելէ առաջ. բայց իրողութիւնը այնքան վաւերական պարագաներու տակ կը չէշտուէր որ՝ թերահաւատները, Սարգիս էֆէնտիի ներքին կեանքին մօտաւոր ծանօթներն անգամ ինքնախաբէութենէ մը չէին կրնար խուսափիլ. այսպէս, էֆէնտիին նկատմամբ ամէնէն աննպաստ կարծիքներն ալ՝ քանի մը օրուան մէջ երերալէ, դանդաչելէ ետք՝ հաւատարակչռութիւն կ'առնէին, կը զօրանային ու նպաստաւոր հանգամանքով մը կ'երևնային. ա՛յնքան կոյր ու աղայական է չատ անգամ հանրային կարծիք ըսուածը, այնքան քիչ տրամաբանող և դիւրահաւատ է ամբոխը:

Ու ինչպէ՞ս չի հաւատային խօսուածին, քանի որ Սարգիս էֆէնտին առտուն կանուխ, սովորականին պէս, սուրճ մը առնելէ ետքը չուկան գացած էր ծանօթի մը խանութը և քանի մը վայրկեան ետքը սկսած էր փըսխել, թունաւորուած ըլլալու բոլոր ախտանիշներով: Բժիշկն եկած ու հաստատած էր թունաւորումը: Առտուանց մէկ գաւաթ սուրճէ զատ՝ բան չէր դրած մարդը բերանը ու սուրճն ալ կինը պատրաստած էր խոհանոցը ու սպասաւորին ձեռքով ներս ղրկած: Դէպքերու կապակցութիւնը, յղաւորումը այնքան պարզ էր որ մանուկ մը անգամ ծայրը կրնար գտնել ու մինչեւ վերջին եզրակացութեանը դիւրութեամբ երթալ:

Այս անսպասելի անակնկալը վայրկեան մը չմնաց

Սարգիս էֆէնտիի խախտած, անանկանալու մօտ դիրքը՝ մարտիրոսի մը ձրի լուսապսակը կապելով ճակտին. կարծես ինք իսկ հաւատալ կը սկսէր իր անմեղութեան, ևս երրորդի մը տեղ դնելով իր անձը, ամբոխին հետ ու անոր պէս տրամաբանելով՝ խիղճը հանդարտ ու պատուախնդիր տրամքն մը կը նկատէր ինքը, մոռնալով անտառակ ու ցոփ կեանքի մը պատասխանատուութիւնը, հիմա լրջօրէն արդարացնելով այն տանջանքները՝ որոնց ենթարկած էր այդ սեւերես կինը — ձմեռ գիշերներու ախոռի բանտարկութիւններ, ծեծ, հայհոյութիւններ...: Կ'արդարացնէր այս ամէնը և այս յեղակարծ դէպքին առջեւ դիւային ծիծաղ մը կը կլլէր, որ կը բղխէր բզբզտուած խղճին յատակէն ու հաճոյամոլ անձնականութեանը բոլոր ակերէն:

Հիմա ա՛լ ազատ էր, հաճոյքները լայն թեւով կը զարնէին իր զգայամոլի հոգիին մէջ, ու անառակութեան, յայրատ բաղձանքներու փոթորիկը խելքը գլխէն կ'առնէր, կը յափշտակէր զինք: Աչքերը, Հայկուհիին սիրոյ, ազապատանքի յամառ աչքերը՝ կորսուած էին, ա՛լ իրեն չէին հեռեւեր տունէն դուրս, լուին, ղրկուածի յանդիմանութեամբ չէին ուղղուեր իրեն:

Հիմա աւելի ազատ կերպով անձնատուր եղաւ գինիին, խաղին ու կիներուն՝ առատօրէն վատնելով ինքզինքը ու ղրամը, երբ հանրային խիղճը՝ ակիղբը, արգահատանքով կ'ընկերանար իրեն, այդ բոլոր անհաւատարակիւս անկումներուն մէջ՝ բարի ամուսնի վիշտը, դիտակցութեան մը ակամայ խաւարումը, ինքզինքը կորնցուցած ըլլալու ազատանքը գտնելով միայն:

Համանուէիներու անվերջ չարքին մէջ, որոնք կը փոխէր վայելող ու ձանձրացող մարդու հիւանդոտ քմահաճոյքով, հատ մը կար սակայն՝ թանձր չրթունքներով

և թուխ մորթով՝ որմէ կը հեռանար մորթ, և որուն կը վերադառնար նորէն, միշտ կրկլով անկէ ջախջախիչ տպաւորութիւն մը և թող տալով որ հասարակածային այդ խառնածինի տարօրինակ տիպարը՝ վերջնական յաղթանակը տանի իր կործանած կամքին վրայ: Կնկան ջնջումէն ետք սրտին վրայէն, կարդը զաւակներուն եկաւ. անոնց ալ դիմագծերը կամաց կամաց աղօտացան, խաւարեցան և եկաւ օր մըն ալ ուր այդ սրբուած, յղկուած մագաղաթին վրայ ա՛լ և ոչ մէկ գիր, և ոչ մէկ յիշատակութիւն մնաց. միայն աղիճի մը այլանդակ կնճռադէմքը՝ ծամածուռ գծերով ու թափթփած, գղգղուած մազերով, այնպէս, ինչպէս գծագրուած ըլլար ճրագլուսով պատին վրայ ինկած ստուեր մը:

Անզգայ՝ իր մեռած զգացումներուն հետ, ամբարտաւան՝ իր ոտքերուն տակ սողացող ամբոխին կրաւորական տգիտութենէն՝ ոտքի մէկ հարուածով դուրս նետեց ալեկոծութեան բռնուած իր պատիւը, իր քոյր մնացած վերջին արժանապատուութեան վշրանքը ու սիրոյին ձեռքէն բռնած՝ առաւ տուն բերաւ զայն:

Գ

Վտարուած ուրուկի համակերպութեամբ սեր գլխուն քաշեց, ճերմակը դուրս ըրաւ՝ դեղինը ներս, խլուրդի մը պէս ինքզինքը աչքէ ու հետաքրքրութենէ պահեց, իր զաւակներուն հետ գերեզմանին վրայ նստող այրիի դժբախտութիւնը զգաց Հայկուհին՝ երբ էրիկը օտարին ու ինքն օտարացած ըլլալու հարկաւորութիւնը տեսաւ: Մարդէ ու չէնքիւք հեռու, թաղին ամէնէն հեռաւոր ծայրը՝ բունիկ մը գտաւ և ծերուկ հօրն ու պառուած մօրը տարաւ իրմէ զատ՝ երկու որբեր ալ, որոնք հեզ-

521

զատէ մը դուրս նետուած խլեակներու պէս բան հասկցած չէին կատարուած իրողութիւններէն և իրենց մանկական անխոհով միամտութեանը մէջ չէին զգացեր բնաւ սոսկալի վայրէջքը, մինչև աղքատութեան այս յետին խուցը:

Առաջին օրերուն՝ տակաւին տեսնող կորնցնող խաթունի հպարտութիւնը անասան կը կենար և երբ անիկա տակաւ խախտեցաւ, ինք իր վրայ կործանեցաւ, առանց մէկուն դպչելուն, այդ աղնուականի ամօթը, Հայկուհին ըմբռնեց իր լքումին վերջին աստիճանի անտարբերութիւնը ու կոպերը արցունքով լեցուած՝ անդրադարձաւ զաւակներուն հացին, վրայ-դէմսուն:

Աչխարհ ինքիրմով կը զբաղէր, դուռ դրացի ամէնքն ալ իրենց համար կ'ապրէին. դուրսէն մարդ չէր գար ներս, չքաւորի այդ անիծուած դուռը մարդ չէր ծեծեր. ալեւորած հայրը ըսես՝ արդէն ինք իր վրայ կ'երեսար ու խմորէ սրունքներուն եռեւէն կոչիկին ծանրութիւնն իսկ հեւքոտ չունչով դժուար կը քաշէր. այսօր աչուն, վաղը փուք ու ճմեռ. առաստաղէն անցնող նեպուկն անգամ չուրջինովը չէր զբաղեր ու այս պնդացած, անճնասէր միջավայրին մէջ մարդը մարդուն ցաւովը չէ, մահովն անգամ հետաքրքրուիլ չէր ուզեր: Առաջին խրատն ու թելադրութիւնը դրացնի կնիկները ըրին, երբ ձրի գթութեան ժամանակն եկաւ:

— Սղջի՛կ, օղուլ, ամչնալու, կարմրելու տեղը չէ. խելքդ գլուխդ թոխէ, մէկ մատդ մէկալին ֆայտա չունի, ճար ճարակ ըրէ՝ զաւակներուդ հային ճամբան գուտ, մտմտալը, լացը օգուտ չի բերեր. մեղք են չոճուխներդ, անոնց հէմ պապ տի ըլլես, հէմ մեր...:

Ցամրաբար, տակաւին տեւող հարուստի կնկայ սրբութիւններուն, սրբագործուած տեղերուն, օծուած խո-

ՊԵՏ. ՀԱՍԱՐ. Ի ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Գ... Պ...ճ, Библ...
ՀԱՍՀՏ-ՍՍՐ

բանեկրուն էր որ կը դպնային անդիտակցաբար այդ խոր-հըրդատու կնիկները, ամէն օր մաս մը փրցնելով անոնցմէ, ամէն օր բան մը պակսեցնելով։ Այսպէս, աղքատութիւնը սպառնաց ու ժամանակը համոզեց զինք և օր մըն ալ դարձաւ եղաւ բանաւոր կնիկ ասոր անոր դրան առջև։ Լուացարարուհի եղաւ հարուստներու տունը, կար կարեց, հաց բանալ գնաց, վերջապէս ձեռքի աշխատութիւնը ուր որ տարաւ զինք։

Տարիները անցան ու անցած փառքին յիշատակն ալ թողուց զինքը. կարծես բանով մըն ալ կապուած չէր ղդար ինքզինքը անոր հետ, միայն կարօտը, էրկան հա-մար ունեցած մոլեգին զորովը չէր պակսեր երբեք, իր սիրտը չէ՛ր թողուր հեռանար. ընդհակառակը աւելի կը լայնար, հիմա իր առանձնութեանը մէջ աւելի կը տա-բածուէր ու անսահման բան մը կը դառնար. իր հալա-ծանքի, լայի, նախատինքի օրերը՝ երջանկութեան տա-ղանցումով մը կու գային, կ՛անցնէին առջևէն և դանդաղ փնտռելու, անոնց վերադառնալու ճչմարիտ բաղձանք մը կ՛ունենար, կ՛ուզէր որ նորէն նոյն տանը մէջ ըլլար, անոր երեսը տեսնելու ազատութիւնն ունենար՝ հոգ չէր թէ արհամարհուած, կերած հացը արիւնով թրջած ըլլար։ Ու յանկարծ, այս բոլոր մորմոքիչ ինքնախաբէութեան, անձ-նասիրութեան մէջօգին կ՛երևնար ուրուականը այն լկտի կնոջ՝ որ իր դժբախտութիւններուն դժոխային արգանդը կը սեպէր, իր ցաւերուն, իր թշուառութեան ու զաւակ-ներուն անկումին վրայ քրքջացող ահեղնագործ քաջը, ու նախանձը՝ կարմիր կանանչ փրփուրով կը մրրկէր իր հոգին ու նայուածքին կատաղութիւնը. բուռ ակռանե-րովը եթէ անոր միսն ալ ծամէր, սիրտը չպիտի պաղէր տակաւին։

Գիշերները երազներ կը տեսնէր, որոնց վրայ առ-

աւանց երկայնամիտ խորհրդածութիւն մը կ՛ունենար և որոնք կը մեկնէր կամայական իմաստով մը, միշտ յոյսի, բաղձալի մօտիկ ապագայի մը միխթարութիւնը փայփա-յելով. կ՛ուզէր հաւատալ թէ օր մը հանդիսաւոր խայտա-ռակութեան մը մէջ ա՛ն, Միւսը՝ պիտի վճտուէր իր կարղին, էրիկը յետադարձ զղջումով մը պիտի դառնար նորէն իրեն դար, այս անգամ ա՛լ փուչ չպիտի բռնէր իրենց երկուքին մէջ, թէ իր էրիկը ո՛րքան ալ օտարին քաղցին վրայ քակէր իր զօտին՝ վերջապէս ի՛նք էր անոր կինը և ձեռքէն խմած թաս մը ջուրն ալ անչուշտ օր մը չէ օր մը միտքը կ՛իյնար ու խիղճը կ՛արթննար։

Այս պատճառով, գաղտնաբար կը լրտեսէր էրկանը վիճակը, պարագաները, առկէ անկէ անցողակի լսած կոր բրդուճ տեղեկութիւնները կը հաւաքէր, կը դասա-ւորէր զանոնք, յետոյ անոնց վերլուծումը ընելով՝ եզ-րակացութիւնը կը գտնէր. պզտիկ մանրամասնութիւննե-րէ, իրեն նպաստաւոր երեւցող մտոի ակնարկութիւններէ չատ ամբ, չատ վստահելի վարկածներ կը կազմէր ու անոնց մարմին տալով կը հագուեցնէր իր ուզածին պէս՝ մանկան մը նման որ իր վայրէ տիկինին չունչ ու հոգի կու տայ և դէմն առնելով կը խօսի հետը, ստիպելով որ իրեն պէս խորհի ան ալ։

Աստուած անչուշտ կը տեսնէր վերջն իր արդար ճշմարիտներուն խեղճութիւնը, եթէ իր պատմութիւնն ու տարտերը անոր դժութիւնը չարժէք չէին բաւեր։ Իր ողորմութեան դռները այսօր փակուած, վաղը փակուած, վերջապէս վայրկեան մըն ալ պիտի բացուէին. չէր յու-սահատեր, էրկանը խիղճը պիտի արթննար անչուշտ։

Այդ կրաքարէ հռչակաւոր խիղճը, պիտի չարթննար երբեք սակայն։

Ը

Մահուան ամէնէն ահաւորն եղաւ Սարգիս էֆէնտիինը՝ երբ երկար տարիներ մոլորած հետեւեցաւ իր հեշտութիւններուն և այն տարփագրգիռ աղիճին՝ որ ծծեց զինքը, իր անհատականութիւնը, ուժը, իր հարստութիւնը, ամէն բանը, ամէն բանը վերջապէս. հոգեվարքի վերջին կլափին ալ՝ իբրեւ մոլութեան վերջին առաքինութիւնը՝ անոր ծունգերուն վրայ տուաւ իր հոգին, թող տալով այդպէս որ իր բաց մնացած աչքերը անիկա գոցէ իր մատներով, և տարիներու այդ ընթացքին մէջ՝ ուր երբեք չի յիշեց իր կինն ու լքած զաւակները՝ այնքան հրապարակային գայթակղութիւններ դիզուած էին իր շուրջը, հանրային մարդու ու ընտանիքի հօր իր կեանքը այնքան դիւրազաւոր բաղխումներու ենթարկուած էր որ, էն վատահալի անտարբերութիւններն անգամ խոժոռած էին իր դէմ և համայնքին աղիւս զայրոյթը եվիլ սկսած էր ամէն կողմ, պատուաւոր յարաբերութիւնները ու դուռները մէկիկ մէկիկ գոցուած էին առջեւը. սեսալ դատաստանները սրբագրուած, փոքր համայնքը՝ որ է՛ն անողոք Արդարութիւնն է իր մէջ ապրող անհատին ու հասարակաց ընդունուած Բարոյականին՝ կարեկցութեամբ լեցուած էր դէպի անմեղ դատապարտուածը, դէպի լքուած կինը:

Մահերուն ամէնէն ահաւորին ենթարկուեցաւ այդ մեղաւոր մեռելը՝ երբ եկեղեցիներն ալ իրենց դռները անոր առջեւ գոցել ուզեցին: Հանրային բարկութեամբը տաճարն ալ բռնուած էր ու կը մերժէր իր ծածկոցը անոր վրայ ձգել, վախնալով թէ այդ քնացած մեղքերը յանկարծ յառնելով կը կառչէին անոր ու կը պղծէին զայն:

—Մի՛ թաղէք, մի՛ թաղէք կը պօռային ամէն կողմէ խլինքոտ ապուշներ անգամ, որոնց հետ այդ մարդը գործ ունեցած չէր երբեք, և պէտք է խոստովանիլ, իր հանրային գործունէութեան մէջօգին ո՛ւ է մէկուն ալեաս հասցուցած չէր:

Յուղարկաւորները երբեք սգակիրներ կամ բարեկամներ չէին, որոնք ուզէին իրենց անցեալ յարաբերութիւններուն սիրուն համար գէթ մարդկային պարտաւորութիւն մը կատարել. հետաքրքիրներու, քարկոծողներու և սոնց եաեւէն հաւաքուած հանդիսատեսներու մոլեռանդ ամբոխ մըն էր լոկ, քանի որ եկեղեցի մը վերջապէս ներս առնել ուզած էր թափառական մեռելը:

Մարդ չկար իր քովը, հոյնիսկ մօտիկ աղգականները, իրեն մտերիմ երեւոյղները՝ կարծես հիմա անպատուութիւն կը սեպէին անոր մօտ գտնուիլ և անոր հետ վերաբերութիւն մը ունեցած ըլլալ. այդ վայրկեանին սպասած էին՝ ոտքերնուն ծայրին վրայ կոխելով թողուլ վախչելու համար: Ջորս կողմէն չշուկը կը բարձրանար, այդ անբարբառ պահուղին ընտանեկան բարոյականն էր միշտ որ դժոխային հէքեաթի մը պէս կը փրսփրսային իրարու, առասպելական բարդութիւններով, չափազանցուած ծայրայեղութիւններով փքացուցած:

Ու յանկարծ այս ցասկոտ խղճմտանքներու տենդին մէջ՝ կինն մը կը մտնէ ներս, երկու մանուկներու ձեռքէն բռնած, սեւ սաւանով ու արցունքոտ աչքերով՝ բազմութիւնը ճեղքելով կը մօտենայ դագաղին, սեւ ծածկոցը վեր կը վերցնէ՝ կը փարի մեռելին ու հեծկլտուքէն խեղդուած՝ կ'ողբայ.

—Վա՜խ, ես մեռնիի քու տեղդ...

Սրճահարհուած, տանջուած բայց անձնուէր կինոջ այս անպարագիծ գորովը՝ որ այս ժամուս այդ յաւիտենապէս

փակ ականջներուն երկնային վրէժխնդրութեան մը պէս պիտի հնչէին, եթէ լսելու կարող ըլլային անոնք՝ սարսուռ մը պատուց այդ հեթանոս սրտերուն մէջ և աչքերը լեցուեցան արցունքով։

Կու լային յուշարկաւորները՝ մարդ չի գիտեր դըժբաղդ մեռելին թէ դժբաղդ կնկան վրայ։

ԳԱՄԲՌԸ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հսկայ, պերճաշուք գամբռ մըն է՝ լեռներուն եւ դաշտին կաղդուրիչ օդովը մնած ու հասակ առած՝ որ կը քալէ յաղթական ու հանդարտ վէտռութեամբ մը, երբ քաղքենի չուներու ամբողջ վոհմակը, գաճաճ, քոսոտ, չատախօս՝ կը հալածէ զայն մոլեգնաբար։ Իր երկու կողերէն դարվար կը կախուին մագերը գանգրաւոր առաւտուքեամբ, յայտարար նշան իր ազնիւ ցեղին ու ազնուականութեան, մինչդեռ հերթաի կռնակը կը մատնէ արդէն իր ծերութիւնն ու տարիքին յառաջացած ամրութիւնը։ Այնանախատ, հուժկու կուրծքը՝ դուրս ցցուած պարոյրով՝ անսովոր դեղեցկութիւն մը կու տայ իր անասունի բոլոր անձին, բոլորովին տարբեր այն հասարակ չուներէն՝ որոնք փողոցներու ցեխին ու աղբախառն զազրութեան մէջ կը ծնին ու կը մեծնան, եւ որոնց անա բոլոր արդահատելի բանակը իր ետեւէն կը վազէ ու կը հաչէ։

Բայց ինչո՞ւ կը հաչէ։

Փողոցային բոլոր կիրքն է որ սալայատակներուն ափսին մէջէն կը փրփրի, ակար ու նուաստ բնազդներու իրը թէ արժանաւորութիւնն է որ ինքզինք այս անհամեմատ բաղդատութեան մէջ վիրաւորուած գտնելով՝ ոռքի կ'ելլէ, կը մրկի, կը կաղկանձէ։ Ու դեռ կը հաւաքուին

ամէն կողմէ, մասնաճառներու, հացագործներու խանութներուն առջև պառկող բոլոր հեղդ չուներն ու իրենց անօգուտ լակոտները, և դեռ ձայն կու տան ապանդանոցին ամբողջ հրոսախումբին՝ որ գան իրենց օգնութեան հասնին. տարիքոտները կը մնծաբանեն՝ գանգիւնաւոր ու խռպոտ աղաղակով մը, երիտասարդները կը սպառնան յանձնապաստութեամբ մը որ այնքան ծիծաղելի է սակայն, փոքրերը՝ քաջալերուած իրենց մնծերուն համարձակութենէն՝ իրենք ալ իրենց մանկական, տնաս ձայնովը միշտ նոյն անմպատակ ու անգիտակից հայհոյութիւնը կ'ընեն, վազելով հեւալով գամբռին ետեւէն որ անյողդողդ, անձնասատան իր ճամբան կը չարունակէ: Բաղմաձայն, բազմալեզու, բարձրաղաղակ ոռնոցը կը փոթորկի, կը պայթի բայց չի խռովեր երբեք հանդիսան ու արիութիւնը անոր՝ որ պատճառն է այս կատաղութեան, այս խռովքին, այս անհանգստութեան: Կը քալէ միշտ անիկա. հաղիւ ատեն ատեն կը հաճի գլուխը ետ դարձնել՝ ամէնէն կրակոտներուն և յանդուգներուն ժպրոտութիւնը բոցավառ ակնարկով մը ընկրկելու, անոնց որոնք քիչ մը աւելի կը մօտենան իրեն, որոնց չուռնչը արդէն իր ոտքերուն պոչին կը քսուի. ոչ իսկ ակռաներուն մէջէն ակար մռընչտուք մը, ոչ իսկ զսպուած բարկութեան մը սպառնագին հռնդիւնը իր կոկորդէն՝ այդ զզուելի, կեղտոտ ու լիրբ վայնասունին հոսանքն ի վեր ու հոսանքին դէմ:

Ողորմելի է պարզապէս աղբանոցներու ու պողոտաներու մնծամիտ տէրերու այս անվարտի բազմութիւնը և իրենց խմբական այս անկարող հալածանքը:

Ինչ մնծանձնութիւն, անասունի ինչ գիտակից խրոխտանք միւսինը, յառաջընթաց գամբռինը՝ որուն, ասա՛ղ, առջևի մէկ ոտքը կաղ է արդէն և իր դնացքին աչնուական լրութիւնը կ'ասբէ: Եւ սակայն իր այդ

վիրաւոր ու խեղանդամ վիճակը՝ փոխանակ իր մարմնական չնորհքին ու անձնավարկութեան վնասելու, զայն աւելի կը մնծցնէ, իր անտարակուսելի ուժն ու մնծհոգի անձնավստահութիւնը կը չեշտէ:

* * *

Սակայն ուսկի՞ ուր այս մոլորանքը լեռնէ դէպի դաշտ, դաշտէն դէպի քաղաք. ինչ ստիպողական ճակատագիր է որ զայն իր առջև խառնած բերեր է մինչև այս օտար միջավայրին մէջ ուր իր ախտավարակ եղբայրներուն անօթի ընկերութիւնը կ'ապրի անձրեւին տակ ու ոիզմէ անկողնիներուն վրայ, ուր իրմէ ծնած զաւակը՝ անվարժ փողոցի կենցաղին նուաստութեան ու քծինքի պայմաններուն՝ ապահովաբար չպիտի հանդուրժէր ապրիլ, չպիտի կրնար ապրիլ և պիտի մեռնէր փշրուանքի մը սիրոյն հազար աղաչանքի չի զիջանելով: Ինչ է անասունի համակերպութեան այս տխուր երեւոյթը որ այնքան նմանի է մարդկային բաղդին ու կեանքի անհրաժեշտութիւններուն:

Ու եթէ լինք զրկուած է իր վիճակին պատմութիւնն ընելէ, կաղ ոտքը աւելի պերճախօս է ահա:

* * *

Ցայտնի է թէ վաչկատուն համայնքի մը մէկ անդամն է լինքը՝ ուժեղ ծնողքի մը արիւնէն ծնած՝ իբրև դամբռ, դամբռի զաւակ. մանկութիւնն անցուցած լեռներու վրատանդին մէջ, առաջին օրերուն իսկ արթնցած իր հոգւոյն խորը գայլին աստղութիւնը և նախիրին անպարագիծ անձնուիրութիւնը: Տեսած է իր մօր վայրագ վրէժխնդրութիւնը անիծեալ գայլին յաւիտենական հալածանքի մէջ ոգին, անոր կրքոտ ու դիւցազնական ցասումը, ոս-

տումները, արիւնոտ կռիւները. տեսած է թէ ինչպէս հարկ է միշտ պահպանութեան յանձնուած նախիրին համար ամէն բան, ամէն բան վտանգի ենթարկել, իր տիրոջը համար ունեցած հաւատարմութիւնը մինչև անձնազոհութեան յատկին սահմաններուն տանիլ, ու երբէ հարկ ըլլայ՝ գալ արիւնաշաղախ ու բզքտուած մարմինով մուտ նիլ մակաղատեղիին ապահովութեան գետնին վրայ, հովիւին ու ոչխարներուն աչքին առջև:

Այսպէս սկսած է ահա իր մանկութեան արշալոյսը: Անկէ ետք ինչ հրաշքներ, ինչ հրաշքներ: Որքան հըպարտ ու երջանիկ զգաց ինքզինք ամազոն մայրը՝ երբ գիշեր մը արիւնոտ դունչով՝ յաղթական դարձաւ իր ձագին հետ փառաւոր կռիւէ մը, երբ կարիւնը իր երիտասարդական ուժին անդիմադրելի չքեղութիւնը, իր ժանիքներուն առաջին յօդտակ սարսափը, մականերուն անխորտակելի դիմադրականութիւնը երևան բերաւ: Ա՛լ մայրը գոհ և անխռով՝ գլուխն առջևի թաթերուն վրայ՝ գիշերները հանգիստ քնացաւ, քանի որ իր երիտասարդ կորիւնին խաղտո հաջիւնը կը թնդար մինչև ձորերն ու կապաններն և հեռու կը պահէր գայլերը՝ սարսափահար իրենց որջերուն խորը:

Տարիներն անցան ու անոնց ընթացքին մէջ նոյն յուզումնալից, անհանգիստ, մշտավառ կեանքը. երբէք տակարութիւն, երբէք դադար, երբեք վհեհերութիւն:

Բայց ահա ժամանակին անզօրում հոգին, ծերութեան սառնան սողաց քարերէն վեր, մինչև այդ լեռներն ալ, ու դառաւ պինք ևս:

Մազերը թափիլ սկսան, սկսան կորնցնել իրենց գանգուրներուն առատութիւնը. կռնակին մորթը բացուեցաւ ողբալի մերկութեամբ և վերջին կռիւին մէջ առջևի թաթերէն մէկը անդարմանելի կերպով ճմլուեցաւ: Զգաց

թէ խորտակող քանդիչ աւեր մը ծայր կուտար ներսէն, կաղ ոտքը արգելք կ'ըլլար՝ իր կուրծքին անպարտելի զօրութեանը, իր քնազդին և կենդանի զգայութիւններուն միշտ բուռն մղումը, որովհետև այլևս հիացման տեղ՝ արգահատանք կը նշմարէր իր հովիւ տիրոջը աչքերուն մէջ ու իր չրջապատը կազմող վայրերը դժպհի, յուսահատ, անհրապոյր հանգամանք մը կ'առնէին իրեն համար: Զը դիմացաւ ասոր իր ընդվզող հոգիին վէտութիւնը. անասունի իր պատուոյ զգայութիւնը բաղաքեց ներսէն ու որոշեց արհամարհել այդ արհամարհանքը, չհպատակելու համար լքումի մը՝ որուն արժանի չէր երբեք:

Եւ ահա կաղն ի կաղ, տաժանքով ու յոգնութեամբ՝ լեռնէն դէպի դաշտ, դաշտէն դէպի քաղաք, այս փողոցներուն մէջ, ուր անարժան չնիկներու ամէն գոյնէ ու ամէն հասակէ վոհմակ մը իր հոտէն կը հալէ, պինքն հալածելու վտրձեր կ'ընէ, իր յանդգնութեանն ու ուժին հետ կը խաղայ:

Այսքան նե՞զ է ուրեմն փոքրահոգի չուներու այս աշխարհը որ ոսկորի մը համար այսքան աղմուկ ու աղաղակ պէտք ըլլայ. այս նեղ ու գարշահոտ փողոցներուն մէջ իրա՞ւ այնքան սուղ կտոր մը միշրունքը՝ որ հարկ ըլլար կատաղի հետ խակ պայքարիլ և անկէ քիչ տարբերութիւն ունեցող սա պոռոտախօս, մեծաբարբառ դասակին՝ չրթունքի տակէ ժանիք ցոյց տալ:

Ցիմար կենդանիներ, հոգ մը ձեր անձուկ միջավայրէն, ձեր գեանաքարշ ստորնութենէն վեր կամք ըրէք երազ մը բարձրացնել և հասկնալ գամբռի մը զգայական հորիզոններէը, զանոնք լեցնող վեհանձնութեան, ազնուութեան լոյսէն ձեր աչքերն ալ լիացնել, որպէս զի ձեր նուաստութեան յատակը, ձեր խեղճութեան արգահատելի ինքնութիւնը տեսնէք: Ո՞վ կը հալածէք և ինչն է ձեր

կատաղի հաջիւննեռուն թելադրիչ պատճառը։ Այդքան դժուար է նայիլ այդ չքեղ կաղմուածքին, այդ լեցուն իրանին, այդ բոլոր վեհ ամբողջութեան։

*
* *

Կը քալէ միչտ հանդարտ ու անչտապ ընթացքով՝ աներկիւղ, անձնավստահ, կը քալէ գամբռը՝ արհամարհելով չնաչան վոհմակը, եաին ձգած խլացուցիչ աղաղակները՝ որ մնծ մնծ կը ջարդեն և կը սպառնան։

Ամբոխային դատաստանը, վողոցային փիլիսոփայութիւնն է որ իր մնծութիւնը կը հռչակէ. անօթի չունեռու, զրկուած քոմֆոթներու, դեռ կոյր լակոտներու բոլոր ոտայնն է որ ոտքի կ'ելլէ։

Քալէ վէսօրէն, քալէ բարձրավիզ, ոչ գամբռ, քալէ այս միջակութիւններուն ծիծաղելի ամբարտաւանութեան առջեւէն, ամբարտաւանութիւնն՝ որ չամչնար վեհանձնութեան եռեւէն հաջելու, որ արժանաւորութեան դէմ կը կաղկանձէ, որ զքեզ վատաբել կ'ուզէ այս տեղերէն՝ իր սրտի համարձակօրէն չարժելու համար անցորդներուռ առջեւ, որ կատր մը ոսկորի սիրոյն այսչափ նուաստութիւն յանձն կ'առնէ։

Քալէ այս ճամբան որ հասնի, որովհետեւ սխալ տեղ եկար ու սխալ միջավայրի մէջ ընդունդ գտար. դարձիր դէպի դաչտին լայն մենութիւնը, դէպի լեռն անկաչկանդ, թող ըլլայ խռովալի բարձրունքները. լաւ է անօթի մռնչիլ՝ քան թէ երկու թաթերը երկնցնել՝ կուրծքը ցեխին քսել քաղաքի ծակաչք մարդէն կատր մը հաց խնդրելու. լաւ է կատաղի, անհաւասար կռիւ մը մէջ երիտասարդ գայլի մը հետ ճակատ ճակատի դալ ու մռնչիլ վիրաւոց՝ քան թէ փողոցի մը մէկ անկիւնը ոգեւարիլ ու իբր նուաստ, արհամարհուած կենդանի աւարտել քեզի տրուած կեանքի բաժինը։

ԳԱՐՆԱՆԱՄՈՒՏԻ ԴԱՇՏԱՆԿԱՐ

Դաչտին վրայ, որուն մէջտեղէն բլուրներու սպասող ողնաչար մը կ'երկննայ, անձրեւին տրտմութիւնը բռներ կեցեր է։ Հանդարտ, միապաղաղ տրտմութիւն մը որ երկինքէն վար կախուելով՝ կը հասնի մինչեւ վարի հերկերը, աչնացանները, վարի դեղերն ու տունները։ Ու դաչտը, հեռաւոր գերեզմանոցի մը անաղմուկ լռութեամբը, կ'ամիոփուի, կը տեղաւորուի այդ տրտմութեան մէջ լինքնակամ անձնատուութեամբ, կարծես վայելելով իր վրայ ցօղուած այդ տխրութիւնը, հաճոյանալով անոր տակ, իր կողմէն անոր մօտենալու չանք մը ընելով։

Իր երկայնութիւնը չրջափակող լայնանիստ, ձիւնապարդ լեռնաչղթային իւրաքանչիւր իրանը որ առանձին լեռ մըն է, մեծանիստ ու բարձրադագաթ, վեհաչուք հպարտութիւն մը կ'արձանացնէ և այդ մառախլապատ տրտմութեան կը մօտեցնէ իր ճակատը՝ մեծաչուք պատկառութեան մը հանդիսաւոր կեցուածքին մէջ։

Ամպերը այդ բարձունքներուն աւելի մօտ են, իրենց չրթո՛ւնքը կը դպնայ գրեթէ անոնց, մինչդեռ վարի տափարակ համեստութիւններուն վրայ իրենց մրուրը կը մաղուի միայն։

Այս խոնարհ ու արտասուաթոր տրտմութիւնն է որ աղօթքի մը պէս կը ծնրադրէ դիւրահաղորդ արտերուն վրայ, կը խառնուի համաչափ ակօսներուն և խառնուէի

գոյնով փխրուն հողին հետ, որպէս զի կենսագործէ յառաջիկայ գարնան ուռճալից ընձիւղները, ծիծաղկոտ ու ցնծուն ծլարձակումները, առատալիր բուսականութեան մը գալարաւէտ զարթնումը: Հաղարաւոր բաղումներ պիտի քաղեն բոլոր այդ հարստութիւնը, պիտի ամպարեն, դեռ պիտի տան ասոր ու անոր. բաղմաթիւ նախիրներ իրենց բաժինը պիտի առնեն ու կուշտ կտնամբարով թռչուններ երամովին պիտի ճախրեն հրճուագին՝ հունձքով ու պտուղներով բեռնաւոր դետնին վերեւէն, պիտի երգեն լիահագագ ամէնքն ալ իրենց յատուկ մեղեդիները...

Սակայն ինչ փոյթ, ահա հորիզոնին վրայ ամպերը կը խառնուին, գորչագոյնները կը մգեղտուին ու տափակ երկայն սանտրի մը պէս իրենց ատամները ճերմակին մէջ կ'անցընեն. քիչ մը վերօք թխագոյն գօտի մը կ'երկընայ ապառնագին, վերջանալով ձուկի պոչով մը:

Եթէ երկինքէն անատակուսելի լոյսը վտարուած է, բայց եթէ արեւը կը չարունակէ իր կարմիր տաքութիւնն ու ոսկի չողարձակութիւնը, անունք ամէնքն ալ անտեսանելի ոլորաններու մէջ թառած, այդ սև գօտիէն ու այդ համապարփակ յուսահատութենէն անդին տեղ մը կը սպասեն. կը սպասեն գարունը գրկած, որպէս զի մարան իր կատաղի թոքերուն անսպառ կարծուած փքոյը դատարկէ, որպէս զի ապրիլն իր լալկան աչքերուն բոլոր սուգը քամէ և այս քաղցրանուշ տրտմութիւնը հասունցնէ հողին ու քարը, կեղեւն ու ոստը, ակերուն երակներն ու դեռատերուն տոյնքները:

Օրը որքան որ կը տարաժամի, վերջալոյսը ո՛րքան որ կը փութայ, համատարած Տրտմութեան մէջէն այնքան որոշ պայծառութիւն մը կը թափանցէ, եթերային տարտամ ժպիտ մը որ վերի անտեսիտալի ժպտունու-

թիւններէն անցնելով կը ցրուի, կ'ընդլայնուի ու կը մեծնայ:

Ձէ՛, վախնալու բան չկայ սակայն. պատուհաններու երկաթներէն, ծառերու ճիւղերէն, ծխնելոյզներու եղերքներէն և օդին մէջ առկախ այս բիւրաւոր կաթիլները մօտալուտ յուսահատական վախճանի մը վրայ լացող արցունքներ չեն. աչնան հոտը չի գար բոլոր առնցմէ:

Գահավէժ տրտմութիւնը չէ ասիկա, որուն հանէէն մարդ վախն ունենայ սպասելու որ բնութեան ձմեռնային աղէտները պայթին տեղէ մը: Առաջաւոր Գարնան քնքուշ, ցօղաթուրմ տրտմութիւնն է որ թեւարաց առեր կայներ է դաշտին երեսը, կարօտալից գեղերուն գլխին վերեւ:

Այս մխրճագոյն բեհեզէ վրանին խորը մայիսի գեղեցկութիւնն իր հարսանեկան արդուզարդը կ'ընէ, գանգուրներուն մէջ չարելով կարմիր վարդերը, դեղին վարդերը ու ճերմակ վարդերը, հոգւոյ ծամերուն հիւսակէտներուն մէջ՝ ինկատէտ մանուշակներու թերթիկներ մէջքը, կապելով վափկամեամաքս կանանչ տերեւներէ գօտին, քամելով լանջքին վրայ ճերմակ շուշաններու կաթը. մայիսի գեղեցկութիւնն հիմա ինքզինք կ'օծէ համայիլ անուրջներու լոյսովը, օրօրող հեչատանքներու, երգերու, անհանդարտ աերերու, դեռ չատ մը ցնորեցուցիչ յափշտակութիւններու բուրմունքովը:

*
* *

Եթէ տրուած ըլլար ո՛ և է հոգւի արձագանգելու օր մը բոլոր այն սիրտնուազ ու փափկանվանկ եղանակները՝ որ վաղը գարնան թռչունները պիտի բերեն իրենց հետ դայլայլելու անծանօթ հեռուստ հորիզոններէ, եթէ

արուած ըլլար ո՛և է սրտի՝ իր յուռթի ածուներուն վրայ ծաղկեցնելու այն բոլոր գունագեղ ու թարմ զգացումները՝ ինչպէս վաղը պիտի փթթին հիւթեղ ծաղիկները, ա՛խ, եթէ այդ հոգիներուն ու սրտերուն մէջ ինծի ալ մանակցութեան մը բաժինը վիճակուած ըլլար՝ երախտագիտութեամբ պիտի կենայի բազկատարած դէպի այսօրուան գարնան Տրամաբիւնը որ կը նստի ահա դէմդի բլուրներուն ու արօրադրուած դաշտին երկայնքն ի վար։ Ասոր մէջէն ցաւակոծ ու մահաբոյր հեծեծանք չի սուբար, ինչպէս աշնան տրամաբինէն որ կը պրկէ քնութեան բազմաձայն քնարին թելերը ու կը խորտակէ զանոնք. ասիկա աւերիչ հանգամանք չունի, որուն հաղորդակցութիւնը ցամքեցնէ կաթ տուող ծիծերն ու դադրեցնէ կենսալից բաբախումները։ Զինքը ծննդաբերող ամպերուն ետեւ արդէն գարնան հրեշտակին տաւիղը կը լսուի մեղմաձայն ու քաղցրահնչուն, որ վաղը գետին պիտի իջնէ, պիտի բացուի ամէնուն, գեղացիին ա՛լ աւելի, գեղի աղբիւրներուն չատ աւելի։

ԿԱՐԱՑԱԾՆԵՐԸ

(ՀԻՔԱԹ)

Սա ժայռերը որոնց վրայէն բազէները կը ճախրեն և օձերը կը սողան առվակով, ուր մամուռները փաթթուելով անոնց կողերուն վրայ գորշ կանանչ մը կ'երանգեն, աւնաօք, աւանդութիւն մը կ'ըսէ, այդ հսկայ ժայռերը մարդիկ էին մեղի պէս։

Անյիշատակ ժամանակի մը մէջ՝ այդ խոպան տեղէն հպարտ ամբոխ մը կ'անցնէր, հեռու երկիրներէ եկող հարսնեւորութ խուժան մը, ու թմբուկին, դափին ձայնը, երգողներու, ծնծղաներու հնչիւնը, զգեստներուն չողիւնները՝ հեռուն, դաշտերուն մէջ կ'երկննային, ու հարսը քօղին մէջ ծածկուած՝ իր գեղեցկութիւնը կը պահէր։ Ճանկարծ անզուսպ փափաք մը կ'ուռեցնէ հարսին սիրտը՝ որ դէմքը բանայ ու վայրի սիրով մը իր գեղեցկութիւնը անծանօթ տեղերուն ցոյց տայ. կը նետէ քօղը ու իր անմահ դէմքը արեւին կը ցուցնէ։ Ան տան, անոր գեղէն ու հպարտութենէն զայրացած, բնութիւնը անէծքով կը չանթահարէ բոլորը հո՛ս, այդ տեղը. և անփոփոխելի այլակերպութեամբ, մարդիկը քար կը դառնան՝ անշարժ, ա՛ւ համր։

Հիմա, մշտական սպասումով՝ անոնք կը սպասեն հոն. անոնց մէջ կը նշմարուին խանգարուած աւրուած դիմագծեր՝ մանուկի, պառաւի և պարմանիներու. վայրենի աչքեր կան անհուի սեւեռումներով՝ մոլեգին արտայայտու-

թեամբ մը բայ մնացած. կծկուած, խորշոմած երեսոյթներ կ'երեւան որ կարծես լալու կը պատրաստուին, ու չեն լար. և ցաւ մը կը յայտնուի, ցաւ մը որ զիրենք տանջած է. իրարու վրայ խանուած սեղմ կամ անջատ՝ անծանօթ էակներ որոնք սակայն՝ առասպելի պրոյեկցիոն դուրս, խուսափող նմանութեամբ գծուած իրական պատկերներ ցոյց կու տան: Առտուան արեւին տակ և իրիկուան մարող ցոլքերուն լոյսովը՝ անոնք յաւիտեան պիտի փայլին հոն:

Աւանդութիւնը այդ դժբախտներու պատմութեան՝ քարերուն և ապառաժներուն մէջ՝ յուսատու, միխիթարող հաւատք մըն ալ դրած է. հոն ուխտատեղի մը եղած է ուր հիւանդները, ցաւածները վերջին ապաւէնի մը յոյսով, կիները մանաւանդ, այդ ցուրտ քարերուն կը տանին իրենց տառապանքները, և միամիտ դիւրահաւատութեամբ մում մը կը վառեն ու հոս կը դառնան: Եւ ժայռերը միշտ յոխորտ ու խիզախ՝ իրենց գլուխները կ'երկարեն երկինքին մէջ, ուր երբեմն գարնան ճերմակ ամպի կտորներ կանգ կ'առնեն անոնց վրայ և մանր փըրփըրներով կը ժանեկազարդեն զանոնք. վայրի թռուզեր և կանանչ թիթիւնիներ կը բուսանին վերերը անոնց ծերպերուն մէջ, կայծակը կը զարնուի երբեմն ու կտորներ կը փրցնէ անոնցմէ. և մեայլ օրերուն, անձրեւներու առեն, ապառաւները սո՛ւր, սո՛ւր կը ճչեն, անձրեւը սողալով վար կ'իջնէ ու հովերն ալ չափելով անոնց վրայէն կը վազեն:

Անցորդներու նայուածքները վեր կը դառնան մերթ ամպակի՝ հակայ բարձրութենէն. և վրդովուած յուզումով կը հարցնեն անոնք ինքնին թէ իրա՞ւ այս քարերը մարդ եղած են առնուազ, կեանքը իրա՞ւ անոնց մէջէն ալ անցած է, սա քարերը որոնց վրայ անհամար թռչուններու հազարաւոր փետուրներ յրուած են:

ՍԵ՛Ւ ԵՐԱԶ

(ՀՈԳՈՒԵՐԳՈՒԹԻՒՆ)

Ահա լեռը, ահա դիշերը, երկինքը կը ծակի ու ծուացած խաւարը մառախլապատ գոլորշիներով կը հեղեղէ սարն ի վար, և օդին մէջ կախուող աղջամուղջի կաթիլները բայ աչքով իսկ կերեւնան՝ հալածական մժեղներու, ուժգին քամիի մը չարժական ալիքներուն պէս:

Գիշերը կը ծածկ ու լեռան ոտքերը կը համբուրէ՝ ողջ քիչ կեանք մը ծնրադրութեամբ, յետոյ կը կտրի կը չիտակուի, յամրաբար բարձրանալով երթերային թեթեւութեամբ, և լուսնկան որ իր կուրծքին վրայ ճերմակ սանդքի մը պէս կը լողայ՝ Մաստաւի չրթունքներուն կը մօտենայ:

Մարիկ ըրէք, հովութերգութիւնը կը սկսի:

Ճերմակ լայն թեւերով թիթեռնիկներ կ'իջնեն կ'ելնեն ճերմակ լոյսին քօսուելով ու անկէ ծնելով, անծանօթ թռչունի անծանօթ ձայն մը իր բոյնէն եղանակել կը սկսի դիշերային մեղեդի մը որ թաւչային քնքշութեամբ կ'օրօրի ու խաւարին հազորդուելով՝ աւելի կը կակուղնայ, ապրշումի թելի մը պէս ծածանելով՝ ասոր մը կը փակի: Ցետոյ, խմբերդ մը, մէկ չունչով, մէկ ձայնով համբոյր մը առուներու եղերքէն, թրջած թաց խոտերու փաթթուրէն՝ կրկնելով սիրուած ոտանաւորի մը վերջին տունը կարծես՝ անդադար ու անձանձրոյթ: Հիմա, վերէն մեծ

օրօրոյ մը կ'օրուի և գիչերը անոր կամարին (*) վրայ իբր թէ մանկական չխըրիկներ չարած ըլլար՝ համաչափ տատանումով արձագանգել տալու և քնացնել տալու զանազանք որ արթուն մնալու չէին։ Եւ քամին իր փոչին պաղ ակերու, ձիւնէ առուներու մէջ լոգցած՝ լեռն ի վեր չուլլուելով սաղարթի փափուկ մը ու դեռ կենդանի քանի մը աղուաւան կը տանի կը հասցնէ մինչև անտեսանելի արտեւանները և երբ վար կը թաւալի՝ անգամ մըն ալ վերի գիչերուան ու լեռան սէրը կը բերէ կը ցանէ, բանաստեղծելով այն անուշ սիրերգը որ կը ներշնչէ դաշտեցի կարիճը ու քունին մէջ երազել կու տայ չինականի աղջիկը։

Դաշտե՛ր, խատուտիկ պարեգօտի մէջ փաթթուած դաշտեր՝ որ երեխայի անխռով քունը կը քաչեն, դաշտի աղաւնեսիրտ աղջիկներ ու նշանածներ որ արթուն են ու Մաստաոի վրին պլլուած լուսնկային հոգեզմայլանքը կը զգուեն. արցունքը զոյգ կը թռի աչքերէն և հեծեծանքը չարագուշակ վայիլնով մը կ'անցնի իրենց հոգիէն։ Մա՛յր ես դուն, քոյր ես դուն, ո՛վ Մաստաոի սիրականը, ահա արթուն աղաչաւորներու վչտաչարչար տառապանքը քու լոյսիդ տակ կը թափառի անտուն ուրուականի մը պէս, ահա անիծապարտ տուներու երդիքը կը բացուի հողին, աւազին, կարծր խիճերուն վրայ երկնցող դժբաղդներու մերկութեան ամօթին մէջ։

Ի՜նչ եղաւ լեռան, ի՜նչ եղաւ մարդուն։

Երկնքին մէջ ամառուան հովուհերգութիւնը իր զուարթ, իր անայլայլ պարը կը դառնայ, երջանկութեան վարդկոյրը տարածելով հեռաւոր կապոյտ տափարակին անսահման անապատին երեսը, մինչդեռ վարը՝ խոտին, հունձքին ու քնակութեան դաշտը՝ կողին վրայ կը տքայ,

(*) Օրօրոցին վրայ երկնցած կոր փայտը։

կ'ըսես գլխուն վրայ ապառաժ մը փլեր, զաւակը գարնան հեղեղն է առեր քշեր։

Հ՜այր ես դուն, եղբայր ես դուն, ո՛վ Մաստաո, Սրածանիի պահապան պահնորդը, բարձրութենէն՝ լոյս գեհենէն խաւար ու երէկ հնար ըլլար բաշդ ծռելու ու հեղ մը կուրծքիդ վրայէն դէպի ծմակները, դէպի հողերն ու լքաւեր գիւղերն հայելո՛ւ։ Ժամանակը ո՛րքան փոփոխութիւն է բերեր հին բարի օրերուն տեղ, հին աղուոր մտածումներուն տեղ։ Այսօրուան խորհողը որ քու ստորոտդ կը գիչերէ՝ ո՛չ ճառագայթող ծիծաղի չաւիղ մը, ոչ խնդութեան չբացուած կոկոն մը ունի հոգիին մէջ։ Ուսերուդ վրայ ձգուած լուսնկային ճերմակ չալիկը, կողերուդ վրայ հանգչող քարայծերուն բոյնն ու ընտանիքը բան մը չեն ըսեր անոր, հրճուագին բանաստեղծութեան մը տուն չեն տար երբեք։

Խորհողը որ այսօր կրունկիդ վրայ՝ Ապոլմսեհի աւերակներուն մէջ կը գիչերէ՝ երազն երկայն դագաղ մը կը տեսնէ, մտածման սեւ չղարչովը պարուրուած ուր կը պառկի այս դաշտերէն քաղուած պանդուխտ տան, լքուած տանը երջանկութիւնն իբրև մեռել, ու տրտմութեան չորս աչտանակները չարելով անոր բոլորտիքը՝ ծունդի կու գայ ու կը հոկէ։

Հիմայ, լուսաւորէ՛, ո՛վ լուսին, ո՛րքան որ կ'ուզես, մեռելն ու մեռելտէրը. ցաթիր Մաստաոի գագաթէն մինչև ուր որ աչքդ կը հասնի, ցաթիր ճերմակ լոյսեր՝ ճերմակին մէջ հազար անգամ աղուորցած, խորհողը սեւ գեհենականին քով կը հոկէ։

Ս. Նշանի փլատակներուն մէջ՝ քարերը հողերուն վրայ ու հողերը գիրկ գրկի սրբատաչ հատաքարերու հետ. կիսակործան պատի մը վերեւը բադ մը կը հանգչի մտմըտուքով մը վիզը կուրծքին վրայ ձգած։ Դժբաղդ թըռ-

չուն, որուն վիճակուած է անկայուն յեղյեղուկ ալիքներէն դուրս՝ երկու ոտքերու համար աւերակներ բոյն ունենալ ու հին յիշատակներէն քանի մը հաստատուն ձգօտ գտնալ ու նստիլ անբաւբաւ, հա՛մր, որովհետեւ երկինքը ուզած է որ տիրոջ համայնապատակերին պէս երջ չունենայ ինքն ալ, այլ՝ խռպոտ, խեղդրտուող ադաղակ մը, մահակռնչ վայրկեան մը միայն։ Ու ինչ, եթէ այս թռչունն ալ չըլլար, եթէ այդ թեւերն ալ օր մը կայծակնահար՝ ծովի ջուրերուն մէջ թաթխէին, ամայութեան արհաւիրքը որքա՜ն դժոխային, որքա՜ն դիւային պիտի ըլլար։

Ծովուն երեսը չքաւոր խրճիթ մը որ մոգական հրաշքով հնարաւորութիւն դառած ըլլար հաստատուելու, ինչպէս պարիկի առանձնացած դղեակ մը թափանցիկ ջուրերուն մէջ՝ ցոլացնելով եղերքներու երերուն պատկերը. ահա ալեւոր վանքը որ կը նստի իր տեղը ճգնաւորի անխլիրտ ապաստմով՝ կորաքամակ, մինաւոր, անհաղորդ։

Բայց, բուսեղէն չորցած ամէնը. հոս ու հոն ծերպի մը մէջէն ճոզած քարց խոտեր, հնդրուայ մը, որուն ճիւղերը մինչեւ ծունգերէն կը սկսին և կանաչ որթատունկ մը՝ աւելի կանաչ տերեւներով որ կը պլլուի, կը սողսկի քարերն ի վեր ու արիւններուն ճամբայ բանալով՝ ամուլ տեղին վրայ երկու երեք ոլկոյզ կը կախէ։

Բնութիւնը հանդարտ է, այն անուշ խաղաղութեամբ որ կարծես բոլոր մեղրալի արշալոյսներն իրենց կուսական թարմութեամբը այդ մօրը ծոցէն կը ծնին, բոլոր դարնան սոխները այդ աշխարհէն թեւ կ'առնեն կը ծործորին, ու ջուրերուն սամդուն բևեռն որ կը վէմվէմէ լայնալով, նեղնալով՝ չնորհալական քերթուած մը կը դառնայ, արձակ ու անյանգ՝ պաղպաջուն երեւակայութեամբ մը օծուած։ Կաթի ծո՛վ, մանիշակի ծով, կարծես բոլոր լուսնկայ գիշերները հոս կուգան կը խեղդուին, երկնքի բոլոր ծաւի հեշտութիւնը կաթիլ կաթիլ հոս կը քմահի ու այս ջուրերուն հետ կը խառնուի։

Ալիքներն ալ խելօք են, ու եթէ առեն առեն սաստիկ քարերուն վրայ ոռնալով՝ կը լզին զանոնք ու կը ճոզիան, աւելի մօրը ծիծերուն վաղող գառնուկին միամտութիւնը ունին, որ գլուխնին երկու երեք անգամ թափ կուտան կաթի տոպրակին, կը ծեծեն զայն, կը կենան ու այսպէս մինչեւ որ կշտանան։

Անյուզութեամբ օրերու խաղն է տակաւ, կործանող ուժին ու դիմադրող տեւականութեան. կը ցատքեն ջուրի ծուէններն արմատէն կտրուած լեզուներու պէս, կը մանեն մոլեզին գլխով՝ խառն ի խուռն լեցուած քարերու ճեղքերը ու յետոյ սողալով հազիւ կը քաշուին չեն քաշուիր, ահա ալեակի նոր բաշ մը, ջուրի նոր չամամ մը նաղելով, ճորալով կը հանի հեւալէն, կը ճչէ ու կը տարտղնուի. սիրականի պաղատագին երգն է անիկա՝ մարմարէ անգութ աղջկան ուղղուած, օձի օղակ օղակ սողսկումն է որ մինչեւ անոր կրունկներուն քով կը հանի ու հոն ինքզինքը կը գալարէ և երբեք չյուսահատելով այդ յաւիտենական մերժումէն, կը դառնայ նորէն կուգայ, կը մեռնի՝ սակայն նորէն կը վերածնի։

Բայց խաղն այդքան անմեղ ու մանկական չէ միշտ. գիշերները անժամանակ, յանկարծ մոլեգին զայրոյթ մը կ'իջնէ ջուրին մէջ. ծովը կը կատղի, հայհոյել կը սկսի, վրէժխնդրութեան չունչ մը մինչեւ յատակները կը ցտէ. թիւրաւոր գլուխները լեզու կ'ելլեն, վխվխուք մը կը սուրայ, կը թաւալի մեկ ափէն միւսը և անաւոր կեղերջ մը կը լեցնէ դժնատեսիլ լուռներուն աւազանը։ Ճոզփիւնը կը չառաչէ, հայիլ կը սկսի և կիսակործան չէնքը կը սգաւորի, ան ալ սպառնական, վտանգաւոր երեւոյթ մը

կ'առնէ՝ և այն յուզումը, սարսուռը որ ծովէն կը բրթի՝ կը հաղորդուի նաև իրեն և բարկութեան դող մը կը դողացնէ զինքը: Մինչև ե՞րբ այդ խելացնորութիւնը, այդ կոծումը, այդ տատանումը, մա՛րդ չի գիտեր. բայց երբ նոպան կ'անցնի և հանգստութիւնը տակաւ կը յաջորդէ անոր, այս անգամ ալիքները հեկեկաձայն բացատրութեան մը կը սկսին, հանդարտելով, հանդչելով կամաց կամաց և պառկելով իրենց անկողնին մէջ:

Քունն երանի ամէն անոնց որ պահ պահ իրենց սրտին յատակին իջնելով կրքի, զայրոյթի փոթորիկ մը կը դանեն. կեանքն՝ արժանի ամէն անոնց որ իրերու կոյր մոլեգնութենէն չեն խորտակուիր և անդորրութեան օրհրուն՝ համարձակ ձեռքով իրարու քով կը բերեն մրրիկէն, ծովերու ալեկոծութենէն մնացած ղգացումները ու կապոյտ փրփուրները՝ որոնց վրայ կը տատանի տակաւին պայքարի այլափոխուած խորհրդապատկերը՝ և անոնցմով ինքնաբաւ դոհացման մը երանութիւնը կը չնչեն:

Այդ գոհունակութիւնը կը չնչէ ծովակը վերջալոյսի ձիրանիին մէջ թաւալելով, վէմվէտալով թեւատարած՝ երկնային երազի մը պէս որ վերէն կը թեւարձակէ ու վար կը հոսի, անապակ, մաքուր ու անբիծ. կը չնչէ վանք կղզին՝ ձիրաններվրնուած նոյնպէս արեգակնային յաւիտենական պայծառութեամբը որ իր բոլոր առանձնացած, անպաշտպան ու մարդազուրկ վիճակին մէջ, պաշարուած յարաժամ կործանարար ջուրերուն կործանարար վախովը՝ կը կենայ պատուանդանին վրայ արձանի մը պէս հպարտ ու խրոխտ:

Եւ սիրտը որ վաղուան անստուգութեամբը կը լեցուի՝ չնչապատ կը թռի դէպի աչազուրկ անսահմանութիւնը, ծովէն, ցամաքէն դէպի երկնային թափուր միջոցը, հեղ մը հանդչելով ալիքներուն վրայ ու հեղ մը

անոնց վրայ հաստատուած ափ մը քարերուն տեւականութեանը վրայ, ու, կ'ըսէ, —այս քարերուն ուժը ո՞րքան պիտի դիմակալէ տակաւին, տիեզերքի առաջին զօրութիւնը, փչրող, ընկլուզող մեծ կարողութիւնը կրնայ հասնիլ արդեօք իր ծերութեան պարտասած չրջանին և այս յետնորդ չէնքին յետին յեռուածքն ալ մէկ մէկէ պիտի չքաժնուի միթէ, ծովը ազատելով իր ցաւէն, որպէս զի անիկա՝ հաւասար համայնատարած՝ խաղայ ամայի ափերուն վրայ՝ հրէշային չատուի մը պէս որ սիրելիին գերեզմանաքարին չուրջը կը կաքաւէ:

ՊՈՒՏ ՄԻ ՋՈՒՐ

(ՄԱՆԿԱՆ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ)

— Մամա՛, կաղնծիմ, պա՛ռկ մի Ջուբ...

Սաստիկ ձմեռ էր, փո՛ւք, փոթորի՛կ, փողոցները մինչև իրենց քներանը լեցուած էին ձիւնով, ու գիւղացիները ստիպուած էին տանիքներէն երթեւեկել, որովհետև դուռները վաղուց կորսուած էին ձիւնէ դէզերուն տակ:

Ս. Սարգիս չսա զայրացած էր այդ տարին. երկինքը կը հեւար, կը փչար ու գետինը մեայլ սարսափի մէջ վտանգաւոր երեւոյթ մը առեր էր. ամառուան ծաղկալից դաշտերը, կապոյտ սարերն ու հովիտները — ուր հունձքի արշալոյսներուն սղոխները խաղալ կը սկսին թիթեռնիկի թեւերով — հիմա կ'ոռնային, մէկու մը ետեւէն կը հայհոյէին: Կարծես դուրսը ամէն բան իր տեղէն խախտիլ կ'ուզէր:

Սակայն ցորեկը գոնէ քիչ մը լոյս կար, թէև հիւանդոտ, թոքախտաւոր, բայց դէթ մարդ մարդու երեսը կը տեսնէր անով ու արհաւիրքը այնքան գազանային կերպով չէր ծպտեր: Մ'ես, այն ուրբաթի գիշերը որ Ս. Սարգիսի տօնական օրուան առաւօտը պիտի լուսցնէր:

*
* *

— Մամա՛, կաղնծիմ, պա՛ռկ մի Ջուբ...

— Ջիլիկ մըն ալ համբերէ, ձագուկս, չատը գնաց քիչը մնաց, հիմա կը լուսնա՛յ, հիմա՛ կը լուսնայ...

Ու չէր լուսնար, որովհետև ձմեռուան տարի գիշերը լուսնալիք չունէր: Փոթորիկը կը փչէր ու գիւղը վերէն վարէն ձիւնին մէջ ծածկուած՝ չունչ անգամ չէր առներ կէս գիշերուան այս պահուն. թոնիրները վաղուց պաղեր էին, ծղրիթները վաղուց թմրած՝ կը քնանային իրենք ալ, և ոչ իսկ մատաղ-մանկիկի անհանգիստ ճիչը կը լսուէր:

Մեծ-մայր ու թոռնիկ Ս. Սարգիսի հինգ օրուան ծոմն էին պահեր: Ա.ն օրէն որ պզտիկը որբուկ մնացած էր և այդ դժբաղդ պատահարի վերջին հարազատը, ա՛լ աչքերն ամիսփուսեցաւ երկուքին համար ալ երկու սրտերու մէջ, — թոռնիկը փաթթուեցաւ մեծ-մօրը քղանցներուն իր բոլոր հոգիով, ու պառաւը իր ծերութեան ամբողջ գորովը, քաղցրութեամբ, բարութեամբ չաղուած իր ամբողջ կարօտը կապեց այդ մանկան հաճոյքներուն, խաղերուն ու դիւրափոխոխ քմայքին, կամաւոր խաղալիքը դառնալով անոր կամքին:

Ա՛լ մարդ չկա՞ր տունը: Չէ՛, ո՞վ պիտի ըլլար, քահանի մը հաւ ու հաւածագ, աքաղաղի ընտանիք մը, մէյ մըն ալ տանը կատուն, ահա ամբողջ բնակչութիւնը այդ խեղճուկ հիւղակին ուր անասունէն մինչև չարժուն մարդը տեսակ մը իմացական հասկացողութիւն սկսած էր դոյանալ, վառեկին ու պառաւին մէջ ալ տեսակ մը գիտակցութիւն, ճանաչողութիւն: Կատուն եթէ տունէն երկար յամեցում մը ունենար կամ դունչը արգիլուած ամանի մը մօտեցնէր՝ թեթեւ սրտմտութիւն մը կ'ունենար մեծ-մայրը և մէկ երկու թեթու խօսքեր կ'ուղղէր անոր՝ որ կարծես կը հասկնար այդ բառերուն մարդկային նշանակութիւնը, յանցանքին գիտակցութեամբը մեղաւորի համակերպութիւնը ցոյց տալով, կիսատ մլաւիւն մը կուլար ու կ'երթար անկիւն մը կը սալարուէր կը քնանար:

Մենաւորութեան մէջ քարե՛րն ալ լեզու կ՚ելլեն ու չուքդ անգամ կ՚եղբայրանայ քեզի հետ, և ինչ որ չարութեան, դժբաղդութեան աչխարհը կը զլանայ պառաւի մը կամ մայրակորոյս մանկան մը, յետին անասունները, անշունչ իրերը կը փոխարինեն զայն և գուցէ աւելի անկեղծօրէն, աւելի քաղցրօրէն։

Ս. Սարգիսի բարեկենդանը հասնելուն, մեծ-մայրը պատմեր էր պզտիկին այդ գօրաւոր, կարիճ Սուրբին պատմութիւնը. նկարագրեր էր անոր ճերմակ հրեղէն ձին ու ճիաւորին սկրճ հասակը, սուր երկար նիզակը, թէ ինչպէս փոթորիկէն բռնուած չատ ճամբորդներ յանկարծ տեսեր էին որ ապիտակ մօրուքով դիւցազն մը իրենց թեւէն բռնած, իր նժոյգին գաւակին վրայ նետած ու փրկած էր զիրենք, թէ ի՛նչպէս չատ չատեր ալ անդարձ կորսուեր էին, որովհետև պահք չէին պահեր, ծոմ չէին բռներ այդ չաբթուն։ Ու դեռ հազար հրաչալիք, հազար հէքեաթ։ Սակն գիչեր արդէն երբոր պառկէին, և չատ ալ կանուխ, առջի իրիկուընէ կը փչէին իրենց ճրագը, մեծ-մայրը ծոցն առած, Թոռնիկը ինչե՛ր չէր ըսեր, ինչ անուշ պատմութիւններ չէր պատմեր։

Հանի ու Թոռնիկ որչեցին ամբողջ չարթուան ծոմապահութիւնը ու կեցան ալ։ Պառաւին համար ասիկա առաջինը չէր. անոր համար լաւ գիտէր վերջի մէկ երկու օրուան դառնութիւնը, ծարաւին չարչարանքը ու թուքին կրակը բերնին մէջ։ Բայց վեց հոգի տարեկան մանկիկը բան չէր գիտեր բոլոր տունցմէ, միայն իր Մեծ-մօր նկարագրած Սուրբին հայրական երանութիւնը համակեր էր իր թէ առած երեւակայութիւնը, տեսակ մը հաւատարմի բաղձանք փորձեր էր իր միամիտ հոգին ու մեծ տանջանքին երբեք անդրադարձած չէր։ Առաջին օրերը իրաւ որ ծոցին հացը չէր կարօտցեր — արժոյ յաղթա-

նակը ան էր որ հացը ծոցը պահէր ու չի փորձուէր —, բայց ջուրը չատ տանջած էր զինք. գլուխը որ բարձին դնէր, անուշ աղբիւրի մը գլուխը կամ գեղեցիկ առուի մը եզերքը կը տեսնէր ինքզինք, կը ծռէր խմելու, սա՛ կայն ահա ջուրը ճերմակ օձի կը փոխուէր ու կ՚անհետուէր թանար կանաչ խոտերուն մէջ. և մանկիկը անմիջապէս վեր կ՚իյնար ու կ՚արթնար։ Երազը կը պատմեր մանային՝ որ մուքին մէջ փայփայելով իր երեսը՝ կը քաջալերէր զինք, հաւատացնելով թէ Ս. Սարգիս իր հետ էր, երազին մէջ զինքը կը փորձէր ու չէր թողուր որ չար սատանան խաբէ զինքը։ Ու մանկիկը հեզ մըն ալ կը քնանար, բայց աչքերը կը գոցէր չէր գոցեր, նոյն երազը, նոյն կաթնաղբիւրը, նոյն ծարաւի խռովքը. քունը չէր գար, աչքը պատուհանին կը մնար, բայց ձիթազօծ թղթէ լուսամուտը չէր ճերմկոտեր ու առաւօտը կ՚ուշանար, լեռը բըռներ չէր թողուր կ՚ըսես։ Միայն փոթորիկը կ՚ոռնար ու փուքը կը ձեձէր դռները կամ անտէր պատուհանի մը փեղկերը, պատռատած թուղթի կտորները։

Ու պզտիկը կը վախնար, աչքերը խոչոր խոչոր կը բանար դուրսի այդ անհանգստութեան տագնապով, ո՛րովհետև մեծ-մայրիկը կ՚ըսէր իրեն թէ Ս. Սարգիս է որ իրենց տանիքին վրայ կը հսկէ ու կը սպառնայ անհամբերներուն որ չուր չուզեն։

Ս. Սարգիս ու իր խոստումները աղէկ, իր տուած ընծան ալ չատ չատ ազուոր, բայց սիրտը կ՚այրէր, բերանը կը չորնար, չթիւնքներն իրարու կը կպչէին ու, ինչ ընէր, լեզուն ալ չէր դառնար. ա՛խ, եթէ մեծ-մայրը քիչ մը բարի ըլլար ու Ս. Սարգիս ալ քիչ մը բարեսիրտ, և Թոյլ տային որ պուտ մի չուր բերանը առնէր, լեզուն թրջելու։

*
* *

Ուրբաթի չար գիշերը, որ երկնցեր տարի էր եկեր, որ ծոյլ ու արճիճէ դիակի մը պէս ծանրացեր՝ չէր երթար։ Այդ գիշեր հա՛ւը քուն եղաւ ու Թոռնիկին Թարթիչները իրարու չդպան, առաջին կռնքը հաղիւ առաւ ու արթընցաւ նորէն, կը պառակէր, կ՚այրէր։

— Մամա՛, խուրպա՛ն, պուտ մի ջուր, կը մնռնիմ, հիմա՛ հոգիս կ՚ելլայ...

— Համբերէ՛, պզտի՛կս, համբերէ։ Մ. Սարգիս հուշտա՛ դրան առեւ կեցեր լուսնալուն կը հայի, հիմա նէրս պիտի գայ, քեզի անուշ անուշ բաներ պիտի բերէ. չատը գնաց քիչը մնաց։

Բայց ա՛լ չէր կրնար համբերել, որովհետեւ փոսը լեցուած աչքերը կը խաւարէին, պղտութեան գոյնը դուրս կու գար, կապը նէրսէն կը կտրէր։ Լեզուն հաղիւ կը դառնար բերնին մէջ, ու պզտիկ անհանգիստ Թարթիչները անկողինէն դուրս դուրս կը նետէր։ Խաւարը սոսկալի էր, հովը կը հեծեծէր, կաղամախիներուն չոր կմախքները ցուրտ աղաղակ մը կը հանէին ու կարծես մեռելի հազաբաւոր բերաններ ակռայ ակռայի կը զարնէին։ Երկինքը փլուր վար կու գար։

— Մամա՛, խուրպա՛ն, լեզուիս վրայ թոռք մի ջուր՛ կը կոկոզար մանկիկը, որուն ձայնը երթալով կը նուաղէր ու դուրսի փոթորիկէն թէ Մ. Սարգիսի վախէն դլուխը դէպի անկողինին մէջ կը պահէր։

Մաման մտիկ չըրաւ ու Չուբլին փոխարէն օրօր մը սկսաւ, այն հինն, չատ հինն երգը որ ժամանակին պզտիկին հօրը պզտիկ օրօրոցին վրայ ըսած էր։ Ա՛լ ձայն չեղաւ. մանուկը հեռացեր իր անհանգիստ Թարթիչները երկնցած տեղը Թողուց, մուգցաւ Չուբը ու հանգստացաւ։ Պառաւը կ՚երգէր տակաւին զառամած եղանակը որ օրօրէ աւելի մահերգի մը արտասուքինը ունէր և այդ մահահոտ

միայնութեամբը լեցուցած հոգէ չորս պատերուն մէջ կը դողդղար ուրուային մեղեդիի մը տպաւորութեամբ։

Ա.քաղաղները կը կանչէին, ժամուն տախտակէ զանգակը դագը դիպ արշալոյսին աղօթքը կ՚ընէր գիւղին վրայ ու մեռելական գիւղին քունը կը փախցնէր։ Կարծես գիշերը վերջին անգամ կը յօրանջէր ու լոյսը սանտրուիլ կը սկսէր խաւարին մէջ։

— Տէ՛ էլիր, պզտրակս, էլիր որ տեսնաս քի Մ. Սարգիսը ինչե՛ր է բերեր քեզի. աղուո՛ր աղուո՛ր չամիչներ, պասուե՛ղ, քեզի կարմիր ոտից է բերեր. էլի՛ր, անուշիկ Թոռնիկս, էլիր որ ժամ էրթանք...։

Պզտիկը չէր արթննար, քնոտե՛ր էր մանային հետ, քնոտեր էր Մ. Սարգսին ալ հետ. ինչ պիտի ընէր չամիչն ու կարմիր ոտիցը, իրեն ուզածը պուտ մի ջուր էր ու մեծ-մայրը այնքան քարսիրտ էր եղեր այդ գիշեր ու Մ. Սարգիս ալ այնքան անգութ։

Քարսի՛րտ, հա՛, չատ չատ քարսիրտ, ինչ պիտի ընէր միայն մեծ-մօրը ուսհեցին մնացած որբուկը. ու մայրիկը, ա՛ւաղ՝ որ պիկար, – ալ չէր կրցեր դիմանալ, եկեր ու գիշերը զաղտուկ առեր տարեր էր զայն։

ԾՈՎԱԿԻՆ ՀԱՐՍԸ

(ՀԻԴԵԱՓ)

Ա.

Ծովակին երկու ափերուն վրայ, դէմ առ դէմ, երկու գիւղեր կային. մէկը մինչեւ հիմայ կը մնայ դեռ, միւսը կորսուած է ջուրերուն տակ

Այն գիւղին մէջ, որ ա՛լ հիմայ չերեւար, մանկամարդ կին մը ծովուն հարսը կը կոչուէր. ամէն առտու արեւը ծագելէն շատ առաջ երբ ծովակը հովուն համբոյրներուն տակ իր ափերը կը գգուէ ու ալիքները հեռաւոր ծփանքներ կ'ղրկեն՝ ծովուն հարսը՝ հեռուէն անոթի լողացող սեւ թռչունի մը կը նայի որ կ'երթայ կ'անհետի ու ծովուն մէջ կը կորսուի մանրցած:

Իր երեսներէն ծաթած չառասիղները ջուրերուն մէջ կը թափէին, ու հասակը ուռիի մը կը նմանէր գետերուն ափունքն ի վար բուսած երկայն ուռիներուն պէս, մազերը՝ բարտիներէն վար սողացող լուսնի շողերը՝ կարծես ուան ի վար, աչքերնին՝ լեռները փախչող եղնիկինը: Ու երբ ծովուն հարսը առտուանց ծովակէն կը հեռանար, ձուկերուն մէջ մոլեգին յուզում մը կ'իյնար: Այսպէս կը պատմէին ծերերը, որ հիմայ իրենք ալ չկան:

Բ.

Սակն գիշեր, կէս գիշերին ուշ առեն՝ ծովակին ա-

փունքին վրայ առկայծ լոյս մը կը դողդողայ ու անքթիթ ծովուն նշմար կու տայ, յանկարծ ջուրերուն մէջէն փըրփուրի չառաչներ կը լսուին ու ճերմակ պղպջակի մէջ փաթթուած՝ ծովէն տղայ մը կ'ելլէ, գեղեցիկ, փրփուրներէն ծնած կարծես: Ու ամէն գիշեր՝ միայնակ, ծովի խիճերուն ու գորտերուն քով՝ ամայութեան մէջ՝ ծովին սիրահարները իրար կը սիրեն մինչեւ լոյս. մո՛ւթ խաւարին մէջ՝ լուսիթիւնը կ'ընդհատուի միայն գորտերու կրկռոցներովը որոնք կ'երկարին ու ծովուն մէջ կը մարին:

Ու երբ արուսեակը ծայր կու տայ դիմացի գիւղին վրայ՝ լերան եաեւէն, ծովակի տղան զանի նշան կը բռնէ աչքով, ու թեւերը ալիքներուն կ'երկարէ. սիրականը եաեւէն կը նայի ու կը նայի երբ լողացողը կը պզտիկնայ, սեւ թռչուն մը կ'ըլլայ, յետոյ կէտ մը ու ա՛լ չերեւար:

Առտուանց լուսնուն դէմ երբ ծովուն հարսը քայլերը կը դարձնէ ու տուն կը դառնայ, ալիքները ափերուն կը զարնեն ու ձուկերուն մէջ տարօրինակ յուզում մը կ'իյնայ:

Գ.

Օր մը դրացի պառաւ մը եղելութիւնը կը հաղորդայ, ու էրիկը իր կնոջը՝ ծովու հարսին՝ գաղտնիքը կ'իմանայ:

Ձրագը իր տեղը այն գիշեր նորէն անկասկած իր նշանը կու տար, ու երբ տղան ծովակին կէսը հասած է ա՛լ՝ յանկարծ մուխին մէջէն մոլեգնած ձեռք մը ձրագը գետին կը նետէ ու ծովու հարսին մազերը թեւը կը պլլէ. արցունք, աղերսանք անգութ էրկանը մոլեգնութիւնը չեն կրնար լկեցուցնել. ու քարերուն վրայ մեռած միջո-

ցին՝ հարսը կ'անիծէ էրիկը, կ'անիծէ պառաւը ու գիւղը՝ վերջին անգամ։

Միւս օրը, առտուանց, երբ արուսեակը կը ծաթէր հեռակայ լեռան ետեւէն ուր ամէն անգամ ծովուն սիրահարները կը բաժնուէին, իրիկունը լեռը պառկող հովիւը երբ գիւղը դարձաւ՝ ո՛չ գիւղ գտաւ ո՛չ մարդ. ջուրը կլած էր ամէնքն ալ։

Հիմա ջուրին մէջ ամէն գիշեր, կէս գիշերին՝ նոյն գիւղին տեղը ադօտ ճրագ մը կը վառի կ'ըսեն. ու առաջուան դէմ՝ արուսեակին ծաթելուն պահուն՝ ճրագը կը մարի, ծովը տարօրինակ յուզում մը կ'ունենայ, ու երկու ճերմակ թռչուններ կարմիր կտուցով՝ յանկարծ այն տեղ կ'երեւան, մեղմիկ, հանդարտ ջուրը կ'ակօսեն՝ պզտիկ ալեակներ հանելով, յետոյ նորէն կ'անհետին, ու ու երբեք ցորեկները չեն տեսնուիր։

Ծովա՛կ, անոնց անունը մարդու մի՛ ըսեր։

ԼԵՌԱՆ ԵՂՆԻԿԻՆ

(ԱՐՑԱԽ ՊԵՐՊՈՒԱԾ)

Սարն ի վեր, սարն ի վեր, ո՛վ վայրի բնութեան ազատ գեղեցկութիւնը։ Անկոխ բարձրութիւնները քեզ ապահարկէն կը պահեն և գարնանային խոնաւ ու ամպաշղթան՝ բիւրաւոր սուտակներու փոխով կազմուած՝ զուն մշուշը՝ քու թափանցիկ, քու բիւրեղային դղեակդ կ'ըլլայ առաւօտներուն, մանաւանդ Ապրիլի այս արշալոյսներուն։

Լեռները երազ ունին հիմա, ամրերը կուսական թարմութիւն և Անտառը սիրոյ իր առաջին թոթովանքը կ'ըսկսի. անխմանալի, հեշտ, տարածուն դաշնակութիւն մը կը բարձրանայ բոլոր բարձունքներուն, բոլոր ապառիկ ժայռերուն, բոլոր կատարներուն վրայ և արբեցուցիչ խաղողոտուկ մը գինիի հեշտութեամբ կը լիացնէ ամէնքը, ամէնքը։

Ձախրապտոյտ Արծիւի մը երգը կ'անցնի բնութեան սրտին մէջէն ու անպատուղ քարերն անգամ իրենց ճերմակ ակռաներուն մէջ խոտի չիւղ մը, երկու տերեւ, փունջ մը վայրի ծաղիկ կը խածնեն։

Ու դուն, ո՛վ եղնիկ, արարածներուն ամէնէն քնքոյշը, ամէնէն զգայունն ու փափուկը, դուցէ նաև ամէնէն անկախ բանաստեղծական հոգին՝ որ կ'ապրիս մի՛չ խանդավառութեան, միշտ զուարթ ներշնչումի ու յաւիտենապէս անպարտելի սարերու երիտասարդութեանը մէջ։ Թեթեւասոյր, հովի պէս արագ ու անհոգ՝ քու ձա-

գերուդ հետ կը թռչիս ուր որ կամակոր անասունի կըճղակները կրնան հասնիլ, մինչև անմատչելի այն տեղերը՝ որոնց վրայ կը քաշուին առաջին անգամ գարնան լիառատ, ուռճալից սոխնգները և կը ծնգնեն էն հմայիչ ծաղիկները, անանուն թերթերը, բոյրերու ու գոյներու բոլոր նոյներանգ ծիածանը:

Սարերո՜ւ եղնիկ, թափառական ու անպիր քերթուած, ի զո՜ւր հոս կը փնտռտնք նոր ու բեղմնաւոր զգացումներ, իզուր յօրանջող, տափարակ դաշտերուն՝ ցած գետիններուն վրայ մեր երեւակայութեան թեւաթաց դիցուհին կը մոլորի, ինչպես թեւէն վիրաւոր կռունկը որ արտերուն երեսէն արտորալով կը վազէ եռեւէն արիւնի գիծ մը ձգած: Ո՛չ, մեր լեզուն, մեր բարբառը, մեր ձայնը անբաւական են արտայայտելու ու փառաբանելու այն չքեղ ու ցնցող գաղնակութիւնները՝ որ կ'աղաղակէ ուրուբն իր ժայռի ցցունքէն, անտառն իր յաղթապանծ կատարներու բերնով, մրրիկը վերի բարձրութիւններէն: Ծղրիթի մինաւոր ու ցայգային արտմութիւն մըն է որ կը հեկեկանք մենք: Լռտանի անասունի ուժակորոյս, կոզկոզագին, ցաւատանջ միօրինակութիւն մը՝ հազար անգամ կրկնուած, հազար անգամ լսուած:

Սեա՜զ, անփոփոխ իրերը իրենց դրայնութեամբ, իրենց սպառիչ ու մշտնջենաւոր տեսականութեամբ կը սպանանն մեր բոլոր զգայնութիւնները, մեր նայուածքները արու լոյսը, մեր ապաւորութիւններուն հարազատ կենդանութիւնը: Սրէ օր խաւար մը կու գայ անորոշ սահմաններէ օձի պէս կը փաթթուի արտին՝ ինչպէս Ապրիլի այս ծովացած փթթումին. մանկական ծիծաղին ու անկիպելի կուսութեան վրայ գժոխասեսիլ սեւ ամպեր իրենց վիթխարի որովայնը կը կախեն յեղակարծ ու ամէնէն անիրաւ արցունքը կու լան: Եւ ահա լքուած կը մնանք՝

ինչպէս անկենդան խեփորը գետեզերքի արեւին տակ, սրբատեղիի մը պէս՝ որմէ աստուածները բարկութեամբ հեռացեր են:

Դուն երջանկութեան խորհրդանշանն ես խաղաղ ու անխռով վայրերուն մէջ, եղնիկի զաւակ, անոր համար անիծուած է որսորդն որ քեզի կը հետամտի: Բան մը չե՛ս ուզեր աշխարհէն և չարիք մը չունիս ոչ ոքի և ոչ իսկ ամենայետին միջատին. քու թռչող ոտքերուդ տակ քարդ խոտերն հազիւ կը դողդոջին ու հազիւ հետ մը գլուխնին կը ծռեն կը չփակեն, այնքան անշնաս են կըճղակներդ, այնքան բարի ու ցնորական է վազքդ: Բայց ինչ կ'ուզէ աշխարհը քեզմէ, ինչ կ'ուզեն մարդիկ ու իրենց չարութիւնը քեզմէ: Կը սիրես քու լեռներդ, քու անասունի սանձարձակութիւնդ, քու հպարտութիւնդ ու անկարօտ կեանքդ. միթէ յանցա՞նք է ասիկա, միթէ քու ծնած անզարդ մանուպատ անձաւդ նուա՞զ սիրական ու քաղցր պէտք էր ըլլար քեզի՝ քան չքեղազարդ ու հոյակապ դարպասները՝ մահկանացուներու համար: Օ՜հ, քու մայրդ կանաչագեղ, ծաղկապատ բայց վայրի այդ բարձունքներու վրայ ծնաւ զքեզ, քու սեւ դիմքական աչքերդ իրենց աղու նայուածքը էն առաջ այդ հնամեայ վայրերուն վրայ ուղղեցին, ու սիրեցիր զանոնք՝ ինչպէս մօրդ կաթը, ինչպէս մօրդ ձայնը ու ինչպէս կեանքիդ ընկերը, ինչպէս քու էգդ՝ երբ իր առաջին քնքշանքովը արթնցուց մէջդ սիրոյ գիտակցութիւնը:

Կ'ըսեն թէ տարաշխարհի հողը կը զրկէ զքեզ արեւէ, անոր համար կը փնտռես միշտ բարձունքներու, արտեւանունքներու զով, թափանցիկ ու կազդուրիչ օդը. խոնաւ գետիններու, անձուկ հովիտներու ծոցէն փչող վատաուղջ հովը, հարաւի ամենաթեթեւ խորշակը կը սպանէ զքեզ: Բնութիւնը չի կրնար քնացնել քու զգացումներդ,

չի փոխարիներ զանոնք, որովհետեւ սովրած չես հեզաբարոյ ու գոնուճակ ոչխարին, մութ ու թաց ախոռի եզան, գոմէշին նման պղտոր առուներէ, տղմուտ ճախինիներէ ծարաւդ անցընել հարկ եղած ատեն, որովհետեւ քու անհանդարտ տրամադրութիւններդ, քու ազնուական վէսութիւնդ ո՛ր և է գնով մըն ալ չեն կապուիր մարդկային հասկան քմահաճոյքներուն, անձնասէր պահանջումներուն:

Առանց անոնց, առանց քու զգուշաւոր ու խրոխտ նկարագրիդ, առանց քու ինքնավստահ խրոխտութեանդ՝ դուն մեր ոտքերուն տակ պառկող, մեր քղանցքները լզող ժանապէն կենդանին պիտի ըլլայիր, եղնիկ, սաբերու զաւակ. ու անմահչելիին, անձեռնմխելիին համար միայն ունեցած մեր յարգանքը՝ վաղուց պիտի հեգնէր քեզ ու քու սերունդդ, պիտի ապրէիր քու միւս սեռակիցներուդ, հզօրներուդ հետ արհամարհուած, զզայազօրկ, միշտ կարօտ: Պիտի կորսնցնէիր ինչ որ ունիս հիմա, գուցէ աչքերուդ թովչութիւնն անգամ, քանի որ մէջդ այլ եւս գեղեցիկ բնութեան բուռն տարփանքը չպիտի թեւաբախէր և անհանգիստ ընէր զքեզ, քանի որ քու սեռիդ նախկին բնակավայրը անծանօթ պիտի ըլլար քեզի իր բոլոր գեղեցկութիւնով, քանի որ երկարօրէն խուսափելով հզօր ուժերու պայքարին, վիթխարի եղեւիններու և կաչմբուռն կաղնիներու բեղուն ձլարձակութեան փոխարէն վարժուած ըլլալով տեսնել ճղակատոր թուփերու և դիւրաթեք ուռիներու համակերպութիւնը՝ պիտի ունենայիր չքաւոր ու աստանդական անասունի անստոյգ բաղդը՝ որ զքեզ պիտի մորակէր մեկ նախիրէն միւսը, մեկ հովուէն սատյուած քէն մեկ ուրիշը:

... Ո՛չ, վար մ'իջնես քու որջէդ՝ ինչքան ալ գեղեցիկ հագուին կապուին դաշտերն ու ծորձորները, պարտէզներն ու արօտավայրերը Ապրիլի այս զմայլելի առաւօտներուն, ո՛րքան ալ ձիւնապատ ըլլայ գետ քու ծնունդավայրդ: Թող այս գեղաճիճաղ ու պչրալից երեւոյթներուն պատրանքը չվիրաւէ քու միամտութիւնդ, թող մեր թոյլ ու դանդաղ ծաղիկներուն թմրեցուցիչ բուրումը չխափանէ քու ծաթրէննիներուդ, քու վայրի մանիշակներուդ և մարիամ-խոտերուդ վրայ ունեցած հաւատքդ: անոնց համասփիւռ խունկը պէտք չունի երկրպագութեան՝ բարձրանալու համար: Հոս բնութեան կարգն իր ներդաշնակութեան մէջ չէ, իրերուն պաշտօնը չրջուած է հոս. սովրած ենք երկրպագել մենք մեր վայելքի ու հաճոյքի աղբիւրներուն. երկրպագութիւն տարփանքին, երկրպագութիւն կնկան, երկրպագութիւն միայն մեր տկարութիւններուն:

Դուն կեցիր ամպերուն մօտ, երկինքին չինչ կապոտին մօտ, դաշտերէն վեր, տափարակ տարածութիւններէն վեր, միշտ անընակ, միշտ խրոխտ ու անհնազանդ. դիտէ յաւիտենական գեղեցկութիւնները իրենց մօտէն ու հազար դիրքերէ, վայելէ մեծութիւնը լուսնկային՝ որ դիւցական սպիտակութեամբ իր թեւերը բանալով կը գրկէ քեզ ու քունկիններդ, ու կը պահի կանանչազարդ անկողիններու վրայ քեզի հետ. գլուխդ դրած առլեւի տուիներուդ՝ ընկողմանած այդպէս ցօղաթուրմ, քնքուշ դալարիքներու վրայ մտի՛կ ըրէ, քանի որ վերջին զգայուն վկան ես, դիշերուան, հովին, տերեւին, ջուրերուն փսփսուկը՝ երբ անդին մարդը իր կրքերուն պարտասած յոգնութիւնը կը ածայ, իր մղձաւանջներուն հեղձուցիչ զառանցանքներովը կը տանջուի:

Գիտցիր թէ ինչ որ վար է ու ցած քու պատուանդանէդ, քու բնակավայրէդ՝ փոքրոգի, չնչին ու գթութեան կենթակայ է միայն. գիտցիր թէ ո՛րչափ տղմախառն է լեռան գուլալ աղբիւրը երբ ստորոտը կը հասնի, երբ փո-

չելից վայրերուն կը խոնարհի. գիտնայիր թէ քու եղբայրներէդ ոչ ոք պահած է իր ոտքերուն ջլապինդ արագութիւնը՝ երբ դաշտերու աւազներուն վարժեցուցած է զանոնք:

ՓՈՂՈՑԸ

Փողոցը որ կ'երկննայ չիտակ կամ ծուռ, յոգնած, տխուր կամ զուարթ, Աչքն է քաղաքին, ամէնէն կենդանի արտայայտութիւնն անոր:

Կեանքն է քաղաքին:

Ի՛նչպէս ըսեմ ձեզի դաւառական պզտիկ քաղաքի այն փողոցին պատմութիւնը, որուն վրայէն սերունդներու երկար թափորն անցած է, փոխոխակաւն ու անկայուն, ուր օրուան պահերն իրենց առանձին յատուկ և և տարուան եղանակներն իրենց չհնկան պատկերներն ունին:

Երբ աչքս կը դոցեմ, դէռ այսօրուան պէս պայծառ կը տեսնեմ մանկութեանս փողոցը՝ որ իրկունը հազիւ սկսած, մութը գետնին հասածին պէս՝ կը քնանար հինգ տարուան աղու մը խաղաղաւէտ ու հանդարտ քունովը: Սմառ օրերն այսպէս էին: Ո՛չ մէկ ոտնաձայն, ո՛չ մէկ աղմուկ, մինչև որ առտուանց կանուխ ժամուն կոչնակը հնչէր հատիկ հատիկ ու տանիքներուն վրայ պառկած քնակչութեան զարթուխ բերէր. եկեղեցիին դուռը կը ճռնչէր, լուսարարը կանթեղները ճոճատնելով վար կ'իջնէր վառելու և առաջին հաղն ու քնաթաթախ ձայնը որ կը լսուէր փողոցին մէջ, լուսարարէն եաքը, քահանայինն էր: Փողոցը, քաղաքն էր որ աղօթքով արթնցնել կը սկսէր:

Անմիջապէս յետոյ թաղին ծերերն ու պառաւները կը

խարխափէին, կիները ձեռքերնին պատերը քսելով, էրիկներն իրենց գաւազանին երկաթէ սուր ծայրովը քարերը ծեծելով։ Ու աղօթքի փրչուն-քներ, «Տէր, ողոյ ինձ եւ առաջի իմ», «Բարի լոս բարի Քրիստոս», ընկերացած երկար յօրանջումներու, չոր ու տկար հառնելու՝ կը թափթփին իւրաքանչիւր ժամուորի եռանդէն՝ մինչ աքաղաղները մութ անկիւններէ, թաղնիկներու վրայէն, կը հնչեցնեն իրենց արշալոյսի զիլ չափորը, արթնցնելով իրենց կարգին, հաւերու և ձագերու բազմանդամ ընտանիքը՝ որ չքնաղատես է զիրենք ու կը քնանայ թեթեւօրէն։ Կամաց կամաց երթեւեկութիւնը կը չատնայ, ոմանք ժամուոր ու ոմանք ալ ազբիւրը ջուրի գացող երիտասարդներ, մինչեւ որ բարի լոյսը, ճերմակ ու մաքուր, տեղատորուի գետինը, բոլոր դռները ճռնչեն իրենց ծխնիներուն վրայ ու քաղաքը կատարեալ արթնայ։

Արեւածագէն առաջ եկեղեցին աւարտած կ'ըլլար։ յետնորդները՝ նորէն ծերերն ու պառաւները, որոնք դանդաղօրէն տուն կը դառնային, հինգ վեց քայլն անդամ մը կենալով՝ չունչ առնելու և իրենց դէմն եկողին կամ աչ ու ձախի վրայ դռներուն առջև կեցողներուն «ողորմի Աստուած» ըսելու համար։

Ժամուորէն եաք կարգը չուկայներուն էր։ Ցայտնի թախիծով ու մտահոգութեամբ ստուերոտած հայրական դէմքեր՝ օրուան դժուար վաստակին ու տանը անմիջական անհրաժեշտութիւններուն, մանաւանդ հացին հարկեցուիչ ու սպառնական մամուռը չալկած՝ կը քալեն, խանութի տերտակներն իրենց անութին տակ տոպրակով ու ձեռքերնին գօտիներուն կամ գրպաններուն մէջ ձգած թուլօրէն։ Սմինուն ալ նայուածքը իրարու կը նմանի, ծանր, մտասեւեռ, տխուր, մշտ դէպի գետինը և հազիւ

դժկամակութեամբ երբեմն վեր՝ հանդիպողին բարեւ, Աստծու բարին մը փոխանակելու։

Անկէ եաք փողոցը նորէն կ'ամայանար, անցուդարձը կը դադրէր և մինչօրէին գրեթէ կը պապանձէր, որովհետեւ մանուկները վարժատուն հաւաքուած կ'ըլլային ու պարտէզներէն քաղաք վերադարձող պարտիզպաններն ալ իրենց պզտիկ էշերուն հետ չատոնց տեղ հասած։ Ամէն առաւօտները ուր թաղին մանուկները խմբովին, ամէնքն ալ գլխիբաց, բոպիկ, իրար հրելով, հեւն ի հեւ կը վազէին պարտիզպաններուն միրգերով ծանրաբեռնուած իշուկին եաեւ ու կը պոռային միաձայն. «Փաչա՛, փաչա՛, ալմա վեր, ալմա վեր»։ ու պարտիզպանը, ասի չատ հին բարի սովորութիւն մըն էր, կը սկսէր բուռ բուռ խնձոր կամ տանձ ցանել գինքը շրջապատող մանուկ ամբոխին մէջ՝ գոհունակ ժպիտներով։ զուարթ, խենդ վխվխուկ մըն էր կը բարձրանար, բազմաթիւ մանկական ձեռքեր կը խլէին գետորած միրգերը, իրարու ձեռքէ յափշտակելով ու գոգերնին լեցնելէ եաք՝ նորէն վազելով պարտիզպանին եաեւէն։ ու մանկական խմբակը երթալով կը մեծնար, որովհետեւ քանի յառաջանային՝ դռներէն դուրս կը թռչէին ուրիշ պզտիկներ ալ ու կը սկսէին իրենք ալ միեւնոյն յանկերգը կրկնել։

Մինչօրէին, ըսի, փողոցը բոլորովին համր կը դառնար։ և իրաւ ալ պատահական անցորդը՝ չուկայէն տուն եկող մը պիտի ըլլար չատ չատ, հէպիկէն ուսին վրայ կամ ձեռքը կտոր մը միս բռնած։ և ա՛լ ոչ ոք։ Փողոցն ամբողջ երկայնքով, վերէն մինչեւ վար, մէյ մը կնիկներուն, մէյ մըն ալ թաղին դատարկապորտ, չուկատ չունեորուն ու անհոգ հաւերուն էր։

Այդ չունե՛րը որ իրենց բոլոր նախահայրերու և անոնց սերունդով միեւնոյն այդ քարերուն վրայ ծնած,

ւնած ու մեծցեր էին՝ կը մնային տէր ամբողջ թաղին։ Անոնցմէ ոմանք իրենց յատուկ անուններն ունէին՝ Թալօ, Բօմօ, Կիւմիշ, Սալօ, մկրտուած միշտ մանուկներու կողմէ անոնց լակոտ վիճակներուն մէջ և որոնք առանձին բա-ցակամութեամբ մը կապուած միշտ փոխադարձաբար, չատ անգամ մէկ դռայ վրայ խաղընկեր եղած են, մէկ-տեղ ապրած ու կատակած՝ արտառուչ միամտութեամբ։ Զար չեն, ոչ ալ խածան. հեզ, սակաւապէտ, քոռտ ու չատ չքաւոր, մանաւանդ ծոյլ, Տէր Աստուած, չորս ոտքերնին երկարած, չատ հեզ պոչերնուն անգամ տի-բութիւն ընելու անտրամադիր վիճակի մէջ՝ չուքի մը տակ կ'ընկողմանին ու կը խորդան. քար նետես՝ տեղեր-նուն չեն չարժիր. եթէ վերջապէս անօթութիւնը քիչ մը անտանելի դառնայ՝ կը մօտենան աս կամ ան տանը՝ ծա-նօթի երեւոյթով ու կողկողագին դէպի ներս կը նային, դեմինը կը լզեն, պոչերնին կը չարժեն, կը հառաչտան երախաներու ձեռքը ու եթէ պատեհութիւնը բարեդէպ ըլլայ՝ քանի մը քայլ կ'առնեն դուրսի դռնէն ներս, կտոր մը հաց կամ ոսկոր մը խածնելով կը հեռանան. ու ասի իրենց բոլոր ճարտարութիւնը, ուղմագիտութիւնն է. անկէ անդին՝ դժուար թէ կատուի մը հետ իսկ կռիւ բռնուին պատահական հանդիպումի մը առեն։

Հաւերն ալ ասոնց չափ ընտանի ու ընտել, մինչեւ իրիկուն կը կտտան ու կը չափեն փողոցը, կը կրկտան. աքաղաղները կը սիգան, կը թափահարեն իրենց թեւերը և անցորդին ոտքերուն առջեւէն հաղիւ թէ կը փախին։

Բոլոր դռները ընդհանրապէս բաց են ու այնպէս կը մնան մինչեւ իրիկուայ ժամուն կոչնակը, որովհետեւ կնիկ-ներն իրենց առաւօտեան աւլուք հարդուքէն ետքը՝ ամառ օրերուն կը հաւաքուին տանը սեմին վրայ՝ դրացիներով կամ առանձին, ու կոր կը կարեն, կը կալաճեն. աղջիկ-

ներ, մանաւանդ նշանածները, աւելի ետեւօք՝ դէպի ներսերը կը նային՝ առնացը կողմէն մարդոց հետ ան-պատեհ հանդիպում չունենալու. չէ՞ որ մանաւանդ պար-տականութիւնն ալ այնպէս կը պահանջէ։

Շունը կը դառնայ ձախ պատէն դէպի աջ ու եղա-նակին համեմատ՝ կնիկներն իրենց մանաւոր նշաններով կը գիտնան օրուան պահն ու ժամը. արեւը թլացաց պա-տին վրայ ինկաւ, կ'ըսէր մայրս, կէս օր է, կամ դի-մացի քարին տակիկը չուքը կոխաց՝ ա՛լ իրկուն է։

Կէսօրէնետք, էտինքին՝ ասորցի աղջիկները կը քակ-ուէին, երկք երկք, չորս չորս, կուկումը ուսերնուն վրայ, ձոթը բերաննին ու ապրիւր կ'երթային. առոյգ, կորովի, անսանձ ու ուժեղ, ամազոնի ձագերիք այդ աղ-ջիկները որ ուժով ուժով ու անկատ կը խօսին՝ հնչուն, չեշտուած ու ոլորուն ձայնաւորներու բարբարոս առո-գանութեամբ մը. մինչեւ աչքերուդ բլրը կը հային ու նայուածքով կ'ուտեն քեզ՝ եթէ գեղեցիկ երիտասարդ մըն ես. տափակ ու սուր այտոսկրներ ունին՝ անհաճոյ կարմիրի մոյնքով, ընկրկող ու հրաւառ արտայայտութիւն մը իրենց խաժ աչքերուն մէջ և առնական խրոխտանք մը իրենց բոլոր անձին վրայ։

Ցամրաբար ոգեւորութիւնը նորէն կը սկսի, անցու-դարձները կը չատնան, որովհետեւ իրկուն է, չուկեւորը տուն կը դառնայ, ժամուն կոչնակը հնչելու մօտ։ Եւ ան-ցորդները նոյն մարդիկը, նոյն ծանօթ դէմքերը, նոյն թաղեցի սերունդը՝ մեծով ու պզտիկով. կարծես դոց եղած, առաջուց եղանակաւորուած ու սահմանագծուած կեանք մը՝ որ իր դոյութիւնը կը հաստատէ այդ պայմա-նադրական երթեւեկութեամբը, լեցնելով ու պարպելով փողոցը, ինք ասոր ծանօթ, ու ասիկա իրեն։ Անկէ ետք, նորէն դիշեր. ու դռները կը դոցուին հաստատուն նիգե-

ջով, փողոցն ալ խեցիի մը պէս փեղկերն ինք իր վրայ կը խփէ ու կը թմրի կը քնանայ։

*
* *

Հազիւ գիրկ մը լայնութեամբ ու քանի մը գիրկ երկայնութեամբ մանկութեան փողոցս, որ ձմեռը մինչեւ տանիքները ձիւնով կը լեցուէր եւ ուր տունը մնացող անգործ ծերերուն հետ թիւերով աստիճաններ կը չինէինք՝ հաճոյակատար ըլլալու անցորդներուն, ուր գարնան պայծառ առաւօտներուն, դռան առջեւ մանուշակի առաջին փունջերը կը տեսնէինք պարտիզպաններուն գլխարկին շուրջը փաթթուած չիթերուն մէկ ծայրը զետեղուած, նոյն տեղն է ինք նորէն, նոյն սալաքարերով ու նոյն սալայատակով. ժամանակը եկեր անցեր է, խաղընկերներս ամէնքն ալ հեռացեր են. նոր մանուկներ կը խաղան հոն հիմա անշուշտ դռներուն առջեւ, մեծերը ծերացեր են ու արդէն տարեւորներն ալ մէկիկ մէկիկ պակսեր՝ Աստծու ճամբան չիտկուեր են՝ եւ սակայն ինք իր գետինը տակուն ու տեւական կը պահէ միշտ. իր երկու քովն ի վեր կեցած պատերը նոյն ձեւին ու քարերն ունին նորէն, ապահովաբար միայն փորերնին քիչ մը աւելի դուրս ցցած, պատուհաններն իրենց թուղթով կամ ապակիով նոյն հանդարտ ու համբերող նայուածքը կ'երկարեն դարվար, ցուիքները իրենց պակունքը և ջրթոններն իրենց քիթը կը կախեն նորէն, երբ աւազ, անցած սերունդները օճառի լոփի մը պէս մաշեր հատեր, անցեր գացեր են։

Ո՛չ մէկ անկենդան առարկայ այնքան ընդարձակ յիշատակով ծանրաբեռնուած և այնքան քաղցր ընտանութեամբ կապուած կ'ըլլայ մարդուն հետ՝ որքան պզտիկ, հանդարտ քաղաքին աւելի պզտիկ ու աւելի հանդարտ փողոցը. երկրորդ տունն է անիկա դաւառի բնակչու-

թեան, որովհետեւ երկար ժամանակներէ փոխանցուած միեւնոյն այդ քարերն ու գետինն են՝ որոնց վրայէն հազարաւոր կոխած անցած են քու բոլոր սիրելիներդ իրենց կեանքի բոլոր չրջաններուն մէջ, որովհետեւ այդ փողոցը հանդիսատես ու վկան եղած է անցեալ բոլոր յիշատակներուն՝ ախուր կամ հրճուալից, բաժնած է՝ քեզի համար անծանօթ տարիներէ ի վեր՝ զինքը բոլորող ընտանիքներուն ուրախութիւնն ու յաւը, կրկնած է հարանիքի զուարթ երգերն ու մահուան չարականները, և պիտի ապրի այսպէս տակաւին՝ որքան որ քու կեանքդ կրնայ փոխանցիլ զաւկիդ և յաջորդութիւնդ մչտնջենաւորել։ Այդ փողոցին մէջ անցած է իմ ու հօրս ինչպէս անոր հայրերուն մանկութիւնը երազի մը պէս, պատանեկան իմ խանդավառ քայլերս հոն ամէնէն չատ կոխած են՝ ինչպէս իմ հայրերունը և միեւնոյն տեղէն վերջին անգամ անցած են իմ նախորդներուս բոլոր դագաղները. ատոր համար է որ աչքս չի մոռնար զայն ու ատեն ատեն կը վնտռէ։

Ո՛րքան դժբաղդ ու անմխիթար չպիտի ըլլար մեր հոգին՝ եթէ մարդկային կեանքին վաղանցուկ երեւոյթներն ունենայինք ընութեան բոլոր ստեղծուածներն ալ և գործարանաւոր էութեանց հետ ծնած չըլլայինք նաև քարն ու հողն ալ՝ իրենց համեմատաբար դիմադրական ու հզօր տեւականութեամբը. միտքը ո՛ւր պիտի թառէր և Անցեալէն ինչ պիտի գտնէր իր չրջավայրն եզող չուրի պէս մչտաչարժ, դիւրաթափոխ և այնքան խուսափուկ բանութիւն. գուցէ Սիրտը պիտի մոռնար և երեւակայութիւնը՝ անոր գերեզմանաքարին վրայ պատկած գոց ու սգաւոր թեւերով մեռելատիպ հրեշտակի մը ճերմակ պատկերը պիտի ըլլար, անթեւ և ճախրանքի անկարող. գուցէ չատ զգայութիւններ և տպաւորութիւններ իրենց ամէնէն ա-

ԿՈՒԼՈՒՇԿԷՐՆ ՈՒ ԻՐ ԳԵՐԵԶՄԱՆՆՈՑԸ

Տեսայ որ գիւղը հեռուէն՝ ցրուած ու հեղ մըն ալ իրարու քով հաւաքուած խոշոր բոյներու կը նմանէր, տանիքներուն վրայ տեղ տեղ վեր ցցուած պատերուն ցախէ քիւերովը, ու անհաւասար բարձրութեամբ համա- խառնուած այդ աղքատիկ տուներուն համադրութեամբը, ուր հոս հոն միամիտ կերպով բարձրացած ծխաններն ալ չհատակ՝ մէկ ոտքին վրայ հանդարտիկ մտմտացող արա- գիլներու երկար վիզերը կը թուէին։ Ու երբ աւելի մօ- տեցայ՝ իրաւ խոշոր բոյնի մը նմանցուցի գիւղն ամբողջ, որ Սրածանիի եզերքը մեր տեսած ու ճանչցած թռչուն- ներէն չատ տարբեր թռչուն մը, անյիշատակ դարաշրջա- նէ մը կարապը՝ չինած ու ինք թռնել երթալէ հաք, լքա- ւեր տեղը օտարին թողած ըլլար։ Բայց ինչպէս բանտար- կել հոս բոլոր այն բանաստեղծութիւնը որ գրկեր պատ- կեր էր այդ մենաւորիկ գիւղը՝ իր կէս խոպան դեռնին վրայ, նայելով դաշտին լայն հեռուներուն, որոնցմէ հո- բիզոնը հինաւուրց բերդերու աւտարակներուն պէս խրա- մատուած լեռներէն՝ դեռ նոր հորիզոնի մը վրայ միգա- պատ կատարներու երազը կը քնացնէ, նայելով երկնքին կուշտ կապոյտ ի վեր, ուրկէ հուրիի անհամար, թովիչ աչքեր իրենց նայուածքին մանիշակի անուշութիւնը կը ծորին։ Իր քողքին մէջ, իր հարսանեկան հրապոյրին քո-

նուշ, ամէնէն խոր ու տեւական յուզումովը՝ գոյութիւն չունենայիր։

Այս պատճառով չատ սրտանց կը սիրեմ ես մեր հողն ու քարը, տունն ու տանիքը, փողոցն ու ճամբան՝ ո- րոնք իրենց անայլայլ տեւականութեամբը անվթար կը մնան վաղնջական օրերէ ի վեր, իբրեւ անփայլ բայց անդրադարձ հայելի՝ պահելով իրենց վրայ հազարաւոր սիրելի աչքեր, հազարաւոր սիրելի յիշատակներ։

լոր գինովցնող ափսոնովը յաւիտենապէս կոյս մնալու երդումն ըրած Սղջիկ մ'ըլլար այդ Գիւղը՝ ամառ գիշերներու թերաստուեր երեւումով՝ որ ծնրադրած քողածածուկ՝ օգոստոսի մթնշաղ, ճերմկոտիկ բնութիւնովը վախթոտած՝ մանկ ընէր գետին սգաւոր հեկեկանքին, ակնարկոյր ու մելամաղձոտ քնարերգութեան, որ անցած ափսոսանքներէն ջուրը ժողված ու հետը բերած էր։

Սկսալ ըսի· գիւղին ողջ ապրողներուն բան մը չէր ըսեր կամ անոնք չէին հասկնար իրենց չինականի հոգիով ինչ որ կ'ըսէր գետը իր մաւսխլապատ լեղուին խարշափոփն ու մրմնջուվը· գերեզմանոցը որ կը կախուէր անոր կապոյտ անկողինին քովիկ, մեռելներու վերջին հանգըստարանը միայն կ'իմանար Թազուն գաղանիքը, անհասատ ջուրերուն բերած կածկածանքը, որովհետեւ իր ցամաք ու ամուլ արգանդը գետին քով քովի, անոր գգուանքին առած էր։

Երբեք չեմ կրնար երեւակայել այնքան երջանիկ մեռելները, որքան այդ մոռցուած, խեղճուկ գիւղին մարդիկը որ կ'երթան Թուփերով ու վայրի խոտերով չքնաղացուած, հազար անանուն ծաղիկներու, հազար անծանօթ բուրմունքներու մէջ քնանալ՝ երբ Սրածանի իր Թափառայած ընթացքով չեմ գիտեր ինչ ափսոնքներ, ինչ ծործորներ ու աչխարհներ համբուրելէ ետք, դեռ պակաս մնացած ջրային Թռչուններու գեղգեղանքն ու փետուրը, մենաւոր ուռիներու խարշափն ու նուագը, հեռաւոր հովիտներու սրինգին նուագկոտ արձագանգը կամ նորածին գառնուկներու առաջին ազու ազաղակը կը բերէ իր հետ՝ աչխարհի ամենէն քնքուշ ու ամենէն երանաւէտ բաներուն ներդաշնակութեամբը մոռցնել տալու համար այն ահաւոր անէծքը որ գիրենք կեանքէն ու ապրողներէն կը բաժնէ։

Մարտին ու Մայիսին, փայփայանքը աւելի եղբայրական ու աղապատանքը աւելի սրտագին է՝ գետին ու գերեզմանոցին։ Ու երբ արեւին սէրը աւելի արհաւրալից ու ապրելու բաղձանքը աւելի դառնակսկիծ է մեռելներուն համար՝ արտասուալից լեռներուն արտում ջուրերը կը չառնան, կը բազմապատկին, գարնան մեղեդին բերել տալերգելու գիւղի հանգստարանին, ուր տապանագրեր հազուագիւտ են ու թերեւս եկող սերունդները աւանդութեամբ կը ճանչնան իրենց օրհներները, յաճախ անճանաչ անժառանգներ, մոռնալով իսկ անոնց տեղը՝ եթէ ծերունի մը չգտնուի իր գաւազանով ցոյց տալու հողակոյտ մը, կոտրած, փչրած մէկ քանի քարեր՝ որոնց վրայ ժամանակը նոյնպէս կորուստի խաւարը կը բերէ ու քարաքոններով կը ծածկէ։

Եւ ինչ երջանկութիւն. խորհիլ թէ դերեզմանիդ մօտէն միշտ կենդանի, անցամաք գետ մը ամէն օր, ամէն տարի պիտի գայ ու անցնի՝ դժոխային լռութիւնը անուշ հոծիւնով մը զուարթացնելու, մտածել թէ դարեր ու դարեր ետքն ալ՝ երբ ամէնքը, ամէնքը քեզ ճանչցողներուն՝ պիտի անցնին, մանուկները ծեր պիտի ըլլան, Թռուներ տալով պիտի մեռնին իրենք ալ իրենց կարգին՝ գիւղին քահանան ալ, ճերմակ գառակով դպիրներն ալ, ու նոր եկողները յաւիտենապէս անծանօթ պիտի ըլլան քեզի՝ չգիտնալով թէ դուն ապրած ես օր մը,— այս անմահ, այս միանգնապէս երիտասարդ գետը միայն պիտի մնայ ծանօթ քեզի... ու իր սիրուն համար գուցէ մանուկ հօտաղ մը գայ նստի գարնան առաւօտներուն կամ աշնան վերջալոյսներուն՝ գիւղի երգերէն եղանակ մը հնչեցնելու, ու իր գաղտնապահ ալիքներուն նորէն գայ տարացած հայրենի տանդ կամ անոր դրացի աղջիկներէն մէկը իր առաջին սիրոյ արցունքը յօդուելու և

քեզի իմացնելու համար թէ մարդիկ կ'ապրին տակաւին, կը սիրեն տակաւին, արեւը գիւղիդ վրայ կը ցաթի ու մանզղուրնները իրենց արշալոյսի տաղերը կ'երգեն, թէ կեանքը անուշ է ապրողներուն համար...

Ո՛վ հեռաւոր գիւղ, չեմ մոռնար զքեզ, երբ կեն-դանիներուդ միխիթարութիւնն ու մեռելներուդ երազը այնչափ հանգիստ է ու խաղաղ:

ՏԱՆ ՍԷՐԸ

Ա.

Մեզի պատկից էր Կով Սաաքելին տունը, խեղճուկ խղիկ մը, բաղկացած մութ ու խանաւ ներքնատունէ մը՝ որ ձմեռնները կը ծառայէր իրեւ սուփա՝ այն պարզ ընդունակութեամբ միայն որ կրնար, օդի հետ անմիջական հաղորդակցութեան մէջ չըլլալով, տաք ընել և կարելի եղածին չափ քիչ ածուխ ու վառելիք սպառել: Վերնայարկը՝ երկու սենեակ կիսաւեր վիճակի մէջ և անգործածելի, քանի որ տարիներէ ի վեր ո՛չ բնակութիւն, ոչ ալ մարդու չունչ ունեցած էին իրենց մէջ. ամառը տանիքը կար արդէն՝ որուն վրայ Իրիկուայ հայը կ'ուտէին, չուքուր կ'ըսէին ու կը պահէին:

Սաաքելը անունն էր հարկաւ մարդուն ու «Կով»ն ալ տոր անոր, քաղքցի անծանօթ մէկ սրամիտին հեգնութիւնը, միակ բառով արտայայտած պատկեր՝ որով կը չտականչուէր այդ ծերուկը իր կլոր ու խոշոր աչքերուն թոյլ, անկենդան ու միամիտ նայուածքին, իր գէր բայց դանդաղ սրունքներուն անհաստատ քայլափոխին, իր գրեթէ թոքով, կերկերուն ձայնին արտասանութեանը մէջ: Իր գոյութիւնը տարուան բոլոր ընթացքին մէջ մարդու աչքի չպիտի զարնէր՝ եթէ ձմեռուան ցուրտ ու ձիւնալից օրերը չըլլային: Կնիկը՝ բան-բանող (1) էր, ունեւորներու դռները լուացարար և ամէն գործի, աշխա-

(1) Աշխատող կին), լուացարարուհի:

տուբեան հանող, այնպէս որ տաներկու ամսուան մէջ վրայէ վրայ հազիւ քանի մը չաբաթ տունը կը մնար և իր տանը կնիկը կ'ըլլար: Առաքելն էր որ մինչև իրիկուն չորս պատերուն պահպանութիւնը կ'ընէր՝ դորդան (1) նատած, ծխափողը լեցնելով ու պարպելով, քչելով ճանճերը երեսէն, քչելով հաւերը որ կակտալով բայց դռնէն ներս կը մտնէին, կամ բարկանալով վռնտելով աս ու անդին փողոցի անօթի շունը որ քիթը դնէին, հոտուբառալով սեմէն ներս կ'անցնէր լճակած փչրանք մը վերցնելու:

Իր նստողական, այս անխոհոն, անշարժ դիրքին մէջ օրն իրիկուն կ'ընէր, ապասելով կնկան որ իրիկունը դարձին՝ հետը պնակ մը տաք ապուր բերած կ'ըլլար դոզնոցին տակ պեհպրատած (2) կամ թարմ հաց մը՝ եթէ հաց բանալու դացած էր:

Երկուքէն՝ երիկ կնիկէն զատ՝ ողան ալ կար, բարձրահասակ, ճիշդ ու ճիշդ հօրը աչքերուն ու նայուածքովը, նայնքան դանդաղամիտ ու կէս կով՝ որ մանկուենէն ի վեր երկաթագործի քով աչկերտութեան դացած էր և մինչև 30–35 տարիքին ալ դեռ աչկերտ էր, և որ սակայն տունը վերադարձին մեծութիւն կը ծախէր, խելացիի ու խելահասի կարողութեանը մէջ կը դանէր ինքզինքը և իրաւարար ու դատաւոր կ'ըլլար հօրն ու մօրը մէջ եղած կռիւներուն: Իրաւ որ կռիւը հազուադէպ պարագայ մը չէր չաբթուան մէջ հետ մը երկուք, երբ կով Առաքելը իր նստուկ, անդործ կեանքէն դուրս յանկարծ իրաւունք ունենալ կը կարծէր նաև կնոջը դործելու, անոր ըրածին թողածին նկատմամբ բուն խառնուելու, անոր ըրածին թողածին նկատմամբ անխնայ դիտողութիւններ ընելու. կնիկը բնականաբար

(1) Դաւիթ:
(2) Պահած:

չէր հանդուրժեր և հակառակ, երկանը վրայ պահած այն մայրական դուրդուրանքին, աղոտատանքին՝ որոնցմով չէջապատած էր սկիզբէն ի վեր իրմէ չատ աւելի տարիքոտ այդ ծերուկը՝ համբերանքը կը հատնէր, կ'ըսէր, կը պոռար ինք ալ իր կարգին: Ու այս իրարանցումը՝ մեզի համար որ մանուկ էինք այն տանն՝ չատ դաւեչտական, չատ չարաճճի հետաքրքրութեան մը աւելի կու տար: Մտիկ կ'ընէինք տանիքէն կամ դրան ճեղքէն, անոնց բերնին կը ծուկտայինք (1) ու երբեմն ալ՝ կը յիշեմ՝ քար կամ հող կը նետէինք ներսը, երբ բանակութիւնը տաք կ'ըլլար ու չէր վերջանար, մանաւանդ երբ կով Առաքելին մանկական թոթովախօս ձայնը կ'ըլլար տիրականը: Կռիւը կը չեղչէր այդ պարագային, բարկութիւնը կը դառնար մեր կողմը, կը վրիպէր վերջապէս իր բուն նպատակէն ու մենք տեղի տալով արդէն ապառնալիքներու առջև, կը ձդէինք կը փախէինք: Առժամապէս աղէն ձայն ձուն կը խաղաղէր, կը լռէր. բայց կնիկը կը չարունակէր քիթ-վիճիլ ընել ու կով Առաքելն ալ իր բարկացած մարդու արտաքինը չէր կրնար պարակել՝ մինչև որ իրիկուն կ'ըլլար և ողան, Մարտիրոսը, տուն կը վերադառնար, կը կռահէր անցած դարձածը: Եւ սիրկա այնքան դիւրին էր, որ նորէն ծայր կու տար կռիւը, այս անդամ իրարու խառնելով երեք ձայն մէկէն: Բայց, ինչ որ ուշագրաւն էր, հետզհետէ կնկան բարկութիւնը տեղի տալ կը սկսէր, կը մեղմանար ու կամաց կամաց ընկրկելով՝ կը դառնար երկանը պաշտպանութեան կողմը, քանի որ ողան միշտ մօրը թեր կ'ելլէր կամ հօրը դէմ էր որ կը խիպախէր: Քանի մը ժամ վերջը կը պարչուէին, եղ

(1) Ծաղրանքով մէկուն ձայնը նմանցնել:

ու մեղը դառնալով նորէն, իբր թէ երբեք բան մը անցած դարձած չըլլար իրենց մէջ։

Մեր քաղաքին մէջ ձմեռը սաստիկ է ամէն տարի, կարեճմեռ մը՝ բուքով, փոթորկալից խաւարթիւնով լեցուն, մանաւանդ յունուարի մէջ ու հոքը՝ ուր երկինքը կը ճերմկի գետին կու գայ, և ծամածուռ, նեղ փողոցները ձիւնի դէզերով կը լեցուին մինչև ցուխքները, մինչեւ կառուրները, ուր տեղն կ'ըլլայ որ անցորդները տանիքներու բարձրութենէն կը քալեն, և եթէ ըլլայ որ իրենց քայլափոխը աչքէն կամ ձախէն վրիպում մը ունենայ՝ իրենք ալիրենք տան մը կառրը գտնելու անակընկալը կ'ունենան։ Ամէն առաւ հարթ տանիքներու թիղերով նստած ձիւնը թիերով, քլոյներով կը լեցնեն փողոցները. անցուդարձը կը դժուարանայ, տաւարները տաժանքով, թաղուելով, հեւալէն կը քալեն և արդէն մարդու մը ոտքին չափովը հազիւ կոխելու նեղ անցք մը կը մնայ։

— Մի՛ թափէք, մի՛ թափէք՝ կը պոռան անցորդները վարէն դէպի տանիքները, որպէս զի ձիւնը իրենց գլխուն չթաղուի յանկարծ վերէն, ինչ որ յաճախադէպ է։

Կով Առաքելին տունը կը թաղուէր, գրեթէ կը կորսուէր փողոցէն բարձրացող ձիւնի դէզերուն տակէ, որովհետև ամէնէն ցածն էր. ու ձիւնը մինչև ցուխքը կը հասնէր, այնպէս որ հարկ կ'ըլլար վերէն վար՝ մինչև դուռը ձիւնէ աստիճաններ կարել, տանը ելեւմտաը ազատ պահելու համար։ Սրդար ըլլալու համար ըսեմ անմիջապէս թէ՝ յանցանքը բոլորովին տանը ցածկեկ խեղճութեանը չէր. բոլոր դրացի տղաքը քիչ մը կատակով, քիչ մըն ալ Կով Առաքելին բարկացուցիչ բնաւորութեանը տեղեակ՝ դիտմամբ քովի տանիքներէն ձիւնը կը նետէին դէպի այն կողմը. և ահա վարէն՝ կոկորդը ճաթեցնելու

աստիճան կանչուըռտուք մը, վվլուք մը կը փրթէր. Կով Առաքելը որ Մխոի էր միեւնոյն տեսն —թէև հաշիւ այդ փառասիրական մակդիրը կցէին իր անուան— կը պոռար, կը բողոքէր, կը հայհոյէր. որո՜ւ կ'ըսես. կամ սառ անտարբերութիւն մը կ'ըլլար բոլոր պատասխանը, կամ տանիքէ տանիք թռչող քրքիջ մը։ Ու վարը, ձիւնեղէն բարձրութեան մը խորը, գլուխ մը կ'էրեւար, զայրացկոտ դէմք մը՝ կարմի՛ր, կարմի՛ր խոշոր աչքերով, բերան մը որ կը չարժէր, կը ծամածռէր, ցուպ մը որ կ'երերար օդն ի վեր, կը սպառնար, կը ճօճէր, ձիւնը կը ծեծէր ու կը մնար իր վիճակին մէջ ուր որ էր։ Բայց ձիւնը կը չարունակէր տեղալ թի-թի փողոցը, միշտ Կով Առաքելին դրան ուղղութեամբ՝ որ կը դոցուէր, բոլորովին կը ծածկուէր ու անհետ կ'ըլլար։

Ձմեռը այդ մարդուն անձին համար չարիք մըն էր ու ձիւնը՝ պատուհաս մը, որովհետև իր բոլոր սէրը, իր բոլոր հոգածութիւնը, ամբողջ կեանքը հաւաքեր մէկտեղեր էր այդ խղիկին, այդ մարդկային յետին բոյնին վրայ՝ որ իր տունն էր։ Կը խորհէր թէ՝ այսպէս եկած հաւաքուած ձիւնը կրնար ջնասել անոր պատերուն, կրնար թրջել, քայքայել զանոնք ու, Աստուած մի՛ արասցէ, օր մը վերէն վար առնել իջնել։ Ինք որ հաւու մը ոտքը կ'արգիլէր դրան սեմէն ներս կոխել անցնելու, որ իր տանիքին վրայ երկու անգամ կոխող անցնողին՝ վարէն հազար խօսք կը կանչէր, ու եթէ ձեռքը հասնէր կամ մեղքէ չվախնար՝ քիւերուն տակտիքը բոյն դնող ճնճղուկներուն ձագուները պիտի քակէր ցրուէր՝ ինչ համբերութեամբ, ինչ խելքով Թող տար ձիւնին քանի մը ամիս անընդհատ կռնակ կռնակի պառկելու տանը պատերուն հետ, վնասելու անոնց չազախին և ապահովաբար Թափ տալու նաև մինչև անոնց տիրը...։

Եւ իրաւունք ունէր։ Կ'ըսէին թէ ժամանակին, տա-
րիներու ընթացքի մը մէջ, ինքը սպասաւոր եղած էր
մեծատան մը դուռը, կեանքին մեծագոյն մասը փրչունք
հաւաքելով ուտելու վարժուեր էր, ձեռքը անցած դրամը
այս ծակը, այն ծակը ժողված պահած, մինչեւ որ օր մը
կրցեր էր վերջապէս գօտին լայն կապել ու երկու քը-
զանգքները մէկ մէկու վրայ բերել՝ ատոր դառնալով այդ
արդէն հինաւուրց ատն ու կարգուելով հոն։ Անկասկած՝
երեսաղէին ալ ահա այդ թուականներուն, իր աղանե-
րուն հետ գացեր ու Լոռն անոնց հետ տեսեր էր։ Բայց
երբ մինչ աչքերնիս բացինք, ինքը միշտ նոյն անիո-
փոխ տարիքին մէջ տեսանք. նո՛յն կոլ Սուաքելը։ Իր
ձերութիւնը ո՛չ թիզ մը առաջ գնաց, ոչ մազ մը աւելի
ճերմկցաւ գլխուն վրայ։

Երբ ձիւնը երկինքէն դադար կ'առնէր ու տանիք-
ներուն երեսն ա՛լ վար թափելիք բան չէր մնար, ցերեկը
կու գար տանն մը ուր բնականաբար թազին մէջ կիսկ-
նէրէն պատ մարդ չէր մնար, էրիկ մարդիկ ամէնքն ալ
չուկայ գործի գացած ըլլալով. Կոլ Սուաքելը միայն
դրան առջեւ կոտրած կոթով քոչիկ (1) թին ձեռքը
կը սկսեր յամառ, հակայական աշխատութեան մը. — կա-
մաց կամաց, իր յոգնած, ուժասպառ թեւերուն ու
մկաններուն բոլոր կարելի զոհողութեամբը կը քըր-
քըրցնէր ծանր, բլրացած ձիւնը, նախ տեղ բանալու,
եթէ կարելի էր, տունէն դէպի փողոցը երթեւեկի հա-
մար։ Բան մը որ պարագային համեմատ կրնար օր մը
երկու-եռ տեւել, որովհետեւ թին կարծես հազիւ կը ղըզ-
նար ձիւնին, ամէն հարուածի հազիւ ձեռք մը չերտ կը
փրցնէր ու մէկ կողմ կը նետէր։ Յետոյ, ինչ որ կարե-

(1) Կոտրած կոթով ծի, դզալ։

ւորն էր ու ամէնէն տաժանելին՝ դուրսի բոլոր պատե-
րուն չուրջը հաւաքուած դէզերն ալ պէտք էր զատել,
անջատել անցքով մը՝ որ կրնար տեւել ամբողջ չաբաթ-
ներ։ Բայց տակաւին կար անակնկալ դժբաղդութիւնը.
աշխատութիւնն իր կիսուն հասած կամ թերաւարտ՝ կը
նայիս որ յանկարդ գիշերը սաստիկ բուք մը ոլորեր է եր-
կինքը ու առտուանց նոր ձիւն, նոր դէզ, նոր գործ։
Պէտք էր սկիզբէն սկսիլ նորէն ամէն բան՝ անբաղդա-
տելի համբերատարութեամբ մը. ու այսպէս ամէն ձիւնէ
եռ՝ մինչեւ որ մարտ, ապրիլ ըսէինք, անձրեւն ու հե-
ղեղները սկսէին և փողոցին սալայատակը մաքրուէր
նապատ ձիւնէ ու սառոյցէ. գարնան այս յորդառոս անձ-
րեւներուն ալ չարիքը, սուր կառակը ուղղակի երկինք-
քէն կու գար կ'ըսես, որովհետեւ վերի փողոցներէն հա-
ւաքուած, կառզած հեղեղը կը քշէր, կը լեցնէր Սուա-
քելին ցածուկ սենեակն ներս, և տանը վարի յարկին է ջու-
րին մէջ կը լողար։

Սակայն անվհատ, անասանո կորով մը ունէր այդ
ձերունին իր յառաջացած տարիքին մէջ. սաստիկ ցուբ-
տին ուր թո՛ւ ըրած պահուդ թուքդ գետինը չկիյնար ու
չրմունքիդ վրայ կը սառի՝ իր լաթերուն բոլոր խեղճ
պատապարանքին տակ, մի՛չտ դրան առջեւ էր, զինուած
իր ոլորմնի թիակը, և աշխատելով, յամառօրէն փորե-
լով իր հասակին երկու երեք բարձրութիւնը ունեցող
ձիւնադէզերը, ծնծղով սառած ոտքը գետնին, փչելով
թմրած ձեռքերը, բաւական էր որ պատերը ջուր չառ-
նէին և ինք հանգիստ ըլլար թէ տունը ապահովութեան
մէջ էր։ Իրիկունը ո՛ւշ տանն ներս կը մտնէր, երբ ար-
դէն բոլոր ճրագները վառած կ'ըլլային և գիշերուան
կծու քամին որոտալ կը սկսէր ու ձիւնները կը բիւրեղա-
նային, ոսկոր կը կարէին։

Այդ ներսը մութ զնդանի մը պէս էր ուր ցորեկը առանց լոյսի՝ մատդ աչքդ ալ խոթէիր չպիտի տեսնէր. քանի մը մթնլի[1] վրայ՝ մէկ անկիւնը չորս հոգինոց քիւրեի մը կը ձնար ուր դժուար թէ առաւօտէն մինչեւ իրիկուն երկու կայծ՝ մոխիրին տակէն դուլ տային, մինչեւ որ կնիկը գար և ուշ տաեն երկու երեք կրակ դնէր: Եւ արդէն աւելորդ բան մըն էր կրակը, քանի որ Սուաքեւլէն զատ տունը մարդ չէր ձնար և ան ալ փողոցէն չէր բաժնուեր...

—Տո՛ւնդ աւրի, մա՛րդ, հերիք է, հերի՛ք, կ'ըսէր կնիկը. ներս եկո՛, նէ՛րս, գլուխդ աս ըղչակին էչի՛կը պիտի թաղեն...

Ու համոզելով, բարկանալով՝ կ'առնէր ներս կը տանէր զայն՝ մանկան մը պէս որ իր խաղէն ու խաղալիքէն բաժնուիլ չուզեր: Բայց, մարդը առտուն կանուխ, ժամէն առաջ «անուն հօր և որդոյ» նորէ՛ն դրան առջեւն էր, գրաւուած իր անվերջանալի աշխատութեամբը, ծուած թիին վրայ կէս մէջքով, լայնցնելով պատին ու ձխնէին միջեւ բացուած անցքը, և տաեն տաեն, վայրկեանի մը հանգստի պահուն, չոկելով մէջքը հեղ մը ուղիղ՝ դիտելու համար պատը վերէն վար, տեսնելու թէ գոհուեցա՞ն մութիւնն մըն ալ հո՛ն, չաղախին ու ծեփին վրայ չէ՞ր ճառագայթներ արձակէ:

—Բարե՛ւ, Մխա՛ն, կ'ըսէին իրեն՝ անցորդները, Աստուած խերդ հոգուդ դէմ բերէ, — մանաւանդ ա՛յն տաեն երբ պատին չուրջն իր աշխատութիւնը աւարտած՝ կը սկսէր փողոցին հասարակաց ճամբան յարդարել, դար ու փոսերը չոկել, ողորկել և աստիճաններու բաժնել:

Ու ինք կռթնած ձեռքի թիին վրայ՝ արդար չունէր

(1) Դրզեակ:

մը կ'առնէր, մեծաթաց աչքերէն մանկական ուրախ նայուածք մը կ'երկընցնէր բարեւողին երեսը, ամէնէն անկեղծ միամտութեամբը լինքնագոհ ու հպարտ, աւազքինական գործ մը ընող աւարտողի երեւոյթին ու դիրքին մէջ:

Բ.

Օր մըն ալ դրացիները լմացան որ կոչ Սուաքել իր տղան կը նշանէ եղեր. ու ասիկա դէպք մը եղաւ ամբողջ թաղին մէջ: Կնիկները սկսան լուրը ծամել, ըսել խօսիլ ու Մարիամ քորոն հարցուփորձել՝ որ դէմը եկողին կ'ըսէր.

— Ի՞նչ էնիմ, մա՛րս քորս, ճահիլ է, տարիքն եկեր տեղը հասեր է, դուռ դրացի երեսս կ'առնեն. Աստուած տար ազամորդու մը հանդիպիլինք՝ գայ ինք ըլ խնտայ, մեզ ըլ խնտացնէ. Ի՞նչ ունիմ, մա՛րս, ետիս առջիս փաք իստակ, ես դատիմ ինք թող ուտէ...

Ու նշանեցին Փաթթալ Գոգոյին աղջկան: Թաղին մէջ աղքատ մըն ալ իրենց պէս այդ Փաթթալ Գոգոն որ քաթեման[1] կը դարձնէր փողոցները մրշաղին[2] տակ, աղուընիկ կը խաղցնէր[3], որ տարիներով քէն ըրած՝ եկեղեցի չէր գար, անոր համար որ ժամուն մէկ սիւնին տակ իր յատուկ աղօթելու տեղը, իր տոչկին վրայ կիրակի մը եկեր ուրիշ մը նստած գտեր է եղեր:

Այդ հարսնիքը՝ ամբողջ թաղին հարսնիքը եղաւ, որուն մասնակցեցան ո՛չ միայն մօտաւոր դրացիներ ու ծանօթներ, այլ թաղին մեծատուններն ալ՝ իրենց կողմէն

(1) Ռոզ:
(2) Դարնան մէջ արեւկող տեղ, տարուկ արեւ:
(3) Աղաւնի պահել, ինչ որ ամօթ սեպուած է գաւառներու մէջ:

զրկուած տան սպասուհիին պատուական ներկայութեամբը· իրենց «էմֆքատար»ին տղան կը կարգուէր: Աս ու անմէկ մէկ չէր օրի և մէկ մէկ դդում գինի առին՝ դացին նստան, դբացիներէն ոմանք իւղը տարին, ոմանք քանի մը հատ նոր բարձ տարին չարեցին փեսին սենեակը, վերջապէս ինչ որ պակաս էր՝ ամբողջացնել աշխատեցան: Առաջին անգամն ըլլալով երկու երիք օր վրայէ վրայ Կով Սուաքելին կրակատան բիսերիկէն ծուխ ելաւ. անկէ առաջ ո՛վ էր տեսեր այդ հրաչքը: Թաղեցիները ամէնքն ալ հրաւիրեալ էին. հարս, աղջիկ դունէն, տանիքէն կը մանէին կ'ելլէին խնդմնդալով: Փեսան, առ օրերուն «Մարտիրոս աղա» էր այլևս, որ իր ջլիթարէէ նոր զգուեցնին վրայ կապոյտ չուխայէ երկար բալթօ մը հագած՝ ծանր ծանր կը չարժէր ու կը քալէր, մեծ հարսնեւորներուն տուները ինք անձամբ հրաւիրելու կը պատէր՝ մէկ մէկ կարմիր խնձոր տանելով հօրն ու մօրը կոզմէ իրրև հրաւիրագիր: Վայրկեանը հեղ մը ձեռքով կը թօթուէր ու բո՛ւֆ, բո՛ւֆ կը փչէր թեւերն ու օձիքը՝ վախնալով որ փոշի չնստի անոնց վրայ. ու կը կենար, կը կենար՝ զգուշնին վրայ կը նայէր, ինք իր վրայ սքանչացողի ու իր չքեղութիւնը հայելիի մէջ հաւնողի նեղքին ցնծութեամբ:

Կով Սուաքելը նոյնպէս ա՛լ պաշտօնապէս «Մխոխ» էր այդ օրը· «Մխոխ Սուաքել աղա», բաղմած սենեակին վերի անկիւնը, կռթնած բարձի մը, սակայն, հակառակ կնկան ու տղին բոլոր դաղտնի պատուէրներուն՝ որ տըւած էին հարսնիքէն առաջ, հազիւ թէ կրնար իրեն պահել սրտնեղութիւնը, տեսնելով այդքան բազմութիւն, այդքան երթեւեկ իր տանը մէջ. հոգին կ'երթար՝ ամէն անգամ որ ուժով գեամբը կը կոխէին, գոնները պինդ կը բանային ու կը գոցէին:

«Փեսեկ հագուցէք»ին տակն՝ ինչպէս որ սովորութիւն է՝ փեսան կնքահօր առաջնորդութեամբ պէտք է վերջին պահուն հօրը ձեռքը համբուրէ, որ ինք ալ իր կողմէն՝ համբուրելով տղուն ճակատը, անոր գլխարկը գլուխը կը դնէ՝ երբ փեսամանուկները «Մեր նռնենի ծառն է ծաղկեր»ը կ'երգեն: Մարտիրոսը՝ յուզուած, որդիական յարգանքով մօտեցաւ Կով Սուաքելին, ծնրադրեց անոր առջև ու հայրական ձեռքը ուզեց համբուրել. հանդիսաւոր բան մը տեղի ունեցաւ. ամէնքը լուռ կեցին, մայրը կու լար ուրախութենէն, ինչպէս նաև Կով Սուաքելը՝ որ ինքզինքը կը ղգար գերբերկրային երանութեան մը, բացառիկ պատուի մը ու մեծարանքի մը մէջ: Տէր Սատուած, այդ րոպէն ամբողջ կեանք մըն էր ու կեանք մը արժէր այդ արհամարհուած, այդ չքաւոր ընտանիքին:

... Հարսնիքէն հետք՝ տունը մնայ հարսը, ցածգըլուխ[1], խելօքիկ, արդէն ինք ալ աղքատութեան կանուխէն վարժուած ու համակերպող. բայց տես որ բաղդատութիւնը երկար չքշեց ո՛չ հարսին, ոչ ալ փեսային համար:

Քանի մը ամիս ետքը՝ երբ աշունը հատաւ ու ձմրան առաջին ցուրտերը խնկան՝ փեսան սկսաւ սաստիկ հազալ. չունչը կը բռնուէր, սիրտը կը խժար, կը խեղդուէր: Իրաւ է թէ ամէն ձմեռ ալ քիչ մը ունէր այդ հազէն, քըխ-քըխ[2] տղայ մըն էր արդէն, բայց այդ տարին ծանրը էր վիճակը· պարապ տեղը տաք անոնուխ խմցուցին, քրանցուցին, պառկեցուցին. օդուտ չըրաւ. երթալով անկողնին ինկաւ ու վիճակը դէպի գնաց: Անիծած արհեստ մը ունէր, տաքին ու պաղին, ամէն եղանակի՝ հրաբուր-

---

(1) Խոնարհ, հլու:

(2) Հիւանդկախ, միշտ Քեֆեւ մը հազացող:

բոք փուռին դէմ էր, ծանր մուրճը ձեռքը՝ ձեծելով երկաթը, քրանելով պաղելով, ու չատ անգամ ալ քրանաներոր վիճակի մէջ խանելով ջուր, ջուր, զովանալու համար քիչ մը: Հիւանդութիւնը գաղտագողի, կամաց կամաց եկեր տիրացեր էր սրտին և ահա կարգուելէն վերջը յանկարծ դուրս պոռթկացեր էր բոլոր թափով ու կը զգեանէր գինքը: Տան մը մէջ ուր հիւանդի դրութիւնէ ու հոգատարութիւնէ հասկցող չկար, ուր խնամատարութիւնն ու մնունդի, նիստ ու կացի թերի պայմանները վատ կըրնային ազդել առողջին անգամ, այդչափ ծանր հիւանդութեամբ պառկող մը դժուար թէ հեղ մըն ալ ոտքի ելլէր ու իր անձին տէրն ըլլար:

Այդպէ՞ս ալ եղաւ. գարնան դէմ տղան մեռաւ՝ կաչի ու ոսկոր դարձած, այտոսկրերը դժնէ ցցուած քներով ծընկուած և երեսները գոգաւորած, փոսն ինկած:

Կով Առաքելը կու լար տեսակ մը ազիտաւոր ձայնով, որու միջոցին դիմագծային գաւազին կծկուած ու դառն ծալք չէր նշմարուեր երեսը, թարթիչներէն հազիւ թէ քանի մը վայրկեան հեղ մը երկու կաթիլ արցունք կը քամուէր կը կաթէր. միայն անծանօթ կենդանիի մը թինկանքն էր, կեղերջն էր որ կը յատկանշէր իր կսկիծը ու լացի կը նմանցնէր զայն: Մայրը՝ կուրծքը կը ծեծէր խելայեղ, մազերը կը փետտէր, գլուխը պատին կը զարնէր ու կ'ողբար. իսկ հարսը՝ արդէն օտարացած անմիջապէս կարծես այդ տունէն ու ընտանիքէն, մէկ կողմ մը քաշուած, չիթը մինչև բերնին վրայ՝ անիսօս կու լար, արցունքները կարկտատի պէս թափելով գոգը... ձա՛յն մը, ճիկ մը անգամ չէր ելլեր չրթունքներէն:

Այդ մահէն ետք որ վճռապէս կը քայքայէր ընտանիքն ու կը փակէր օճախը, Կով Առաքելին դժուրթիւնն ու տունը կարծես այլ ևս անիմաստ դարձան. բայց բան չկար որ չըսէր. «Այդ խեռուզ ծերը՝ տղուն ա՛րևն առաւ, ինչո՞ւ կ'ապրի, ինչ օր արև տեսնալիք ունի ա՛լ...»

Հարսը՝ քանի մը ամիս առնանցը քով մնալէ ետք՝ հեռացաւ մարանցը տունը և վերջը կարգուեցաւ դնաց գեղը:

Մնացին նորէն երիկ կնիկ. ու Կով Առաքելը սովրականին պէս, իբր թէ երբեք բան մը պատահած չըլլար, ամիսիւնց նորէն իր հոգածութիւնն ու ազատատանքը տանը վրայ, այս անգամ բոլորովին զատուած աշխարհէն, հոգիով փարած անոր: Ձմեռուան տխուր ու մռայլամած օրերուն, միշտ իր թին ձեռքը՝ կը քրքրցնէր ձիւնը, կ'ուսնէր մէկ կողմ կը նետէր քչիկ քչիկ, կը փորէր, կը լայնցնէր անցքը, գոբդոբալով պատերուն վրայ: Բայց տունը գերեզմանի մը տպաւորութիւն կ'ընէր՝ ուր անձայն, անշշուկ կը մանէին քնանալու այդ երկու վերջամընաց ծերունիները, մինչև որ առտուան լոյսը ծագէր, դրան ծխնին ճռնչէր, դառնար ինք իր վրայ ու դուրս դար ալեւորած մարդ մը, անիծապարտ ոգիի մը պէս՝ հակելու համար ուրուանակ, լուն ու կիսաւեր այդ չէնքին, հակելու համար որ կենայ, որ ապրի բոլորէն ետքը, որ չմեռնի:

Փ.

Բնութեան մեկ կամչոտ անտարբերութեամբը՝ այնպէս եղաւ որ աշխարհի մէջ այդ սեւաւոր ընտանիքէն մահուան ամենէն աւելի մոգացած Առաքելը ըլլայ: Տարիներ ետքը՝ երկար առեն մը ուր միս մինակ մնացին ինք ու տունը, երբ կնիկն ալ մեռաւ ու կատուն անդամ հեռացաւ գնաց այդ երդիքէն՝ ուրիշ անուորի մը դիմաւորելու ապաւինելու:

— Տէ՛ր, պէքարդ չա՛ս է՝ կ'ըսէին թաղեցիները ամէնքն ալ...

Որովհետև մարդ չէր գիտեր թէ ինչու կ'ապրէր այլևս այդ աւելորդ մարդկային չուքը, անտէր, անտիրական, անզգայ ու մոռուան խակ մարքէն, յիշողութենէն ելած:

Օտար ընտանիք մը՝ մօտաւոր ազգականի անունով ժառանգորդ ներկայացաւ աղքատութեան այդ յետին ճիացորդներուն՝ տանն ու իր պարունակութեանը, մինչև որ վերջապէս թաղեցիք իրաւահոութեան մը գալով, տանը կիսուն ևկեղեցին աէր ըրին, կէսն ալ այդ ժառանգորդ ճանչցուածներուն բաժին հանեցին, պայմանով որ Առաքելը պիտի պահէին ու ապրեցնէին՝ հոգ գերեզմանը ընելով զայն:

Ու բաժնուեցաւ տունէն ինչպէս մորթը կը բաժնուի մարմինէն ու եղունգը մինէն. բոլորովին ապուշ կորած էր այն օրը. լուռ ու անզգայ՝ կը նայէր հեղ մը ասոր երեսը, հեղ մը անոր, երբ վերջապէս թեւէն բռնած ա-ռին տարին զինքը կու լա՛ր՝ մանկան մը պէս կերսով՝ որքան դուցէ երեք լացած չէր ո՛չ իր տղուն, ո՛չ ալ հինկան դագաղին նետուէն. տունը այդ օրն էր աւերակ, ու դնայ ցաւով, հոգեկան անդարմանելի խշխշով:

Այդ այնքան սիրելի խղիկը, այդ այնքան հոգատարութեամբ, սրտով ու գորովով չրջապատուած սև դարձեվներուն՝ անցան ուրիշներու, վարձակալներու ձեռքը, որոնք օտարի մը պէս պիտի նայէին անոնց, հոգ չընելով փրթած սալի մը համար, տեղէն խախտած չալախի մը, ոչ ալ ձմեռները, բնականաբար, պատերուն քովն ի վեր հաւաքուած ձիւներուն համար: Ո՞ւր էր հին տունը, կարծես ինք իր վրայ կծկուած, այրի ու սգաւոր՝ կը թիծկըտար, կու լար ա՛ն ալ. երթալով կը խարխլէր, կ'երևրար, հովին ու քամիին առջև կը կքէր. աւերանքը կը տարածուէր ու կը սպառնար իրեն:

Հեռանալէ ետք՝ Կով Առաքելն ալ հետզհետէ ինկաւ ուժէ ու կարողութենէ, սպառնալիք մըն ալ իր գլխուն կը կախուէր կ'ըսես: Բայց նորէն՝ ամէն սաստկացունչ, փքալից առտուներուն կը չարունակէր եկեղեցի գալ տանը սիրուն՝ որպէս զի գոնէ անցած դարձած առենը հեղ մը կարողանար աեսնել զայն. ու կը կենար ժամուն անկիւնը, բոլոր մարմնին ծանրութիւնը կռթնցուցած երկաթածայր ցուպին՝ նայելով կուշտ կուշտ դէպի լքաւեր տունը, դիտելով նախ տանիքը, յետոյ ցուխքները, պատուհանը, պատերը, մինչև ուր որ ձիւնէն չէր ծածկուած և կարելի էր աեսնել վերէն մինչև վար. ու գլուխը կ'երերցնէր, ինք իր դէմ բան մը կը խօսէր, կը դժգոհէր, վատահօրէն յանդիմանութիւն մը կը մրմնջար վարձակալներուն հասցէին՝ գոնելով զանոնք գէշ մարդիկ, անսիրտ, անխղճ որ այսպէս անփութօրէն կը վարուէին իր սիրական տանը հետ: Ականջ անգամ չէր տար իր քովէրէն անցնող ժամուորներուն որ դեռ ազօթքի աւելցուկը իրենց պէսերուն տակ, բարեպաշտութեան լուրջ փոթիկը չշտկած իրենց դէմքին վրայէն՝ իրենց ձեռքերը կուրծքերուն կը տանէին «Ողորմի Աստուած» ըսելով իրեն: Ցուրաքը կը փչէր, օձի լեզուով կը խածնէր, կը կապուտցնէր դէմքը, ձեռքերը, կարճ զգեստին տակէն ստմրուած վարտիքին բաց թողուցած մերկ սրունքները, և ինք չէր զգար կարծես, գրաւուած իր տանը անմխիթարական վիճակովը, գրաւուած անոր պատերով՝ որոնց հետ կապկր էր երկար կեանք մը: Կը դառնար կ'երթար վերջապէս, միշտ գլուխը երերցնելով, սրտնեղ ու վշտալից: Եւ տիկա այսպէս կը կրկնուէր ամէն առաւօտ ու ամէն իրիկուն, առանց երբեք անդրադառնալու թէ կեանքը հալէր գա-

ցեր է սառոյցի կտորի մը պէս, որմէ հազիւ ըրդոն մը քան կը մնայ և որ իր կարգին ահա կը հատնի, կը վերջանայ յայտնապէս. դեռ խելքն ու միտքը այդ տանը վրայ էր, իբր թէ որմնադիրն ու հիւանը նոր աւարտած, դուրս ելած ըլլային անկէ և ինք պիտի երթար հոն նոր ապրիլ ու սերնդագործել. սիրտը յաւիտենապէս երիտասարդ ու յաւիտենապէս անպարտելի՝ դեռ կը չարունակէր սիրել իր սիրածը՝ հին օրերուն հաւատքովը, հին օրերուն սիրովն ու վստահութեամբը:

Առտուան մէկն ալ ըսին որ Կով Սառաքելն է մեռեր: Անակնկալ բան մը չկար այս լուրին մէջ, բայց վերջապէս մահ մըն էր, երկար տարիներ տեսնուած ծանօթի մը դէմքն էր որ կը կորսուէր, որ անդարձ պիտի երթար դէպի դիմացի գերեզմանոցը: Յուղարկաւո՛ր, է՛հ, գանըւեցան չատէն քիչէն, որոնք առելի իրենց հոգւոյն համար անտէր մեռելի մը դագաղին ընկերանալ ուզեցին մինչև գերեզման, մեռնողին հասակակից ու տարիքոտ ամէնքն ալ, կամ չուկային երեսը խանութի չտնեցող, գործերնին ձախողուածներ: Այդ օրը վերջին անգամն էր որ Սառաքելը պիտի անցներ իր տանը դիմացէն: Դէմ լուսուն, կանուխ քերեր էին մարմինը եկեղեցի՝ հոգին աւանդելէն ետք գիշերը երկար չսպասցնելով տան մը մէջ ուր ոչ մէկ սիրելի աչք պիտի լար վրան բնականաբար: Եւ երբ դագաղը փրթաւ ժամուն այն անկիւնէն ուրկէ սովորաբար կեցած ինք կը նայէր դէպի իր տունը, վայրկեան մը ամէնուն ալ նայուածքը՝ կարծես իրեն տեղ որ ալ խաւարած էր այդ պահուն՝ դարձաւ հո՛ն, դէպի տունը. արև մը լիակեր էր անոր պատերուն վրայ. կարմիր, անուշ արև մը, և տանիքին վերև, ցուխքներուն ծայրը դրացիներուն հաւերը կրկռալով կը կացահարէին անոթ, տարբրով կը փառէին հողը. հոս ու հոն՝ խոնաւութենէն՝ կա-

նանչ խոտեր բուսեր էին ափ ափ և կը չարժէին հովէն հանդարտօրէն. խո՛ղճ անտէր տուն, որքա՜ն փոխուեր, որքա՜ն սգաւոր էր:

— Հէյ կիսի ողորմած հոգի, կ'ըսէին թաղին կնիկները պատուհաններէն ու կտուրներէն, հոգ մը գլխիդ վեր վերցուր ու դէպի տունդ հայիր...

ՄԵԾ ԶԱՐԶԱՐԱՆՔԸ

Թեև մոլորուն քանի մը թափեր, գուցէ այն պահուն ուր առաւօտը կը բացուի արշալոյսի եթերային ափունքին վրայ, նետած էին գինք ցածուկ ծառի մը սաղարթներուն գոգը ու պահ մը ետք երբ առաջին հասուն ճառագայթները գետին դպած էին՝ գոցեր էր իր աչքերը, պինդ սեղմելով ճանկերը ոտէ թառին վրայ, կառչելով հոն ակամայ, ճնշուած ցորեկուան բռնաւոր ցանցին մէջ, կարծես մեռնելու պատրաստուելով լուսաւոր գերեզմանի մը ծոցը։

Այս պայմաններով կարելի էր բացատրել իր գերութիւնը, անճարակ ու երկչոտ թռչունին, որ ահա գինքը չրջապատող աղմուկին ու կրարանցումին մէջ՝ տակաւին վգին ազնուական վեհութիւնը չի թեքեր ու ճակատագրին բռնութեանն առջեւ ապահական զոհի մը բոլոր չնորհը կը պահէ։

Բո՛ւ մըն էր, վայրի թռչունի իր վեհաշուք ու պերճ գեղեցկութեամբը, որ լեռներու առնագին ամբարտակներուն բարձրութենէն ստուերներ կը կրէր իր բիւրերուն վրայ ու վիհերուն ապառաժներու՝ իր բնակութիւններուն՝ պատկառանքը կը բերէր հետը։ Գինքը ծածկող գորշ փետուրներուն ու յորդ չղուամազին միշտ անփայլ ու անգեղեայ ամբողջութիւնը՝ իրիկնամուտին ստուերոտ ու կիսաթափանց մթութիւնը կը յիշեցնէր, սկսող գիշերուան գոյներու պղտոր տարբերակը, մանկական օրերուն կապած իր թեւերուն, յամառութեամբ կառչած այդ կակուղ բաներուն՝ որոնք նոյնպէս լոյսէն կը վախնան ու կարծես կը պահուըտին անկէ։

Կեցաւ հոն երեք չորս օր, դասարանին՝ իրերու ամէնէն վաղանցուկ հետաքրքրութիւնն ու դոհացումն ունեցող մանուկներու այնքան դիւրափոփոխ զուարճութեան, ու յետոյ արհամարհանքին առարկան դառնալով։ Ապա մոռցուեցաւ, իրր թէ թռած գացած ըլլար, իրր թէ եկած չըլլար տակաւին իր անանուն աւերակներէն ու անմարդաճայն վայրերէն, անյիշատակ ու անծանօթ՝ իր անտառներուն ստուերներուն նման, որոնք արշալոյսէն կու գան և իրիկուան հովերուն հետ կը թռչին կ'երթան նորէն։

Սակայն, անշարժ իր տեղը, ընտանի թերափի մը բարեպաշտ խորհրդաւորութեամբը, որուն առջեւ աղօթքը կը ծուլանայ անվստահ կասկածանքով՝ մոխիկ կ'ընէր այն անբացատրելի յուզումին, չշուկին ու իրարանցման՝ որոնց պարբերական կրկնութեան ու հանդարտութեան պատճառը չէր հասկնար, կամ կը վնտռէր իր անտառնի խմաստութեան անորոշ սահմաններուն վրայ ու չէր գըտներ. դասարանը կը լեցուէր ու կը պարպուէր, դասերը կը չարունակուէին ու կ'ընդհատուէին, և թռչունը անտղք հարցումի մը պէս կը կենար պատուհանին մէջ՝ կեանքին դիմաց ու կը սպասէր յաւիտենական պատասխանին։

Մչտնջենապէս քնացող մը երեւոյթն ունէր. վիզը կծկած աղուամազէ մանեակին մէջ, յափշտակուած, տարուած գիշերային խաւար տեսարաններուն, երբ ծառերն ու տերեւները մեր տեսողական հասկացողութենէն տարբեր դաշնակութիւն մը, անրջային ուրիշ հրաշալիք մը կը հագնին, ու արտաքին աշխարհը կը փոխուի, այլապէս կը կերպարանափոխուի՝ հնչուն կենդանի լեզու մը սպառաժներուն, անհանդիստ բարձրութիւններուն հրա-

կայական հոգի մը տալով. նոր բանաստեղծութիւն մը, նոր զգացողութիւն մը հաղորդելով անբարբառ, համր և անզգայ կարծուած իրերուն՝ որոնց դիւթութիւնը գիշակեր ու գիշերային թռչունը կարող ըլլայ հասկնալ: Կ'ևբաղձեր բոլոր ասոնք, կը կրեր այն տարօրինակ զգայութիւնները՝ որոնք անձանօթ են մեր տպաւորութիւններուն, գուցէ անհունապէս խորհրդաւոր ու անկմանալի, և որոնք կը վրիպին միշտ մեզմէ՝ կաղմելով թռչունին տպաւորական երջանկութիւնը, երազը, մտաւորական ծիածանը:

Օրերը անցան ու գիշերները եկան գացին այդ մեհնաւոր սենեակին մէջ ուր ապառնց անկիա անընտանիք ու բունաղուրկ՝ իր ժողովային պատերէն անդին դիտելով միայն աքանչելահրաշ խաւարին բիւրատեսիլ մոգութիւնները, որոնք ոգևկոչեց իր ոգեհոծ ազազակովը, որոնք արթնցնել ուզեց իր հեծեծագին վայնասովը՝ երբ դուրսը գիշերը նորէն կը ստեղծագործէր խորհրդանշանական դէղեցկութիւնները ու կը ծաղկեցնէր վերի կապոյտին, վարի սեւ հողուն ու միգամած ոլորան ի վար գերագոյն ծաղիկները, գիւթական ճաճանչումները ու գոյները ու թրթռումները՝ որոնցմէ հեչտապատկերներ չեն ցոլանար և որոնց զուտ իմացական յատկութիւնը տարփական բան չի ճառադայթեր:

* * *

Եւ հալածական թռչունը չուր չմնաց, բան չկերաւ, անօթի ու ծարաւ, իր տեսողական երազանքին սեւեռած քնաշրջիկ աչքերը, առաւօտ մըն ալ երբ անիծեալ լոյսը կը վտարէր խաւարի վերջին յօրանջումները՝ առջևէն տարօրինակ, եղևական ու մարդկային ցնցում մը կրեց: Ցանկարծ վեր ցատկեց հանգչած տեղէն՝ իբր

թէ կրակէ առեղներ ակնթարթի մը մէջ իր բոլոր մարմինը չուլլուած ըլլային, իբր թէ հզօր սարսուռ մը ակամայ թևերը վեր վերցուցած ըլլար, խօլական բաղձանք մը եթերային ճամբաները բանար, սաւառնումի, ճախրանքի հրայրք մը տալով իրեն, նոր ուժ մը, թռչող զօրութիւն մը դէպի մաքուր պարապութիւնները, դէպի անծիր ուղիները: Բայց այդ ցնցումներուն ետեւէն կը յաջորդէր դժոխային փչաքաղում մը ու ցաւը՝ թևերուն, փետուրներուն աղուամազերուն վրայ կ'ևրեւնար կարծես, անթիւ առեղներու պէս որոնք կը մանէին մսին ու արիւնին մէջ: Ապա, երկվայրկեանի հանդիստ մը:

Ու գերմարդկային ուժը իր ջլատիչ յորձանքներուն տակ կը գալարէր հէք մարմինը և թռչունը, ազատելու համար, ի զուր անզօր թափեր կուտար թևերուն, ի զուր ինքզինքը կը պաշտպաներ անտեսանելի սպառնալիքի վտանգէն ու վեր վեր կը ցատքէր. բոցէ բարկ լեզուն յայտնի էր որ կը լիզէր իր սիրտը, երակները ու աչքերը. քամի մը կը սոխպէր զինք որ Թռի, որ կ'առնէր կը քշէր զինք, և սակայն ուրիշ գերբնական կարողութիւն մը թևերը կը սոսնձէր ու ճանկերը գետնին անցնել կուտար:

Փքացաւ, փետուրները իրարմէ զատուելով անտեսանելի սանտրին տակ սանտրուած՝ ցցուեցան, վիզը չիմար արտորանքով մը երկարեցաւ, պրկուեցաւ՝ վերջին անգամ երգելու պատրաստուելով կարծես, ու այդ վիճակին, թեւ առնելու այդ ինքնամիսիման մէջ՝ մնաց անշարժացած:

Խաղաղութիւնը կը թառէր թռչունին վրայ, աչքերուն մէջի պատկերները, վայրի նայուածքին բոլոր հզօր առնականութիւնն ու ապտականութիւնը, կը մոռնային կը մոռնային ամէնքն ալ ու այդ անմատոյց լեռնցիէն կը մնար հիմա փուտ կտրած արձան մը միայն:

Իր քնիկ բոյնի սէ՛րը սպաննեց ղինքը, ու ինչպէ՛ս չի սպաննէր. երբ իրիկուան իր գիշեր ցորեկուան արշալոյսը կը բերէր ու իր մեայլ հագնեցգութեան արձագանգ չէին տար անդնդախոր անձաւները ու կապանքները, երբ իր ձագուկները ձայն չէին ձգեր ու թէմ առներ իր հնչական ցայգերգին, ինչպէս չի լար անոնց առէն և ինչ սրտով ապրէր, փոխանակելով իր սլաշտած վայրերուն սէրը չորս անիծապարտ պատերու անյուսութեանը հետ, որոնք անսահմանին հրեշային սոխմանները էին։

Մարդ չպղտոց ղինքը ու իր տառապանքը և կարեկցութեան անդրադարձում մը եռեւէն չախտոտոց այդ անտէր դիակը, այդ օտարական թռչունը որ կը մեռնէր նորէն լոյսին բռնաւոր ու տանջող վարմին մէջ. այդ տապալած խրոխտանքը, կործանած վէտռութիւնը և ոչ մէկ արդարի խիղճ ցաւցուց, որովհետեւ այնքան անձնասէր են մարդիկ, և ուրիշին, թող ըլլայ անվեզուս անասունի մը ճակատագրային դժբաղդութիւնն ալ բարբարոս գոհունակութիւն մը, մեղաւոր բաւարարութիւն մը կու տայ իրենց սրտին։

Չեմ գիտեր սակայն թէ ինչ եղաւ իր բոյնն՝ ուր ղինքը մեծցուցեր, թռուցեր էին, իր հայրենական վայրերուն սուգը ո՛րքան մեծ եղաւ այն օրէն որ ինք բըռնեւեր էր ու իր հեծեծանքը դադրած էր թնդալէ, թաւալելէ ծործորէ ծործոր։ Բայց անկասկած, բնազդական հոգեխռովք մը մաղուած էր անոնց վրայ, թախիծը սիրած էր անոնց ալ հոգւոյն՝ օտար հողու վրայ հայրենազուրկ թռչունին մահուանը նախազգացումով։

Եւ ինչ ալեխառն հակադրութիւն, իր ծննդավայրին կսկիծը ու իր ցեղակիցներու անտարբերութիւնը։ Կ'երեւակայեմ իր հոգեվարքի ներքին պայքարը ուր կը բաղ-

ձայ հեղ՝մըն ալ տեսնելու կորսուած, իրմէ յափշտակուած տամուկ քարերն ու մթութիւնները, ուր յետահայեաց երազանք մը կ'երկարէ դէպի միշտ կենդանի, տեւող ու անքակտելի ապառաժները ու ցաւերու այն մրրիկը որ կը փրթի անոնցմէ զրկուած ըլլալու իր երկվայրկեանի գիտակցութենէն. չորս պատերը կը տնկուին աչքերը անգութ չարութեամբ մը, կ'արգիլեն վերջին մխիթարութիւնն ալ, մինչդեռ ինք կեանքի գահավէժին վրայէն ծռած կը նայի դէպի ցանկալի հեռաստանները ու չի տեսներ զանոնք։

* * *

Պզտիկ տղաքը չուտ մոռցան ղինքը, ամէնքն ալ, ու աղբակառքը տարաւ նետեց իր դիակը պղտոր առուն ի վար. Չուրը, տղմուտ ու աղբախառն չուրը՝ Թրջեց, աղտոտեց իր փետուրները և խորշ մը թխեց ղինք։

Երբե՛ք, երբեք իր հարազատ գերեզմանը չունեցաւ և իր ցրուած, հովէն հալածական փետուրները չհանդիպեցան իր առնմակիցներուն, անոնց որ դեռ նոր պիտի սովրէին թռչիլ և կամ անոնց՝ որ թռչիլ գիտէին արդէն. չհանդիպեցան պատմելու համար թէ օտարութեան մէջ ի՛նչպէս կը մեռնի օտար թռչուն մը և ո՛րքան քաղցր է հողարաշխութենէ մեռնողին յիշատակը։

Ո՞վ ըսաւ թէ մարդի՛կ միայն ունին գիտակցութեան տառապանքը և սէրը մարդկային է ամէնէն աւելի։

Ո՞վ ըսաւ թէ այդ սիրոյ ու գիտակցութեան հիւանդութեամբը մեռնող թռչունին համար աղաւնաձեւ չիւիմ մը պէտք չէ նոյն իսկ դասարանի մը մէջ, խորհրդանշանելու համար ճշմարիտ գաւկին նուիրական զգացումը, պարտականութիւնը դէպի իր տունը, դէպի իր ընտա-

նիքը և ծննդավայրը։ Գուցէ, այն առեն, չունենայինք հեռու աշխարհներու մէջ կորսուած անուններու, ծնողքներու պատմութիւնը և սիրտը դառնար իր ցեղին ու բոյնին՝ ազատելով զանոնք ամէնօրեայ սուգէն ու ցաւերէն։

ՄԵՆԱԻՈՐ ԾԱՌԸ

Ա.

Ո՛վ պիտի երգէ մենաւոր ծառին հովուերգութիւնը, ո՛վ պիտի երգէ այն հեռաւոր կապոյտ գեղեցկութիւնը, այն մանուշակէ երազը՝ որուն մէջ վաթթռած կը կենայ հուտս հեռո՛ւն, դարատափին վրայ առանձին՝ մենաւո՛ր, մէկ հատիկ ծառը։

Գարնան գիշեր մը իր քոյրերէն զատուած՝ խիտ ծառաստանէն ելեր փախեր է և կարծես այդ փախուստի աճապարանքին մէջ ճամբան կորնցուցած, հո՛տ լինկեր քնացեր է, մոլորուն որբի մը պէս, և առաւօտուն արթննցեր, յանկարծ լինքզինք հոն հաստատուած գտեր է։ հապա ի՞նչպէս բացատրես իր մեկուսացումը պուրակէ ու լուրաստանէ, հապա ի՞նչպէս մեկնես քմահաճ ու կամակոր այդ խուսափումը։

Շրջակայ բոլոր մերկութեան մէջ, ուր սաղարթ և կանաչութիւն գոգաւոր վայրերը մէկտեղուեր խռնուեր են, իր կուսական հասակը կը գծագրուի միայն՝ անրջային, մշուշոտ, այնպէս որ կը վորձուիս գինքը կտաւի պատկերի մը հետ չփոթել։

Հեռաւո՛ր գեղեցկութիւն, անմատչելի ըլլալուն համար ըն՛ւր անգամ պաշտելի, որ իր նազանքները մէյ մը արեւուն լոյսին կը հատայ, մէյ մը լուսնակային և մէյ մըն ալ անցորդ թռչունին։

Բ.

Գուցէ ուռենի մըն է, մշտադալար, փափկաճիւղ և որ ահա վաղը միւս օր կոկոններ պիտի տայ, բայց կանաչով մը պիտի ծաղկի. գուցէ նշենի մը որ ճերմակ կամ բաց բոսորագոյն ծաղիկներով պիտի լեցուի և իւղէ զինքը ողջագուրող հովերն ու իր կոյս շրջավայրը:

Սահանձին, մի՛ մինակ, իր չուքին հետ ու իր խորհուրդներուն հետ, դիտելով ինչ որ կայ մաքուր վերի երկինքին ու թափառայած ամպերուն մէջ, հրաւիրելով իրեն պատահական թռչուններ՝ որ բարձրերէն անցնէին թեւատարած ու գլուխնին վայրահակ, լսելով ինչ որ վայրի թիթեռնիկներ կրնային բերել իրեն՝ սարէն ու ձորէն, գեռ ինչ անծանօթ երաժշտութիւն որ կրնային ըսել թեթեւ սիւքերն ու ալոխները, անոգ մէջատներն ու աստանդական մեղուները.

Ու կը կշտանար միթէ բոլոր ատոնցմէ, սահանձնակեաց մենաւոր ծչտը, և գոհ չէր միթէ, երբ խիղախելով՝ մինակը կրցած էր իր հպարտութեանը մէջ ամփոփուիլ, զատուիլ ինքնաբաւական գոճաճ թուփերէն՝ որ ուժերնին իրենց լայնքին տուած, կ'աճէրն կ'աճէրն ու փուշ կը պղպաքերեն, զատուիլ բարձրագլուխ, յիմար, թուլամորթ բարտիներէն, որ ուժերնին իրենց երկայնքին տուած՝ կը բարձրանան ու բարձրանալով իրենց մահը կը փութացնեն:

Գ.

Խրոխտ ու բաւարար մխիթարութիւն մըն է ինքզինքն ամփոփել միշտ իր մտածումներուն, ցաւերուն, տառապանքներուն վրայ և արհամարհել ինչ որ պզտիկութիւն, վտքրոգութիւն և ոչնչութիւն է, և որոնք

կ'ապրին չէնլիքներու մէջ, լայն աշխարհի ու պարտէզներու, հեշտ տեղերուն մէջ. գէթ անոնց առընթերութիւնը չի սրբապղծեր, չսպնատեր հոգեկան պէտքերը, կարօտները անոր որ ինք իրեն ամբողջութիւն մը կը բառնէ, որ լայնանիստ արմատի վրայ զօրանալ և բողբոջիլ կ'ուզէ, որ տխմար ամբոխէն բաժնուելով՝ իր գեհենը կը վնասէ ուռճանալու և արգասաւորելու:

Հո՛տ, իր առանձին անկիւնին մէջ ո՛չ մխանք, ոչ քէն, ո՛չ կիրք. իր ուժն ու ինք, իր հանգիստ քունն ու իր խաղաղ զարթումը խաղա՛ղ արշալոյսներուն, գարնան օրերու ցնծուն, կինսաթաղի խայտանքին ու բեղմնաւորութեանմն ակաղձուն հեշտութեանը մէջ հոլանի: Իր քոյրերը, վայրի խոտ, վայրի ծաղիկ, վայրի անուռխ, ամէնքն ալ իրեն պէս. հանգիստդ ո՛ր և է հասարակ ոտք չի կոխեր զիրենք, ոչ ալ պատահական ամէն անցորդ կը հաճոյանայ իրենց գեղեցկութիւնէն ու ձեռք կը նետէ առնոր: Միւնները, պարտէզներուն, հասարակաց դաշտերուն վրայ ծաղկողները՝ դիւրամատչելի, դիւրագին ցնծուհիներ են, հաճոյակատար, անձնամատոյց՝ որոնց բոյրը բորտ ունդուն՝ մը անգամ կրնայ կոզոպտել և գառնուկի չրթունք մը անգամ անոնց փափկութիւնը բռնաբարել:

Գ.

Ինչ երանութիւն, ինչ երանութիւն, հովը միայն բարեկամ ու չատ չատ՝ թափառայած հովիւ մը:

Սահանային արշալոյս է. զեփիւռն է խաղալէն խաղալէն կը փրթի լուսիներուն կողմէն և դեռ վար չեկած, գառվարներուն չհասած՝ սարսռալ կը սկսին բոլոր այդ լեռնային բուսականութիւնն ու ծառը. մանուկ խոտերը իրենց գլուխները կը չարժեն ու երերալ կը սկսին, խառատուկ ծաղիկները իրենց կապոյտ, կարմիր, դեղին յու-

լուն քէ աչուկները կը բացխփեն ու անոնց վերև ծառն իր տերևները սօսափել կուտայ հեզամբոյնջ. ու ամէնքն ալ, ամէնքն ալ կարծես թևերնին կը բանան կ'երկարեն ու կը փարին անոր: Պահ մը մոգութիւն մը անչարժ կը կը թողու գիրկնք. խարշափ, չչուկ կը դադրի. գիւղուհութիւնը կը սաւառնի լայնօրէն բոլորին վրայ, մինչև որ վայրկեան մը յետոյ ուշարերին ու այդ հեշտագին փարուածին, յափշտակութեան սարսուռը չխաղաղած, պատրաստուին ուրիշ մը ընդունելու:

Ե.

Կէսօր է, չուքերն ու զովութիւնները հալածական՝ բաց դարատափին վրայ միայն արեւն ու իր տաքութիւնը կ'իշխեն: Հովիւ մը կուգայ ապաստանիլ մենաւոր ծառին հովանիին տակ ու կռնակը կրթնցնելով անոր բունին՝ սրինգը դուրս կը քաշէ գօտիէն ու չրթուածքներուն մօտեցնելով կը նուագէ:

Ո՛վ պիտի երգէ մենաւոր ծառին տակ մենաւոր հովիւը՝ որ արձագանգել կուտայ չրջակաները մեղեդիներուն է՛ն կրակոտ, է՛ն կաթնածոր տրտմանուշ դաշնակութիւնը:

Շուներնին կը բանեն ծաղիկներն ու բոլոր կանանչները. թիթեռները ցօղուններուն վրայէն թևերնին վար կը կախեն ու թառած կը նատին, անծանօթ պղտիկ միջատներ ծակի մը մէջէն կը նային, քարի մը վրայ գլուխնին կը հանգչեցնեն ու ամէնքն ալ ուշադիր մտիկ կ'ընեն:

Երգը կը սորսորի հովիտէ հովիտ՝ որքան տեղ որ կրնայ հասնիլ, մինչ հովիւը մոռցած աշխարհն որ իր ետին կը մնայ, մոռցած նախիրն՝ որ հանդարտօրէն կը ճարակի ցիրուցան, մոռցած կեանքն իսկ, իր մօտ դալա-

րաէտ գետնին վրայ տեսնել կը կարծէ սիրականին պատկերը. կը ժպտի իրեն, զմայլած ան ալ մտիկ ընել կը թուի, չրջապար մը կը դառնայ, կը մօտենայ իրեն ու հեղ մըն ալ կը հեռանայ, երբ հովիւը՝ ոգեւորած, ա՛լ աւելի սրտագին, կը հնչեցնէ սրինգը՝ հեկեկալով սիրականին համար, աղաչելով անոր, դանդաւելով, ողբալով ու ողոքել ջանալով զայն:

Արևը կը ժողուբատուի, փէշերը գօտին կը զարնէ, նախիրը տան ճամբան կը հոտուըտայ:

Սրինգին գեղգեղանքը կը լռէ. դարատափը միայն կը մնայ մենաւոր ծառին հետ՝ երբ կը դադրի նաև չտապող հովիւին հեռաւոր յետին ոտնաձայնն ալ:

Զ.

... Արեւոտ օրերուն կը յայտորդեն աչուն, ձմեռ. երկինքը կը տխրի, արտ ու դաշտ մանկան մը պէս իրենց ձեռքերը երեսներուն դրած կուլան. մահուան թեւը կը թափահարէ վերերը. միայնութիւնը կատարեալ ու ցաւագին է:

Ծառն իր տեղն է նորէն յամառօրէն, անչարժ, ապնեկիւղ, սպասելով քամիին, սպասելով փուքին ու փոթորիկին, մի՛ս մինակը՝ իր բունովն ու ճիւղերովը, իր արմատովն ու իր ուժովը:

Կործանարար քան մը տեղի պիտի ունենայ վաղը միւս օր. քամիները պիտի կատղին, լեռներն անդամ սրսփուք պիտի առնեն ու համակերպին, բայց ինք անյողդողդ ու ինքնավստահ, պիտի մարտնչի, դիմադրէ, մինչև որ անհպատակ կատաղութիւններ ոտքին, կատարներուն հեւուքը դադրի, ակարները մնանին, մինչև որ անգամ մըն ալ լուսաւոր հորիզոնէն ճառագայթէ բնութեան առաջին ուրախութիւնը: Ան առն զոհ ու

հպարտ, իր երակներուն մէջ պիտի զգայ որ երջանկութիւնն ու կեանքը կը խլրտին, և բոլոր իրաւունքով, բոլոր փառքով պիտի մասնակցի բնութեան տօնական ցնծութեան ու չուայլ խրախճանքին։

Ո՛վ պիտի երգէ զքեզ, աներկիւղ ծառ, ո՛վ պիտի երգէ քու մշտանորոգ երիտասարդութիւնդ և այն տարօրոյ անհատականութիւնը որ զքեզ կ'առանձնացնէ անպէտ ցախերէն, մորենիներէն, փափկութեան ապաստարան՝ վարդենիներէն ու վարդենիքէն. ամէնքն ալ վեհերոտ, ղդուշաւոր հոգիներ՝ չաղապատուած մէկմէկու, փախչելով հրապառ արեւէն, փախչելով ամպրոպէն ու կայծակէն, երկնչելով ցուրտէն ու սառնամանիքէն։

Ո՛վ պիտի երգէ հորիզոնին հեռաւոր մէկ կէտին վրայ քու հաստիք բոլոր բանաստեղծութիւնը և այն հեռաւոր կէտը՝ ուր կը կենաս անշարժ՝ վերահաս բազուկներով, ափորն ուսին վրայ բռնած գեղացի աղկան մը պէս՝ որ կը սոնայ, սպասելով սիրականին։

Դուն տեսական գեղեցկութիւնն ես, անմահ խորհուրդը, կեցած ա՛յնպէս՝ ինչպէս որ էիր տարիներ առաջ, միշտ նո՛յնը, հրաւիրելով քեզի մեր նայուածքը տանեն տանեն և քաղցրութիւն, երանաթե վրդովում, խառնելով հաղորդելով մեր հոգուն։

Ը.

Երգէ, ո՛վ ծառ, որ կը մնաս իբրև լարուած տրամադրիչի քնար՝ բնութեան տրձակ հովերուն, տրձակ բանաստեղծութեան առջև, երգէ անվերջ օրէն վշտակոծ կամ ցնծալից եղանակները, երգէ ինչպէս որ տուն կու տայ հիւսիսի քամին կամ մեղմաթև հովիկը. ինչ հոգ, բաւական է որ անկեղծ ըլլան բոլոր ձայներն ու անոնց հաղորդուած յուզումները՝ որ քու սաղարթներուդ, տե-

ւերուդ մէջէն կ'անցնին ու կը չչնչեն. բաւական է որ դուն արժանահաւատ երգիչն ըլլաս քեզի տրուած կեանդանի թեատրութիւններուն, կենդանի կեանքին։

Երգէ, իբրև զգայուն հոգի, և թող տուր որ այդ երգերը երթան թափառական դէպի դաշտ ու հովիտ, բաղդն ուր որ առաջնորդէ զանոնք. գուցէ իրենց ճամբուն վրայ հանդիպին զիրենք հասկցող հաղորդակից սրտերու, պահ մը ալեկոծելով զանոնք ու անցնելով, ինչպէս անցորդ մը չատ հեղ կանդ կ'առնէ պատի մը առջև, մտիկ կ'ընէ ներսէն լսուած եղանակի մը և ինք ալ իր կարգին ներսի նոյն անծանօթ յուզումովը կը համակուի, գտնելով իր մէջ յարութիւն առնող յիշատակ մը, զգացում մը։

Որովհետև հոգիները նո՛յնն են ամէն տեղ ու նոյն թեւերն ունին, նոյն բաղձանքները ու նոյն նշանակութիւնը։

Ա. ՏԵՐ ԽՐՃԻԹԸ

Ա.

Ո՛վ է գիշերուան այս ուշ ատենին որ ճրագ կը վառէ սա անտառին մէջ, ուր խաւարը իր արհաւիրքը վազցուցեր է և ուր կաղնին, մայատնները մինակ ըլլալու էին։ Ո՛վ կը խանգարէ գիշերուան քունն այս րոպէին, ուր ճպռուռը իր ձայնը կը լսեցնէ ու մոզէդնները քարերուն տակ իրենց գլուխները կը պահեն։

Կարմիր ցոլքեր թափեր են կանաչ տերեւներուն վրայ և ծառերու բունին մէջ փայփորիկին բունն ալ լոյս առեր է։ Ո՛վ պիտի ըլլայ այս անկախ տեղերը մարդու հետք բերողը և գիշերն իր դիւթական քօղին տակ՝ լեռան ոլջերուն և գայլի ոռնուքներուն քով խառնողը։

Այդ անծանօթ տեղերը սառնորն հմայիչ աչքերով կը նային և անուշ քթթուններով ոսկի նայուածքներ կը կախեն թանձրախիտ ու հոծ սաղարթներու մէջէն. հովը քունէն փախչող ծիծեռնակի թեւեր կը զարնէ տերեւներուն և անտառին մինչեւ ներքը չհասկցուած երգ մը կը վազէ։

Բայց ո՛վ է որ կու գայ թափառական այս տեղերէն, կ'անցնի գիշերուան այս երկիւղալի պահուն ու կրակ կը վառէ անտառին մէջ։ Ահա փոսուռանները կը թռչին կրակի ծամեր քաշելով աղջամուղջին մէջէն ու գիւղիւռը գանոնք ներքերը, խորունկը կը տանի։

Հովիւ մըն է արդեօք որ իր հօտը պառկեցուցեր ու կրակ է վառեր իրեն համար. սակայն ինչ քաջութիւն,

այս մայրիներու և չոճիներու աչխարհին մէջ տապարի վրայ երդուընալ ու գայլերու դրացի՝ նախիր բոլորել, քունն ըլլալ թաղիքը գլխին քաշած։

Անցո՞րդ մըն է արդեօք որ ճամբէն մոլորած՝ գիշերն իր վրայ հասեր է ու հիմա այս արհաւրալի տեղերը, ամայի անտառին ներքը պիտի քնանայ, և կամ ճգնաւո՞ր մը որ անմարդաբնակ այս վայրերուն մէջ կը կենայ, վըրան մաշկեակ մը, երկայն մազերը աչքերուն, ուսերուն վրայ թափած, մինաւոր, կերկերաձայն իր խաղաղ աղօթքի մրմունջները անտառին խոլ ու փոթորկալի խարշափներուն միախառնելով և անոնց հետ օրհներգը դաշնաւորելով իր աստուծոյն, բնութեան աստուծոյն։ Ո՛վ է այս ուշ ատենին որ անտառն իր քունէն կ'արթնցնէ՝ ուռոր նիրհը արիւնի կարմիր գոյնով կը խռովէ։

Ո՛վ է հոս այսպէս ուշ ատեն, ո՛վ ճրագ կը վառէ այս անտառին մէջ։ Հալածական նայադնե՞ր են արդեօք, որ փախեր այս տեղերը եկեր են սիրային ոճո մը կատարելու, որ խռնափող թեթեւ ոտներով հետաւոր ափունքներէ կու գան, հոլանի ու հոլաթեւ։

Այդ կրակը սէ՞րն է արդեօք որ բռնկեցուցեր են և որուն չուրջը օդային, անրջային պար մը կը խաղան երբ իրենց չրթունքները սիրոյ ժպիտը կը գեղեցկացնէ և իրենց աչքերը տարփանքի գինին։

Բ.

— Ու եթէ հօրդ սիրտը գետափը թրջած ճերմակ քարերուն պէս, դաշոյնիս պողպատին չափ պաղ է, եկո՛ւր, աղաւորիկս, մէկտեղ սա դիմացի անտառին ներսերը երթանք, եկուր փախչինք նապաստակին ուղիէն, մեր տեղը մարդ թող չգիտնայ, սուրիս վրայ կ'երդուընանք։

Կարիճ մը լերան մը քով այսպէս կը խօսէր աղջկան

մը, որուն կռնակն ի վար սև հիւսկէններ գրկով կը թա-
փէին, քակուած սև մազերը երկու երեսներուն վրայ.
նշիկ, լճակ աչքերը կխոհուի վար կը նայէին ու վեր-
ջալոյսէն հոսող ցոլքերը՝ աչնան այգիներուն գոյնովը
զանոնք կ'ողողէին:

— Եկո՛ւր, իմ աղուորիկս, կ'ըսէր տղան, այս ան-
տառին մէջ գարունը գեղեցիկ պիտի ըլլայ, մատաղ բար-
տիի, ուռենիի ոստերէ խրճիթ մը պիտի չինեմ կաղնիի
տերեւներով ծածկուած, ամէն առաւօտ ծառերուն եր-
գովը ու թռչուններուն դայլայլովը պիտի արթննանք,
հակայական մայրիներու խիտ գագաթէն արեւին ճառա-
գայթները դողալով՝ արեւի սառուերի ծակ ծակ պառակե-
րով մը մեզ պիտի ծածկեն, ու դուն այդ պառակերին մէջ
աւելի գեղեցիկ պիտի երեւաս: Եւ երբ մեր գիւղը, մեր
հայրենի տնակը կարօտանաք, ծիծեռնները, ապաւինները
դարձեալ լուր պիտի բերեն մեզի:

— Կարիճն է իմ սիրականս ու անոր վահանին տակ
երջանկութեան արեւը մարը չիջնէր՝ ուր որ ալ չակուած
ըլլայ իր վրանը:

— Ամառը ա՛լ աւելի գեղեցիկ պիտի ըլլայ, երբ խո-
տերը կանանչնան և ծաղիկները գոյանան ու վերաբա-
ցուին, երբ մացառները զարդարուին ու մասուրներու
կողքին տակ սոխակներն իրենց բոյները կախեն, երբ
գունաւոր թիթեռնիկներ գան դլխուդ մազերը գեղա-
զարդեն ու վայրի մեղուները իրենց արշաւանքը սկսին՝
առաւօտները քովքովի ցօղալից սիւքին եկած կողմէն
դէպ ի վար, անտառն ի վար պիտի երթանք, մինչ հովը
քաց կուրծքիդ վրայ կարմիր թերթին վարդերը, անա-
նուխին տերեւները պիտի երկընցնէ՝ աչքերէդ քունը
փախցնելով, արտոյտին հետ որ դէպ ի արշալոյսը պանա-
լով կ'երգէ՝ մենք ալ մեր երգերը պիտի երգենք, մեր

գիւղական անուշ երգերը...: Աչունը քարայրի մէջ կը
քաշուինք ու աղուէսի, նապաստակի մուշտակներէն մեր
անկողինը կը պատրաստենք, տերեւները մեր յատակը
կը փռենք ու քամիին երգը պիտի լսենք որ դուրսը ոս-
տահեխտ անտառին լարերը պիտի հնչեցնէ և անձրեւին
միօրինակ, թմրեցուցիչ թվրտուքին տակ պիտի քնա-
նանք անո՛ւշ քունով: Եւ երբ տխուր աչքերով աչնան
տերեւաթափը դիտես, ես ազը վար պիտի առնեմ՝ տա-
րագրող թռչուններուն երգը նուագելու, ձմեռը ցուրտին
մնացած պզտիկ ճնճղուկին աղաղակը երգելու. իսկ եթէ
սարեակներու վերջին խումբն ալ հեռանայ, ա՛լ ձայները
դադրին՝ մեր քարայրին դուռը քարերով ու մամուռով
կը գոցենք, ներսը կ'երթանք...:

Սառուներուն երկնցան, գիշերուան մութը կոխեց,
ծառերը, հեռատեսները և լեռներու չրջագծերը մառա-
խուղի մէջ՝ հակայական աղջամուղջին մէջ խեղդուեցան:
Դաշտին վրայ գիւղական գիշերը կը սկսէր: Հեռուէ հե-
ռու եղան, կովի յետին բառաչիւնները ալ քաշուեցան,
սայլերու երկա՜յն չռնչիւնն ալ հեռացաւ, մինչ առուի մը
եզերքէն, քարի մը տակէն ուշ մնացող թռչնիկն ալ թե-
ւերու արագ արագ թափերով դէպ ի բոյնը կը թռչէր:

Միայն ուշ առին լեռներու քարոտ չալիղներէն ոտ-
նաձայն մը կը հնչէր ու դէպ ի անտառը, խորունկ հեծող
սօսաւիւններու կողմը կը յառաջանար: Կամաց կամաց
ա՛յն ալ, ոտքի այդ արագ դոփիւնն ալ մտաւ խառնուելի
ձայներու փոթորկին մէջ որ հեռուէն կու գար՝ գիշերուան
լուռ ունայնին մէջ ահեղ արձագանգներով:

Գ.

Գիշերուան այս պահուն ուր առիւծը ծանր թաթերով մացառները կը խշխշացնէ ու արջը կ'ոռնայ ամէնի լացով, ո՞վ է որ ճրագ կը վառէ անտառին մէջ ու անծանօթ տեղերը արուեստական լոյսով կը լուսաւորէ . . . :

Կարիճն է, Սիան է որ իր նշանածին հետ կրակ կը վառէ ու լոյս կու տայ անտառին :

Հսկայ կաղնիներու ստուերին տակ՝ վայրի տերեւներով ծածկուած ու ամուր խոտերէ հիւսուած խրճիթ մը, թաւուտ խոտերը հազար գոյն ծաղիկներով, զոյն կիսով կը ծածկեն ու ամէնէն երկարները կը ծռին մինչեւ ներքը կը նային : Հոն քով քովի ամէն իրիկուն լուսընկայ լոյսով կին մը ու կարիճ մը կը նստին, տաղտաղուկը ընկղմանած, գլուխը կնոջ ծունգերուն վրայ : Լուսինը հարսին երեսն ի վար թափած գանգուրներուն տակէն աստղկան գեղեցկութիւն մը երեւան կը հանէ : Խրճիթին քով երկու քարի մէջտեղ ալ կրակին վրայ որսորդի կերակուր մը եփ կու գայ :

Եւ երբ սիրոյ հեչտաստ ալիքները անոնց կուրծքերը կ'ուռեցնեն, ուղտն՝ ժպտուն, վար կ'առնէ խրճիթէն կախուած ապտը, ու մեզմ, թրթռուն ներդաշնակութեամբ մը անտառը կը խօսեցնէ, մինչ մօտէն վազելով մինչեւ շատ հեռուէն տերեւները թեթեւ խարշափներով երգին կ'ընկերանան, և յաճախ կինն է որ ապահովի առանձնութեան՝ հասած կեռասի գոյնով շրթունքները կը չարժէ ու դիւցազնական տաղերու մէջ իր Սիան կ'սրգէ . այսպէս, մինչեւ որ երկնքին վրայ բոլքը բաւական ճամբայ առնէ ու առտուայ արշալոյսի ծագելու վախն ունենան : Կըտ-

բիճն իր նուագարանը վար կը դնէ, Գեղեցիկը իրենց անկողինը կը պատրաստէ ու խուփը՝ մեծ քարը խրճիթին դրան դէմ կը քաշեն, ներքը ծառերուն օրօրովը կը քնանան :

Գ.

Մշտադալար անտառին մէջ այդ դիւթիչ առաւօտուն չիկահաւերը ձայն կու տային խորունկէն ու սոխակները ներդաշնակութեան բիւր մեղեդիներ կը հոսեցնէին ու կը լեցնէին թաւուտներու խորհրդաւոր ծոցին մէջ, մինչ հազար անծանօթ ձայներ կը թռչէին, կը վազէին ծառերէն ու տերեւներէն : Կարիճն ու Գեղեցիկը, իրենք ալ երկու օտար գեղեցկութիւններ, այդ վայրի գեղեցկութեանց մէկ պակասը կը լեցնէին՝ հոն քով քովի, դարաւոր, երկնամբարձ մայրիներու չուքին տակ :

Ցանկարծ ցօղաթոյր վեց յոխորտ վարազներ դուրս եկան գաղտնի որջերէ ու քանի մը քայլ անդին մոլեգնած յարձակումներով փոթորկալի կռիւ մը սկսան :

— Տես, Սիա՛, երգից աղջիկը,
Կա պողպաւս կատը շեշխ՛
Ձիւ Սիա Սպաւնըմրն իզիշխ:

«Վարազները թէև վեց են, բայց պոռնցմէ մէկը Սիախս պէս կարիճ է» :

Տե՛ս ինչպէս քաջութեամբ կուրծք կու տայ սա՛ փոքրիկը . ո՛րքան կրակոտ կը կռուի . անշուշտ յաղթողը ինք պիտի ըլլայ : Նայիր, փախաւ մեծը, փախաւ, ինչ ամօթալի երկչոտութեամբ, իսկ պզտիկը քեզի պէս վէս, ու հրալից արիւն ունի իր երակներուն մէջ : Դուն ալ քու եղբայրներուդ ամէնէն պզտիկը, բայց ամէնէն կորիճը եղար :

— Կորիճը կորիճին դէմ, կեցի՛ր, իմ հոգիս, որ

այդ յաղթանակին միսը քեզի կերցնեմ. սեմնես թէ ո՛րքան չիտակ է իմ դնտակս, ու հասկնաս թէ հրացանս ալ դէրի է լինծի, ինչպէս դաշոյնը դաստակիս:

Վեր առաւ կախուած հրացանն իր ուսին ու անհետացաւ վարագներուն կողմէն, իբր թէ անասունի ոտքեր ունեցած ըլլար ինք ալ:

Ու հարսն ապաւեց իր որսորդին որ յաղթական՝ հաղթվարք կամ մեռած վարազը չալակին, անոր արիւնոտը ձեռքերը կարմրցուցած, պիտի վերադառնար յաղթութենէն հպարտ:

Բայց այդ օրը տենդոտոյզ սրտով կը սպասէր իր սիրականին՝ ու գէշ երազի մը տպաւորութեան պէս բան մը կը ճնշէր դինքը:

Ե.

Այդ դիւթիչ առաւօտուն մայրիներու խնկաբոյր չուքին տակ կը սպասէր իր ուշացած որսորդին, բայց անիկա կ'ուշանար, կ'ուշանար:

Արեւը մէկ քանի նիզակ բարձրացաւ, ահա միջօրէն ալ կ'անցնի ու որսորդը իր որոը չի բերեր:

... Արիւնոտ, հրաբորբոք գօտեմարտ մը սկսաւ, վիրաւոր վարազին ու յոխորտ որսորդին մէջ՝ այն տեղը ուր իրարու հանդիպեցան, խոր անդունդի մը եզերքը:

Անասունը իր կրած վէրքին ցաւէն զայրագնած, դուժէ կեանքի կորուստն ալ ակնարկ՝ իր դրդոչ բնաղդին բոլոր վայրի ուժովը ինքզինք կը պաշտպաներ ու յարձակում կու տար՝ որսորդին արիւնաթաթախ դաշոյնին ու չկտրող բազուկին գլուխ տալով:

Վէրքերու բերնէն արեան բարակ առուներ կ'իջ-

նեն և տեւին մէջէն ակօսելով դիւցազնական երեսոյթ մը կու տան հէք անասունին որ գերբնական ճիգերով կեանքը կը պաշտպանէ: Բայց Սիան լեռնցիի խիղճը ցաւ մը կը խայթէ, կարիճի մը մանր՝ թո՛ղ ըլլայ անասունի՝ թունաւոր խայթոց մըն է վերջապէս լեռնականին համար. սակայն սիրածին առջեւ ամօթահար ըլլալու վախը, որ անասունի մը յաղթել չկրցաւ՝ արիւն կը բերէ իր հրացայտ աչքերուն մէջ և յիմարական կատաղութեամբ մը կը մղէ այդ մրցակից վայրի ուժը քանդու:

Բայց յանկարծ, ո՛վ սոսկում, որսորդը՝ Սիան՝ վարագին յետին, վճռական հարուածովը գահավիժեցաւ վա՛ր, դէպ ի խորունկ անդունդը որ չէր կրցած նշմարել իր կուրացնող կռիւին մէջ, և ուր հազարաւոր վայրի ծառեր, սո՛ւր եղեւիններ իրենց փշալից բազուկներով վեր կը ցցուէին:

Վարագն յաղթական ոստում առաւ ու արագոտն արացաւ, խիտ խիտ ծառերու գրկին մէջ՝ անտառի կանանչ խոտերուն ու մարգերուն վրայ արեան կարմիր գիծ մը քաշելով ետեւէն, մինչդեռ անտառը կը կրկնէր իր ոտքերուն տրոփիւնը հնչուն արձագանգներով: Վարագն իր հեռաւոր որջը սրացաւ ու Սիան չկրցաւ իր խրճիթը դառնալ ուր նոր հարսը իր ճամբուն կը սպասէր ակընդէտ: Վիրաւո՛ր, հո՛ն, ամայի անդունդին մէջ մնաց:

Զ.

Ո՞վ է հիմա այս անտառին մէջ տա՛ գեղանի հարսը որ տենդոտ քայլերով կը չրջի, կը դառնայ ու նորէն նոյն տեղը կու գայ մղորաքայլ. ո՞վ կը փնտռէ, դժբաղդ մո-

լրեա՛լ մը արդեօք որ դիպուածը ճամբէն կը չեղէ այդպէս ճակատագրական մեծ ալէտքէ մը պահելու համար։

Կը քալէ, կը կոխէ կ՚անցնի ամէն վտանգ, մացառները կը քաշեն ու վիշտ ոտեր մազերը կը բռնեն։

... Սա խոտերուն մէջ չատ չատ արիւն թափած է ու կանաչ մարգեր, սպիտակ ծաղիկներ տորոնի կարմիրով են գունաւորուեր, հո՛ս պիտի ըլլայ անշուշտ որ որսորդը իր որսին հանդիպած ու զղեհանած է զայն. բայց ո՞ւր է ինք, ինչո՞ւ չերեւիր. ա՜հ, վտանգաւոր խորխորատ, օձն իսկ զգուշութիւն կ՚ընէ այս անդունդին եզերքէն անցնելու առեն։

Խորո՞ւնկ, խուլ հեծեծանք մը կը լսուի, բայց ուրիշ արդեօք. վիրաւորի մը կողկողանքն է. սրտին զարնուող կորիճի մը լացն է։

Մանկամարդ կին մը հասած՝ վար կը նայի ու կը կանչէ, սեւ զանգուրները դլխէն վար կը թափին, աչքերէն ալ արցունքի կաթիլներ, յորդ կաթիլներ. կը կանչէ.

Զաւի՛կ, տը Զաւի՛կ, պանիչտաֆ՛ի,
Շաղաւ հիդպի հաղիր ֆօր՛ֆ՝
Սիա Աչպանըդը միվան պըրի՛, շաւկոօֆ՛ի։

«Զա՛մ, ո՛վ խըդոտ Զամ, իչիս թէ
«Սրմատաթիլ ըլլայիր
«Ու քալ Ալանա ինձի հիւր
«Տայիր գիշեր մը, օր մը։»

Եղեւրնի մը սրած չոր ճիւղերուն վրայ, ճիւղերն իր սրտին չուլլուած՝ կորիճն ինկած է մահուան հոգեվարքի մէջ ու իր սիրականին ձայնը կը լսէ վերէն, ազատ աչքարիչն՝ որ մահուան ծառը կ՚անիծէ յուզիչ, ազեկտուր երգով ու կ՚աղերսէ լուռ, վայրագ եղեւրնին։ Եւ հի-

ւանդ՝ սակայն գերեզմանին խորէն իր արի ձայնը մինչեւ վեր կը հասցնէ եւ կ՚երգէ.

Զէյնի՛, տը Զէյնի՛, մէկի՛ր, տը Զէյնի՛
Հեռի՛ քըրի՛ հեսպի պէրտի՝
Պիրօ վայիրէ իսօ պըվիլի՛ն։
Ամէնօ սէրտի, պըսգմ պէրտի՛
Վորա սէրի՛ Սիա Ասլան իսօ ժի պէրտի։

«Զէյնի՛, ո՛վ Զէյնի, մի՛ լար, ո՛վ Զէյնի
«Գնա՛ սպիտակ իմ ձիս արձակէ
«Որ գայ տեսնէ իր տէրը,
«Իսկ դուն լռգիր, թափէ, մազերդ
«Եկուր վրաս, հո՛ս նետուիր»։

Ը.

Որքա՜ն դեղեցիկ եղաւ արդեօք երբ Զէյնան իր մազերը սանտրեց եւ ուսերուն, թիկունքներուն վրայ թափեց, երբ իր փեսին դրան առջեւ ներս մտնելու չհամարձակող նորահարսին արտիւնը ծեծեց իր կուրծքը. արդեօք ինչքա՜ն տենդոտ արտորնօք սանտրը՝ ածուխի, գիշերի գոյն մազերուն կը նետէր ու կը յուզէր զանոնք որքա՜ն կարելի է չուտ, չատ չուտ հասնելու սիրականին։ Արդեօք ղաչում մը չկա՜ր անցաւ իր արտէն, անծանօթ ձայն մը չկա՜ր լսեցա՜ւ իրեն թէ այս կեանքը չատ քաղցր է, թէ թառամող վարդենին նորէն գարուն կը տեսնէ ու իր ոտերուն վրայ ուրիշ անգամ նորէ՛ն սոխակի մը տեղ կու տայ, թէ այդ մանր սոսկալի է, սոսկա՛լի, ջրվէժէն գահավիժող փրփուրին անկումին չափ ու ովկէանոսի ամէնի ալիքներովը խարակոյն դէմ մեռնող թռչունին մահուան չափ։

Բայց Սէրը հո՛ն վարը, անդունդին մէջ պառկեր ու իր թովանքովը կը քաշէր ղինքը, կը կանչէր մահուան պէս հզօր...

Որքա՜ն գեղեցիկ եղաւ արդեօք Զէյնան, երբ ծանօթ անդունդը նայեցաւ՝ իր կորիճին տեղը հաստնելու համար ու չվախցաւ այդ վիհէն ուր մահը սեւ սառնութով յուշիկ կ՚անցնէր կը դառնար իրեն սպասելով։

Սէրը գերեզմանին մէջ ալ հմայիչ է, այնպէս չէ՞։

Ու ո՛րքան գեղեցիկ եղաւ արդեօք Զէյնան այն վերջին րոպէին ուր վերջին չունչը թռաւ իր քաւստէ շերթունքներէն։

ՇՈ՛ՒՆ ՄԸՆ ԱԼ ՊԱԿԱՍ

Ա.

Աշնան անձրեւոտ, տժմոտ օրերուն էր որ Քաղաքին Առաջնորդարանը երեւցաւ Մարիամ Պահին, բոպիկ ոտքերով, վրան գլուխը ամբողջ ցեխով ծածկուած, անձրեւէն թրջած ու ցուրտէն կակաղուտ։ Դուռը բացածին պէս ներս մտաւ և առանց բարեւի, առանց ժամանակ թողլու որ իրեն խօսք մը ուղղուէր՝

— Սահո՛ն, Հայր Սուրբ, աղջիկս փախցուցին, տարին, տունս ուրաւ, դուռս գոցուեցա՛ւ. ամո՛ն, ճար մի, աղջիկ չորնամ, Հայր Սուրբ, Աստուծու խաթէրն համար...

Եւ հեկեկաց, արցունքները աղբիւրի պէս զոյգ ցատկեցին իր աչքերէն, գոգնոցը երեսին տարաւ և այսպէս քարացած՝ անկուեցաւ Առաջնորդարանի սրահին մէջ, միայն գլուխը ցնցելով ղինքը խեղդող հեկեկանքներուն և անոնց չարժումներուն կշռոյթովը ու լալով բարձրաձայն, ողորմո՛ւկ։

Քարացաւ Առաջնորդական տեղապահն ալ։

— Մա՛յրս, դուն ան ըսէ թէ ո՞ւրկէ կու գաս, ո՞վ տարաւ աղջիկդ, ինչ եղաւ։

— Տաճիկնե՛րը, մեր գեղին Մատոյի տղան, չո՛ւնը...

— Ո՞ր գեղէն ես, հնի՛կ...

— Իչմէէն, Հա՛յր Սուրբ, երեկ առաւօնց պարտէզ դացեր էր Սբրիսա՝ հորթին քիչ մը խոտ քաղելու, մէկ

հայրը որ գայ, երկու հայիր որ գայ, ճարս հատաւ՝ ես ելայ գայի. դրեր ես որ գո՛ւտ. ասդին Սըրմա, անդին Սըրմա, չի գտայ. եաքը՝ եաքը, դրացի տաճիկ կնիկը ըսաւ որ աղջիկդ Մատոյի տղուն Մէմօին հետ վախաւ գնաց, հսկ տիկը խապուղ ըրաւ, դուն ալ խապուղ ըրէ՝ խաղըսիր... գնդը վազեցի, մեծաւորներուն ոտքը ինկայ, մարդ վախուն չի մօտեցաւ Մէմօի դրան: Վո՛ւյ, սիրը գլխուս, մխիթը երեսիս, խուբպո՛ն Հայր Սուրբ, աղջկիկս ինտո՞ր տաճկնայ, ինտո՞ր իր հաւատքը սիէ. գօրով տարեր են, գօրո՛վ... ումէտս վերն Աստուած՝ վարը քեզի է մնացեր... խապար տուինք որ գիշերը փախցուցին, հոս՝ քաղաքն են բերեր:

Եւ հո՛ւ հո՛ւ հո՛ւ, կուլար, կը խեղդուէր իր վշտին ու արցունքներուն մէջ: Դուրսը անձրեւը կը տեղար սաստկօրէն ու կը ծեծէր Առաջնորդարանի պատուհաններուն ապակիները: Տիրեց ճնշիչ, դառն մթնոլորտ մը սրահին մէջ. այդ անտէր կնիկը՝ որ ահա վիրաւոր, սրբտէն զարնուած թռչունի մը պէս թեւաթափ եկեր ինքզինքը նետեր էր Առաջնորդարանը, այդ թշուառութեան ու հարստահարութեան մարմնացած կերպարանքը՝ որուն լսթերէն ու ցնցոտիներուն ամէն ծուէններէն անձրեւը կը քմուէր կաթիլ կաթիլ, դուրսի մռայլ երկնքին մածուցիկ արտմութիւնը որ ներս կը խուժէր ու ամէն կողմ կը սուսերոտէր՝ առաջ կը բերէին հոգեկան խոր տագնապ մը, յուսահատական անհանգստութիւն մը:

Հայր սուրբին գլուխ, միշտ ինքնագոհ ու ճարպոտ երեսներուն վրայ սրտնեղութեան, մտմտուքի մը չուքը տարածուեցաւ:

Արմուկները կոթնցուց գրասեղանին և գլուխը վայրահակ՝ առաջ երկու ձեռքերուն մէջ: Կը խորհէր, բան մը ընել, բան մը ըսել պէտք էր դէմը կեցող այս կնկան՝

որ վեց ամիսը ժամ բոպիկ քալեր էր դաշտին կէս երկայնքը և եկեր աղջին դուռը ափ առեր էր: Անմիջական կարուկ խօսք մը պէտք էր:

Այս կնիկը ինչ դէշ վայրկեան ընտրած էր իր ցաւը գեղէն քաղաք բերելու: Հայր Սուրբը դեռ նոր մտերմութիւնը կարգին դրեր էր կուսակալին հետ, դեռ նոր կը սկսէր իր առաջնորդական ընտրութեան յաջողութիւնը հաստատուն հողի վրայ դնել, ձեռք առնելով կուսակալը, Մխիթարին ու Տէֆթէրտարը. յայտնի բան էր որ այս մըրոտ խնդիրը՝ իւղոտ քուրջի մը պէս կու գար կ'ինկնար ահա իր բարձրաստիճան բարեկամներուն գրկին մէջ և ահմէն հաչիւ, ամէն հեռատես ակնկալութիւն կ'ազատէր, կը փճացնէր,

Ցետոյ, ո՞վ ըսաւ թէ դիւրին բան էր ափիոնին գառագղին մօտենալ և անգամ մը անոր մազիլներուն տակ ինկած մսի կտորը վեր առնել. հո՞ւշ բան էր, Տէր ո՞ղորմեա՛, ո՞ւրկէ ուր խաւսակցան բերաւ այս կնիկը իր դէմ հանեց. գետինն անցնելիք քաժեր, կ'առնեն կուտան, կը փախին կը լակուին, ու վերջը վերջը փորձանքը Առաջնորդին, Առաջնորդարանին, Ազգին գլխուն կը պլլին. ի՛նչ է եղեր, աղջիկ մը տաճկեր է. թող երթայ տաճկնայ. չուն մըն ալ պակաս. հէլպէթ, տաճկցողն ալ կ'ըլլայ, մրթատցողն ալ. ի՛նչ, Քաղաքական ժողովը, Կրօնական ժողովը, Ազգը գործ չունին առաւ-փախաւնեբո՞վ պիտի գբաղին:

Բայց Մարիամ պաճին կեցեր էր հոն ու արցունքները չէին դադրեր, չէին հատներ. կեցեր էր աղերսարկու, անձկալից, կեցեր էր որ վարդապետը սրտապնդող, յուսադրիչ խօսք մը ըսէր: Ատեն ատեն, աչքերը սրբելով իր կապոյտ գոգնոցովը՝ կը նայէր Հայր Սուրբին, տեսնելու համար թէ ի՛նչ կ'ընէր, ի՛նչ պիտի ըսէր:

Հայր Սուրբին դէմքը մութ էր, չատ մութ, բայց կնիկը յստակատես չէր իր կսկիծին ու միամտութեան մէջ. կը կարծէր թէ իր ցաւն էր որ թառեր էր՝ հո՛ն վարդապետին ճակտին վրայ ու ան ալ կը զգար՝ ինչ որ իր սրտէն կ'անցնէր այդ պահուն:

Վերջապէս գլուխը վեր վերցուց Հայր Սուրբը և առջեւը նայելով՝ չոր, արդէն կէս յայտնի խստութեամբ մը ըսաւ:

— Իճապին կը նայինք, իճապին կը նայինք:

— Ամա՛ն, քէօլէդ ըլլիմ, Հա՛յր սուրբ, զաւակս ա՛զատէիր դազանները՛ն ձեռքէն, տուչմընին ճանկը լինկաւ...

— Է՛հ, երկան կ'ընես ա՛, դուն ալ, իճապին կը նայինք ըսինք ա՛: Դուրս գնա, հայտ՛, վաղը եկուր տէ...

— Հայր Սուրբ, ոտքդ պագնիմ, ո՛ւր երթամ, տեղ չունիմ, մարդ չեմ ճանչնար...

— Է՛ֆ, ամմա ըրիր հա՛, ինչ ընեմ, եավրում. հոս խան չէ՛ հա՛, գնա տեղ մը գտիր. վաղը եկուր բան մը խորհինք...

Վարդապետը թթուեցաւ, իր ձայնը վիրաւորիչ ու նախատական էր: Կնիկը դողդողալով, ախուր և արհամարհուած՝ մօտեցաւ սենեակին դռան, ձեռքը երկնցուց փականքին, բայց յուզումէն ու քաղաքի իրերուն համար ունեցած իր տգիտութեան պատճառով՝ չկրցաւ բանալ, երերցուց դուռը, խարխափեց փականքը, մատները վեր տարաւ, վարը քսեց, միջոցը չգտաւ բանալու:

Վարդապետը՝ ա՛լ ցասնալէ և կատաղութիւնը զսպելու անկարող՝ ուժգին հնչեցուց զանգակը և պօռաց քարկաճայթ:

— Ծօ՛ Մարտիկ, չո՛ւն, դուռը չի բանա՞ս:

Մարտիկը՝ արտորանքով վազեց ու բանալով սենեակին դուռը՝ դուրս քաշեց կոպտութեամբ, չուարած կնկան թեւէն, երբ Հայր Սուրբը մօրուքին երկայնքն ի վար հայհոյութիւն մը թող կու տար անոր եաեւէն:

Բ.

Սրտերը քար էին եղեր, մարդոց հոգիները ոսկորի պէս չոր ու կարծր: Երբ էֆէնտիները, ազգին գլխաւորները ու մեծերը երես կը դարձնէին իրեն, կը խաբէին ինքը՝ ինչպէս ըլլար որ տաճիկը գութ ու կարեկցութիւն ունենար, ինչպէս ըլլար որ տուչմանը խօսք հասկընար:

Սղչիկը Բէյհտ էֆէնտիին տունն էր, հաստատ գիտէր Մարիամ պաճին. բայց բերդի պէս ամուր էր այդ անիծեալ տունը, այդ մրեղէլիք օճախին դուռը: Գնաց ափ առաւ ուռնակը, ծեծեց, աղաչեց, ծառաներուն ոտքերը լինկաւ, ներսէն դուրս եկող պեհլիվանին, ձիապաններն, ամէնուն, ամէնուն փէչերը համբուրեց՝ կարծելով թէ անոնցմէ գթութեան ճար մը պիտի գտնէր. պաղատեցաւ որ Թող տան անդամ մը աղչկան երեսը տեսնելու, ղոյդ մը խօսք փոխանակելու, տեսնելու թէ գոնէ ո՞ղջ էր, աչքերը դէմքին վրա՞յ էին, լեզուն բերնին մէ՞ջ էր: Դուռը դոցեցին երեսն ի վեր, վռնտեցին, հայհոյեցին, դուրս հրեցին ղինքը: Նորէն աղաչեց, նորէն գենկեզցաւ: Ծամուեցաւ իր աղերսանքին մէջ ու նստաւ փողոցը, այդ դուռն առջեւ՝ որուն եաեւ կը գտնուէր սրտին կտորը, աչքերուն բիբը: Կը պատմէր անցորդներուն, ձեռքերը կը չարժէր, գլխուն մազերը կը քաղէր ու աչքերը վերցնելով վերը՝ հեռաւոր, բարձր պատչգամին խաղխաղներուն, հարեմական վանդակաւոր պատուհաններուն, կը

կանչէր զաւակը, տալով անոր անունը՝ մայրական ամենէն քնքուշ, ամենէն ոգեքաղ ձայնով։

— Սըրմա՛ս, հավրո՛ւմ, անգամ մը գլխիդ դուրս քեր որ երեսդ տեսնեմ, ձայնդ հանէ որ անգամ մը լսեմ... ա՛խ, ձագուկս, մայրդ չունեցուն հետ հոս դուռներուն քէօշէնները մնաց, լաչ ինձի, մօրդ կաթը հարամ ըլլի՝ էկէր որ հաւատքդ ուրանաս, Քրիստոսդ ուրանաս...։

Եւ ձեռքերը ծունկերուն կը զարնէր, կուլար։ արցունքներ կը վազէին երեսէն։ Դուռը չէր բացուեր, կամ եթէ տեսն տեսն բացուէր՝ Թուքի ու հայհոյութեան պատասխան մըն էր որ կը հեղհեղէր դուրսը։

Բայց զաւակը ներսն էր ու չէր լսեր գինքը։ իր ձայնը չէր հասներ անոր։ Քանի մը օր առաջ դեռ իր քովն էր սակայն ան, ինքն անոր մայրն էր, իր աղջիկն էր Սըրման, իրեն հետ կը խօսէր։ ու այսօր երկինքը սեւցաւ, արեւը մթնեց, աշխարհքը դժոխքի փոխուեցաւ։ զաւակը խուլ է, չի լսեր մօրը պաղատանքը, չի գթար մօրը կսկիծին։

Երեք օր անընդհատ՝ խենդի պէս եկաւ այդ դռան առջեւ, ժամերով լռեց այդ անսիրտ անցկենցներուն ոտքերն ու գարշապարը, սակայն մարդիկ դեռ էին կարեր, գթութիւն չկար իրենց խղճմտանքին մէջ, քաղցրութիւն չկար իրենց խօսքերուն մէջ։ իր վիշտը, իր ապաչանքները, իր արիւն-արցունքը թրջեցին հողն ու խիճերը, չոգոքեցին մարդոց սիրտը։ աղջիկը հեռու մնաց իր մօրը տեսութենէն և մայրը դերին եղաւ բռնութեան աչառակին դըռանը կապուած։

Անձրեւը ծեծեց գինքը ու քամին մարակեց իր ձեռքերը, իր ոտքերը, բոլոր անպատասպար մարմինը։

Գ.

Ճարահատ, կրակը հոգւոյն մէջ և թեւերը կոտրտած՝ դարձաւ վերջին անգամ նորէն Առաջնորդարանը ուր կրցաւ դանել վերջապէս վարդապետը. անկէ առաջ միշտ բարապաններուն խստութեամբ ըսեր էին իրեն որ Հայր Սուրբը հոն չէր, խոնարհ էր գացեր, իր աղջկան գործին եռեւ կը պատէր։ Եւ սպասեր էր փողոցները ժամերով, ճամբաներուն վրայ, որպէս զի հանդիպում մը ունենայ Հայր Սուրբին հետ. սպասեր էր, սակայն չէր կրցեր տեսնել, նորէն եկեր էր առաջնորդարանը, նորէն խաբեր էին գինքը. դեգերեր էր առ դռնէն ան դուռը, առ փողոցէն միւսը։

Այդ օրը, գտաւ վերջապէս Հայր Սուրբը, նստած իր սեհոռնի վրայ, դեղին սաթէ համրիչը ձեռքը, խոժոռ, սրտմտած ու յօնքերը իրարու կպած։

— Հայր Սո՛ւրբ, քէօլէդ ըլլիմ, խապա՛ր մի. աղջկանս երեսին հասրէթը մնացի, իմ աժանս ինձի սուղ եղաւ, աչխարքը ղևխուս սեւ է, արեւը արիւն է դարձեր. մէնումս ասլանին փէնճէն ձգեցի ու առա ես օր ու աստղուր կը տեսնամ, տառ ես հալալ ջուր կը խըմիմ ու հաց կ'ուտեմ. քօռնայի, հավրո՛ւմ, մօրդ աչքերը քօռնաչին...

Վարդապետը, որ մինչեւ ան տեղն լուռ էր՝ յանկարծ բրտօրէն կտրեց կնկան ձայնը.

— Հոս նայիր, խուզում, աղջիկդ ո՛չ ազգը կը ճանչնայ եղեր, ոչ Առաջնորդարանը. ես տաճիկ եմ կ'ըսէ,

իմ տէրս Բէչիտ էֆէնտին ու կրօնաւորս ալ իմամը, հասկըցա՞ր...

—Հայր Սուրբ, սուտ են, սո՛ւտ են, աղջիկս հարամ կաթ չէ կերեր որ սա խօսքերը ըսէ. եա՛ բերանը լեզու են դրեր, եա՛ վախէն է. ինչպէս կը մոռնայ իր պապուն տունը, իր պապուն օճախը, իր հաւատքն ու ջրհատոսը, ինչպէս կ'ուրանայ իր մայրը, Հա՛յր Սուրբ, մի՛ ըսեր, մի՛ ըսեր...

—Կը մոռնայ, էֆէնտիմ, կը մոռնայ. ժամանակին աղջիկներդ չէք կրնար զաֆթել, չէք կրնար անոնց սանձը քաշել, եաքէն ալ կ'ելլաք աչխարհքը ձեղի հետ խայտառակութեան ու տէրտի մէջ կը ձգէք. մենք զօր թօփուզ չունինք ա՛, հայ չեմ կ'ըսէ. ինչ կրնանք ընել: Ու դառնալով դէմը նստող տէրտէրին՝ որ ոչխարի կրաւորակատնութեամբ մէյմը վարդապետին կը նայի, մէյմը ողբալի կնոջ՝ ինչ ըսեր, Տէ՛ր Թորոս:

—Ծառայ եմ սրբութեանդ, իրաւունք ունիս, հարամաւարութեան հետ կրնա՞նք խաղալ...

—Հա՛յր Սուրբ, մոռնիմ Սրբութեանդ, դուք աղին գլուխ էք, դուք մեր ապաւէնն էք, մեր թեւն ու թիկունքն էք, ինչո՞ւ կը հաւատաք անօրէնին խօսքերուն. աղջկանս երեսը երեք օր է որ չեն ցցներ ինձի. էկէր իմ զաւակս ուրացեր է մեզ ու իր Աստուածը՝ ինչո՞ւ չեն թող տար որ անգամ մը հետը խօսիմ. հէչ չէ, դուն տեսնալիր, դուն լսէիր իրեն բերնէն ըսելիքը...

—Ո՞ր ճամբան կը հարցնես, է՛յ, կնի՛կ, ինչ աշխարհքի մէջ կ'ապրինք:

—Հապա ինչ կ'ըսես, Հայր Սո՛ւրբ. թողունք որ անարատ, դառայ պէս մեռնինք դալին բերանին երթայ, ա՛լ ինչո՞ւ հողը չի բացուիր որ գետինն անցնինք լմննանք:

Վարդապետը ելաւ իր տեղէն ու ձեռքերը գրասեղանին զարնելով՝

—Գո՞ն ի՛նչ է, գառնո՛ւկն ինչ է, տաճկըցեր է, վէսսէլամ, տաճկըցեր է, հասկցա՞ր...

Կինը սարսափահար, եա քաշուեցաւ երկու քայլ և աւելի ողբալի, աւելի աղաչաւոր ձայնով մը՝

—Մի՛ բարկանար, խուբպան Հայր Սուրբ, չի մաբեվիք կրակ է ասիկա, անանց կրակ է, մեր տարտը ձեզի չի լանք, որո՞ւ լանք...

Վարդապետը՝ իր բարկութեան մէջ աւելի դժնդակ՝

—Մենք ազգ չենք, մենք ձեր ցաւին տերման չենք կրնար ըլլալ, վէսսէլամ, հոս նստած չենք մենք որ էտեպսիզներուն երեսէն պէլայի հանդիպինք:

Պաղ քամի մը կարծես ցնցեց Մարիամ պաճիին ամբողջ մարմինը. յետոյ տաք ջուր մը իջաւ գլուխէն մինչեւ ոտքին մատերուն ծայրը. էտեպսիզ էր ինք որ եկեր էր աղջիկը ազատելու տաճիկին ձեռքէն: Տուչմանը քարսիրտ էր, Աստուած ու հաւատք չունէր, բայց ինչ եղաւ իր ազգին մնծաւորներուն, իր ազգին վարդապետին: Բէչիտ էֆէնտիին դուռը գնաց՝ քչեցին, Աւաջնորդարանն եկաւ խաբեցին, օրերով քաշքշեցին զինքը փողոցները ու հիմա ալ կը նախատեն իր մայրական զգացումները:

—Հայր Սո՛ւրբ, աղջիկս կ'ուզեմ, պօռաց յանկարծ իր բոլոր ուժովը. անձանօթ, խորհրդաւոր ըմբոստացում մը բարձրացեր էր իր հոգիին խորերէն ու անկուաց օձի մը պէս. աղջիկս կ'ուզեմ ազգէն. մենք մեր բերնէն կը կտրենք ժամուն ու վանքին, Աւաջնորդարանին ու Աւաջնորդին կու տանք՝ որ անոնք ալ մեր նամուսն ու մեր աղջիկներուն պատիւը պահպանեն. մոռցեցէք զիս, ջուրը նետեցէք, արիւնս աս էչիկին վրայ պիտի թափեմ կամ աղջիկս պիտի առնեմ:

—Վա՛յ, չո՛ւն... ձօ՛... Մարտի՛կ... չուտ սա լըկ-
ան Առաջնորդարանէն դուրս վռնտէ...: Վարդապետը
կը բառաչէր, վնջածակերէն չունչը մուխի պէս դուրս
կու գար:

— Շո՛ւտ, դո՛ւրս, դո՛ւրս...

Ու Մարտիկ կը քաշէր կնկանը օձիքէն, կը հրէր
դայն, կը սպառնար, կը բռնանար. դժբաղդ մայրը՝ յան-
կարծակիի եկած, ապշահար, կ'երերար, կը դիմադրէր;
չէր ուզեր դուրս գալ. «աղջի՛կս, Հա՛յր Սուրբ, ա՛ղ-
ջիկս» դեռ կը լսուէր սանդուխներուն վրայ. ու վար-
դապետը կը պոռոչէր, կը հայհոյէր:

Բակին մէջէն տակաւին կու գար ողբի, աղաչանքի
ու անէծքի ձայնը. «Ջարդուի՛ք, քու ալ օճախդ աւեր
աւերակ դառնայ, քու ալ աունդ ու երդիքդ մրկի.
վա՛խ, եա՛վրուս, վա՛խ, զաւա՛կս, Սըրմաս...» և հե-
ձեձանքը, նզովքն ու յուսահատութեան ողբը կ'երթար
սև աշխարհին սև փողոցներէն:

Ֆիլիպէ

ՊԱՏԿԵՐ ՄԸ

Տրտուր, ժանգոտած երկինքին տակ էրիկ կնիկ տա-
նիքին վրայ քարէ լողը(1) կը քաշեն: Անձրեւէն վայրկե-
նական դադարէն օգտուած՝ վեր են ելեր անկասկած ի-
րենց պզիկ անակին հոգատարութեանը համար:

Հեղեղը նոր դադրած է և հաւանականաբար Ջուրն
իր կատաղի հոսանքին մէջ ձեձելով գետինը՝ հողէն ներս
թափանցած իջեր է վարը և աւաստաղէն սկսած է կա-
թիլ: Ու երկուքն ալ, էրիկ կնիկ, խառված են՝ առնչոտ
կաթիլքն իրենց գլխուն, իրենց քովերուն վրայ, տեսնե-
լով վատառողջ անակին ուժասպառ ակարութիւնը: Եւ
որովհետև լողը ծանր է ու գլխաւորը՝ սարիքն առած՝
կինն ալ իր ուժը քերեր է միացնելու անոր, և լողկայ-
ան մէկ չոքանին ի՛նք ձեռք նետած, միւսին ալ ծերու-
նին՝ կը քաշեն հեւալով, արտորանքով ու թախանձալից՝
լո՛ղը, քարէ ծանրատար լո՛ղը: Ու կ'երթան, ետ կը
դառնան, նորէն կը սկսին, նորէն կը հասնին ցուլքին,
այսպէս չարունակաբար ափ մը տանիքին վրայ կկոցի
անցուդարձ մը հիմնելով:

Ողբը տխուր է, չա՛տ տխուր և ա՛յնքան կչտացած
անձրեւէն, այնքան թրջած որ՝ տեղն տեղն դեռ կար-
ծես կաթիլներ կը քմահրն վերերէն, բարձրութիւններէն
ու կը ցօղան: Պատերը, փայտէ ճաղերը, պատուհաններու

(1) Գլանաձեւ քար մը որ կը գործածուի հարթ տանիքները
տրորելու եւ պնդացնելու:

դէմները՝ ամէնքն ալ անձրեւին տակ թրջած ու ժժուռնած, ողորմելի, խղճալի երեւոյթ մը առեր են. հողին հոտը՝ խառնուած թափանցկութեամբ կը ծաւալի քաղաքացիներուն ներս և անծանօթ, հողին տրամաբանական ծանրութիւնը կը բերէ իր հետ:

Ամպերը կը ծոցաւորին նորէն, երթալով դարվար կը կախուին ու կը սեւնան, կը մռայլին. տեղատարափին ուշանալու չէ. ուշ կամ կանուխ անձրեւը, յորդ, բազմալեզու՝ պիտի չառաչէ, պիտի հեղեղէ:

Ուսաի՛ւ աւելի կարտորան լողին ծանրութեանը լծուած ձերուկ ամոլները. երկին իր արդէն յոգնած ուժին վերջին մնացորդները կը մատնէ ճերմակ մօրուքին անձնանգիստ երերումովը և կինն իր յայտնի ուժաթափութիւնը՝ դէմքին ջղաձիգ մկաններէն ու թեւերուն բռնի լարուածքէն: Տէր Սատուած, կաթիլքը դադրէ՛ր ու տունը ջուր չառնէր, իրենց տեղը-տուչակը չթրջէին: կը լողան, կ'արտորան, անհաստատ տանիքին ամրութիւն տալ կը ջանան, թոյլ աւազներու տակուռնութիւն կը տեղծեն:

Ու լողը ճռնչալէն ճչալէն կը վազէ անոնց հետ, ողբալի, լալահառաչ գանգատ մը եղանակելով, երկինքի այս տրամութեան տակ թօքախտաւոր ու խեղդուկ հեծեծանքի մը պէս: Զինքը քաշողներու հետէն՝ իր ձայնը, իր աղմկալի ճիչը կարծես տուն տուն քրքիջ մը կը փոխուի, սակայն հեգնութեամբ լեցուն դիւային քրքիջ մը՝ որ զարհուրելի դաշակութիւններ կը պօռայ խլացած, անհոգ ականջներու. քրքիջ մը որ մէկ վայրկեանէն միւսը, կշտամբանքի կը նմանի, ախտասանքի, ցաւակցութեան հանգամանքը կ'առնէ, քիչ մը կը լռէ ու յետոյ իր բոլոր ուժերը հաւաքած՝ նորէ՛ն կը ճչայ, կ'աղաղակէ, կը հեգնէ, վտանգը կը գուժէ և կը քեքեւէ անպատօրէն:

Ինչ մը անդին, բարձրակէտ ուրիշ ցուիքի մը վերեւը պպզած պզտիկ տղեկ մը՝ մանկական միամտութիւնն իր աչքերուն մէջ՝ կը հետեւի այդ երթեւեկող էրիկ կնկան, անհոգ տրամադրութեամբ: Այն աչխատութիւնը որ կը յոգնեցնէ զանոնք՝ քարին ծանրութիւնը եռեւնուն քաշած սանն՝ զուարթութիւն կը պատճառէ իրեն. չի հասկնար ո՛չ անոնց մտահոգութիւնը, ո՛չ անոնց տաժանքը և ոչ ալ խանչկնքը ո ու երբ ա՛լ բոլորովին ուժասեկ, անկարող՝ վերջապէս կանգ կ'առնեն և կինը չնչասպառ՝ լիակատար օ՛ֆ մը կ'ըսէ թեթեւ ժպիտով մը երկան երեսը նայելով՝ անդին մանուկը կը խնդա՛յ, կը ծիծաղի բարձրաձայն անոնց յոգնութեան, տատանումին վրայ. մանկական զուարթութիւնը կը կատակէ ծերութեան անկարողութեան հետ:

Անոնք վար կ'իջնեն, լողը կընայի իր տեղը լինք ալ ու կը հանդչի:

*
* *

Միւնոյն կերպով սկսան անկասկած ու միւնոյն կերպով ալ կը վերջացնեն անա միւսն ալ՝ կեանքի ընկերակցութիւնը, երբ արդէն անձրեւի եղանակը, քայքայման, ուժասպառութեան օրերն հասած են, երբ տանիքը ջուր կ'առնէ, հարուածի ուժի չի դիմանար. որքան ալ խնամես, որքան ալ հաւատաք ունենաս վրան՝ պա՛րապ տեղն է:

Բան մը կայ որ ակամայ կը յիշեցնէ թէ եկող օրերը, եկող արեւն ու հուճքերը ուրիշի մը համար են, դաշտերը, հողն ու քարն ալ ուրիշներու հաշուին կը ծլին, կը պտղաբերին. ամէնքն ալ, երկինքէն մինչև գետինը՝ չար ու անհաղորդ քարսրտութիւն մը ունին, անոնց ետ դարձող նորոգուող գեղեցկութիւնները, ժպիտը, երիտասարդ

հրապոյրները սրդոլած ու քէնոտ երեւոյթի մը ունէին։

Ա՛խ, իրաւոր չա՛տ տխուր բան է ասիկա։

Այսպէ՞ս պիտի՝ որ այսպէս վերջացնէին։

Ինչ որ կը մնայ այդ բոլորէն, ինչ որ կը հետեւի անոնց տուներուն մը պէս, այդ յուսահատութիւնն է, լողփայտին չարաշուք հեծեծանքը որ կը հնչէ տրամաձայն ու մարդկային լեզուին խօսուն կեղերքը կը յօդաւորէ։ Բնութեան անհոգ ազդարարութիւնն է որ ճակատագրային օրէնքը կ՝անդրադարձէ։

Հանդիպումը սրտաճմլիկ է. մանկական անխոհ ծիծաղը, պարտուած ծերութեան արեւմարը և այս տրամաչունչ աղաղակը որ կու լայ ամէնուն վրայ, կեանքին նոր արծարծուող կրակին և ալ հանգած ցուրտ մոխիրին վրայ՝ ուր հալիւ վերջին կայծ մը կը մնայ կենդանութիւնը պահպանելու։

Եւ ուշ թէ կանուխ, վաղը կամ միւս օր այդ ամպերը, ինչպէս որ հիմա վար իջան գոնէ նախութեամբ, նոյնպէս իրարու հետեւէ պիտի երթան հանգչելու իրարու քով, գերեզմանի դրացնութեամբ՝ նոյնպէս հանդարտ, նոյնպէս անվրդով։ Այն առեն ալ՝ նորէն աչուն պիտի գայ, ամպրոպը պիտի պայթի, տեղատարափը յաստմով կամ անաղմուկ պիտի թրջէ իրենց հոլակոյտերը և կաթիլը նորէն պիտի սկսի վարը. քնացած ոսկորները չպիտի խռովին սակայն ու մահոզութիւնը չպիտի պատռէ դիրենք. ու անձրեւը պիտի մեկնի դիրենք, բնութեան անողոք ցաւը պիտի թափանցէ յամրաբար տարածուելով քճքճուած պատանքին, բզքտուած կուրծքին, ծակ աչնակապիճին մէջէն։

Ո՛ւր պիտի գտնուի հոգատար սիրտ մը որ անհատատ հոլակոյտին մնմտուքն առնէ և ամրութիւն տայ

անոր ափ մը հողէ տանիքին՝ ինայելու համար տակը պառկած անտէր ու անվերջ քնակիչները։

Իրրև անշահախնդիր ընկերակիցներ, խոտերը պիտի աճին թիզ թիզ, ապրիմ-չապրիմները իրենց դիւրամատոյց ու աժանագին բարեկամութեամբ, պիտի մչտնջենաւորեն գետ կեանքի յուսահատութիւնը թաց ու մենաւոր գերեզմանին չուրջը և մանկական ոտքերը պիտի գան թեթեւաքայլ կոխոտելու, անցնելու անոնց վրայէն՝ ծիծաղելով բարձրաձայն կամ երգելով անվիշտ, ինչպէս քիչ մը առաջուան մանուկը։

Եւ աշխարհի հակասութեան դէմ մեղանչում մը պիտի չըլլայ սակայն. իրերը իրենց դրոշմը ու կարգապահութիւնը պիտի ունենան միշտ. միայն, ինչ որ փոխուած ու ջնջուած պիտի ըլլայ՝ մարդկային ծիծաղը, մարդկային գիտակցութիւնն ու ձայնը պիտի ըլլայ. անդարմանելին, անփոխարինելին ա՛յս է ահա։

Լճակներն իրենց յուխտենական անշարժ հպարտութիւնը պիտի պահպանեն՝ բարձունքները բռնելով, և քանիներն ամէն աշնան՝ անոնց ցրտասարսուռ չուընչը ու ամէն գարնան՝ կենդանի հոգին պիտի բերեն. արտոյտները՝ հասած հունձքերու հասակին ի վեր պիտի թեւթեւեն բերկրալից, արշալոյսի թեւթեւ ու ցօղով մաքրուած մեղեդին թոթովելու և արեւը իր յորդ, չքեղ ու կարմիր ճառագայթումովը պիտի տաքցնէ ամէնքը, ամէնքը՝ բաց ի անոնցմէ որոնք մէկ անգամ ապրելու անհնարին դժբազդութիւնն են ունեցեր։

... Եւ երբ այս պահուն ուրիշ տանիքներու վրայէն կը ճռնչեն ուրիշ լողփայտեր հեծեծագին ու ողբումով, դաշտին ցեխին մէջէն արտասուող գիւղական սայլին ողբովը, խեղճուկ տանիքին վրայ միւսը հանգչելը կ՝արդէն ու լուռ։ Վա՛րն ալ խաղաղութիւն ու հանգիստ. էրիկ

կնիկ՝ քով քովի նստած, կը սպասեն որ կաթիլքը կորի անչուշտ. ատեն ատեն՝ կը նային դէպի առաստաղը ու գրեթէ կը համրեն վերջին կաթիլները. ա՛լ սպասով են թէ յառաջացող դիչերուան մէջ հանգիստ պիտի քնանան ու իրենց անկողինը չպիտի թրջի։ Ծերուկը սիկարա մը կը վառէ ու պառաւը կարժանն առած դէմը՝ կը կծկէ բրդէ չուանը։ Բանի մըն ալ պէտք չունին ու կասկած մըն ալ չի տանջեր իրենց հոգին։

—Տէր, երկինքդ քաղցր ընես ու արքայութիւնդ անո՛ւշ...

Եւ աչնան խնաւ տրամութիւնը, դուրսէն եկած հոդի թաց հոտը՝ խնկամանի մը պէս ղօրաւոր կերպով կը բերէ ծահուան յիշողութիւնը, գերեզմանի երանական մէկ բուրումը և անոնց հոգիները կը լեցնէ երկնային կարօտով, անդենական տեսակ մը արդար բաղձանքով, ու կ՝աւելնայ մահուան սէրը. սեւ պատերով ողորմելի խուցը՝ տաճարի, սրբարանի կը փոխուի ու անունք որ պիտի քնանան քիչ մը ետքը այդ լռին ու անաղմուկ հանդարտութեան մէջ՝ արդէն իսկ փոխադրուած պիտի ըլլան իրականութեան չճանչցած մէկ աշխարհը, տարբեր մէկ երկիրը։

Կասկած չկայ ասոր։

ԱՆՅՕԴ ԳԵՂԳԵՂԱՆՔՆԵՐ

Ա.

Կ՝ուզէի այգեկութի օրերուն ճերմակ վրանն ըլլալ ու նստիլ այգիին մէջ, չրջապատուած դալար որթատունկերով, կանաչ տերեւներով, չրջապատուած դաշտային գեղեցկութիւններուն վերջին գեղեցիկներովը։ Որովհետեւ արդէն նուշերը՝ խորհրդանչան պաշտելի աչքերու՝ ծաւրացած, ցամքած պիտի ըլլային, որովհետեւ դեղձերը՝ խորհրդանչան թաւչային գրգռութեամբ հազուագիւտ մարմիններու՝ խորչոմած, սպառած հիւթով կաշիներ պիտի ըլլային միայն ու կարմրայտ խնձորները՝ իրրեւ ծաղկատի աղջիկներ՝ ժլատ տերերու անմատչելի անփականութիւնը։ Այդ բոլոր չուայլ, անխնայ կերպով վատնուած սէրերէն, անձնատուութիւններէն ետք՝ միայն յամեցող սիրականին համար Այգինե՛րը պիտի տային հիւթեղ համբոյրներուն ամէնէն մեղրալիցը, պարարտ ստինքներուն ամէնէն կուսականը, լանջքերուն ամէնէն անձեռնմխելին, գինովութիւններուն է՛ն տեւականը, է՛ն ցնորականը։

Կ՝ուզէի վրանն ըլլալ, նստած ճերմակ ու կարմիր խաղողներուն մէջ, կ՝ուզէի փեսան ըլլալ դաշտային ճոխութեան յետին գեղեցիկներուն և խորհրդանչանը, իմ կարծիս, տեւական ու հաստատամիտ Սիրոյին. այնպէս որ երբ իմ ցիցերս գետնէն քաշած՝ հեռանայի դաշտէն, անապատ ու ցամաք դառնար ամէն կողմ, փուշ ու մացառ՝ ամէն պտղաբեր կանաչութիւն և ինձմէ ետք՝ ոչ

ոք, ո՛չ ոք սիրոյ վրայ խօսէր ու գեղեցկութիւններու վայելքին բաղձանքն ու յոյսն ունենար։

Կ՛ուզէի վրանն ըլլալ այդ ինձներուն։

Գ.

Կ՛ուզէի նախախայրիք սէրն ըլլալ բոլոր սիրողներուն։

Զուարթ ու թեթեւ արտոյտի թեւերով թռչէի դէպ ի բոլոր սրտերուն դուռ դարնանային արշալոյսին չքացուած գոյ պատուհանները և կտուցովս ծեծէի դանդակ, որպէս զի անկէ հաք երկնային երաժշտութեամբ կոչուին՝ յաիչտակութեամբ զիս կանչէին ամէն վերջալոյսի ու առաւօտ, իմ մեղեդիներովս քնանային, իմ ձայնովս արթննային։

Ա՛տիկ ընէի բոլոր անմոռանալի թովիչ քնարները, երջանկութեան բոլոր լեզուները, օծուա՛ծ յուզումով, օծուած ժպիտով ու արցունքով, երկուքն ալ երանութեան մխիթարին աղբիւրէն ծորելով. իմ երգս յաւերժական անմահ գեղօնը ըլլար, հիւսուա՛ծ չուչանի ծղօտներով, թրջած վարդի խղճով որ ամէնքը պիտի երգէին, նոյն իսկ ծերերը երկար, երկա՛ր տարիներէ հաք. որովհետև յանկարծ միաք պիտի գայի, պիտի ցնցուէր սիրտը վայրկեան մը եւ ինքզինք երիտասարդ կարծելով՝ իր բոլոր ուժերն հաւաքած, արտասուալից աչքերով պիտի ջանար անոր ոսկեայ վանկերը կրկնել։

Կ՛ուզէի սիրող սրտերուն առաջին սէրն ըլլալ։

Դ.

Կ՛ուզէի երկինքէն անցնող թափառական կռունկին բարձրաթռիչ Երգն ըլլալ՝ սաւառնելով մաքուր ոլորտներուն ծոցը, թեւածելով դէպի անհուն հորիզոնները ու սիրող հոգի մը, մէկ հատ մը գոնէ գտնուէր զի՛ս հասկըցող։

Անո՛նք որ զա՛յն հասկնային, իրենց աչքերը յառած դէպի երկինքը՝ մտիկ ընէին, երանի՛ տալով ինձի որ կը թռիմ դէպի հեռաւոր աշխարհները. իսկ դաշնակութեան, նուագի անհաղորդ ականջներն ալ զարմանքով ուզէին իմանալ թէ ինչպէ՞ս կարելի էր այդ բարձրութեան, անդունդներուն վրայ թեւատարած՝ երգելու յանդգնութիւնն ունենալ։

Եւ ո՛չ մէկ երգ՝ արեւուն լոյսն այդքան մօտէն ողջունելու կարող ըլլար, և ոչ մէկ երգող այդքան բարձրութենէն արքենալու բախտն ունենար։ Իմ երգս՝ ինձի հետ աստանդական՝ թռէր նաւերուն ու ձորերուն վրայէն, դաշտերէն ու անապատներէն։

Ես, հազիւ ընդնչմարելի և քիչերուն հասկնալի դաշնակութիւնը պիտի ըլլայի, անմերձենալի ու երկնաթեւ, հաղորդելով բարձրութեանց բարեւը ամէնուն, ամպերուն լոյն քերթուածը վարիններուն, լոյսերուն, լուսեղէն ուղիներու երազը՝ աշխարհի մթամած հոգիներուն։

Կ՛ուզէի երկինքէն անցնող թափառական կռունկին բարձրաթռիչ Երգն ըլլալ՝ սաւառնելով մաքուր ոլորտներուն ծոցը, թեւածելով դէպի անհուն հորիզոնները ու սիրող հոգի մը, մէկ հատ մը գոնէ գտնուէր զի՛ս հասկըցող։

Դ.

Կ՛ուզէի գեղին մշտահոս աղբիւրն ըլլալ՝ ուրկէ գայլին բոլոր սափորները լեցուելու, մանուկներուն սափորները, կոյսերուն սափորները, երիտասարդներուն սափորները։

Անխղճաբար, մեղմահոս՝ սահէի գայլի լոյս աշխարհ լեռներուն յատակէն, տարածելով կա՛նք, կենդանութիւն իմ անցած տեղերուս վրայ. գեղին ծաղիկներն իմ ըլլային, իմ ըլլային պարտէզներուն կենսալից դա-

լարիքը, ձորերուն կարկաչները, մատղաշաս ուռիներուն չնորհալի քնքշութիւնը, գեղին կանգնն ամբողջ, գեղին ցնծութիւնն ամբողջ։ Ուր որ համբուրէի՝ հոն վարդ մը բուսնէր, ուր որ դպնայի՝ հոն կանանչութիւն մը ծաղկէր։

Գեղին ալիկներուն հայելին ըլլայի, սիրականին չրթունքները դպած քարին քովէն իր նշանածին չուր տայի։

Մայրական անապատ սիրնքն ըլլայի՝ գառին ու գառնուկին, չահիլին ու ծերին. ո՛չ սպառէի, ո՛չ հատնէի, միայով միանչնապես Երիտասարդ՝ խանդավառ, անվիշտ ու զուարթ։

Պիտի ապրէի բոլոր սերունդներուն հետ, գեղին բոլոր գեղեցիկներուն, պարմանիներուն հետ, մինչև որ անոնք ծերանալով մեռնէին ու նորեր, նորագիններ յաջորդէին անոնց, նոյն յոյսերով, նոյն յուզումներով, նոյն տենդերով. և այսպէս կեանքը հոսէր անվերջ, անդադար՝ իմ չուրերուս պէս, իմ չուրերուս հետ, քալել երթալով դէպի ուր որ կը տանի բաղդը, դէպի տափարակ, հարթ դաշտը կամ նեղ, ոլորապտոյտ, քարուտ ձորը, ինչ փոյթ։

Գեղին նահապետական դարաւոր Բարութիւնը պիտի ըլլայի ես, տեսնելով անթիւ սերունդներու մշտական յաջորդականութիւնը որ կ'ապրէր ինձմով, կ'անցընէր իր ծարաւը իմ չուրերէս. որդիները նոյն բանը պիտի ըսեր լու իրենց սիրականներուն, ինչ որ հայրերը ըսած էին պատանեկութեան օրերուն, նոյն սրտառուչ սպասումով, նոյն հրավառ բաղձանքներով. և ե՛ս պիտի ժպտէի ամեն նուն, զուարճ ու թռուան, բաշխելով յաւիտենական կեանքը։

Ե.

Նոր սերերու կարօտն ունիմ, անծանօթ զգայութիւններու ցաւը կը կրեմ։ Կը փորձեմ զբօսնել հոգիս, լուսալով զայն խուսափուկ հետապնդումներու չատրուանի մը տակ, բայց վիշտն է որ կը թրջէ զինքը, լուռ տատապանքն է որ իւղի պէս կը փակի իր թեւերուն։ Բարձրը թառած՝ արցունքով կը դիտէ ուրիշ սրտերը որ կը սիրեն, կը հրճուին, երջանիկ ու ինքնագոհ կը թուին, երբ իրեն համար սիրոյ սովորական դաշտերը հնձուած են արդէն, երջանկութեան բոլոր կոճղերը չատոնց արմատախիլ, ինկած տապալած են, և ահա յանդգնութիւնը կը գործէ ինքզինքը վար նետելով, փորձելու համար սիրահարի յիմարական խոյանք մը, փորձելու համար անկանելին, գտնելու ա՛յն որուն պէտք ունի, նոր սէր մը, նոր պաշտամունք մը։

Սէ՛ր համար, իր ճիչերուն մէջ սև անգղի մը կատաչը կը լսէ ու արտոյտի մը քաղցրահոս ձայնը, անոր համար իր վանկերը անյօդ են ու անկապակից, իր լեզուն դժուարահնչելի ու արտայայտած խմաստը թոթով։

ԾԱՂԻԿՆԵ՞Ր, ԿԱՐՄԻ՞Ր ԾԱՂԻԿՆԵՐ

Սա ահագին բարձրութենէն վար՝ ուրկէ անցնող մարդը կրնայ մը չարժող խեցիին կը նմանի ու պարապ անդունդ մը իր լայն երախը բացած կարծես կը յօրանջէ՝ այս հսկայ ապառաժներուն տակէն Եփրատն է որ վար կու գայ. ալիքները տափակ, մաշած քարերուն կը զարնեն խուլ չառաչմամբ, փրփուրներ, ճերմակ պղպջակներ ցատքռտնելով. անքնաւ խոպան բնութիւնը իր աւանդական հողով ու քարովը նոյնը մնացեր է. տակէն անդէն օձի չապիկներ թափթփած են ու սարդի երկայն թելերը կ'երերան մեծ պարապէն դարվար. վա՛րը, գետը տմոյն, մառախլապատ, իր տիտան օձի հաստակովը պատկած կ'երթայ երկա՛յն, գլուխ կու տայ հորիզոնին վրայ ու կը ծռի կը կորսուի. բարձրէն անցնող թռչուններուն փետուրներ վար կը ձգեն որ դարձդարձիկ, ոլորձուն պտոյտներով վար կ'իջնեն, կամ քարի կտոր մը յանկարծ մողէզի մը վազքէն վրթնելով վար կը վազէ դէպի գետը, վարերը, խորունկը թնդացնելով: Դէմը, հորիզոնին վրայ լեռներ կան խիտ անտառներով ծածկուած՝ որոնց թաւ կանանչը հոծ ստուերներու հետ կը խառնուի ու կիսատ մշուշին մը կու տայ, և այդ ծառերուն մէջ պահուըտած հիւղակները ճերմակ իրենց երդիքները կը ցուցնեն տակէն անդէն կիսով թաւուտի մէջ թաթխուած: Ա՜յս պակուցիչ բարձրութենէն վար ուր մահուան անդունդը կոյր աչքով մը երկինքն ի վեր կը նայի և ուր արեւէն լոյսը բեկբեկելով ծիրանիի բարակ չառուղիներ կը ցանցընէ, ուր Եփրատն

իր անյատակ կոնակէն վրայէն ալիքներ կը ճղէ... այս ապառաժներու բարձրութենէն՝ մարդ մը ինքզինք վար նետած է:

Բ.

Երեք օր էր որ կորսուեր էր. զաւակներն ու կինը յուսահատ վնտռտուքով ամէն տեղ, ամէնէն անսպասելի ու ամէնէն ծածուկ տեղերը փնտռեցին ու չգտան. գիւղերը իր անկողնին մէջէն ա՛յնչափ կամացուկ, ոտքերուն ծայրը կոխելով, գացած էր որ ո՛չ զաւակները և ո՛չ ալ կինը կրցած էին գիտնալ. խենդեցո՛ր էր արդեօք: Տաբօրինակ, անհասկնալի հով մը տռած տարած էր զինք: Չգտան:

Վերջին ապաւէնի մը յոյսով, յուսահատի համակերպութեամբ ուզեցին ապառաժներուն մէջ փնտռել, որոնց վրայ ազատնիին ոտքը հազիւ կը կայնի և մարդը գործ չունի արդէն. մայրը սպասեց ու երկու պզտիկները փընտռտելու եղան: Սոսկա՛ւմ. ցից քարի մը ծայրը, ոտքերը դատարկութենէն կախ, ուռած աչքերով մարդ մը նրսատած անդունդն ի վար կը դիտէ. քսուիելի վտանգին գիտակցութիւնը զինք չի խռովեր: Վայրի բազերուն թռչիչքը կը դիտէ որոնք կը թռչին, հազիւ երեւցող սպիտակ գնտակներ կ'ըլլան ու կ'անհետանան. գետին երկայնքը, հոս հոն կանանչ մարդահասակ եղէգները կը տատանին լռին ու ահարկու հրաւէրի մը պէս. զի՞նքը կը կանչեն արդեօք. կը նայի, միշտ անթարթ վարը կը նայի; ու կարծես չի լսեր աղերսող ձայները իր զաւակներուն, որ հեռուն կեցած, զարհուրած դիմագծերով, ձեռքով զինքը կը կանչեն: Անդունդն արդեօք իր թո՞վքն ուներցաւ, թէ իր գրկին մէջ քնացող ահարկու հանդարտ

տուֆիւնը ցուցուց՝ որուն գլուխ դնողը յաւիտեան կը քընանայ անհոնուրթեան քունը քաշելով, ուր ա՛լ մարդ պիտի չգայ արթնցնելու իր պառկած տեղէն և ուր ա՛լ աչխարհի հովերը պիտի չփչեն իր սրտէն դարվար աչնան տխուր կսկիծներ գալարել տալով. գետը մեղմ օրօրներ պիտի ըսէ իր ալեակներուն բերնովը ու կանաչ դորանքուրդերը հանդարտ տատանումներով ներդաշնակութիւն մըն ալ անոնք պիտի ըլլան ու երգեր պիտի ըսեն, մահուան անո՜ւշ երգեր: Ծառերն ալ իր հետ մէկտեղ աչք պիտի խփեն:

Փ.

Ինչ թնդիւն է սա որ վարչին կու գայ խո՜ւլ ու խռոնչով՝ քարայրէ մը եկող, չաղացքի չուրերուն հանած աղմուկին նման, զոր ժայռերը հանդիսաւոր ու վսեմ ձայնով մը կ'եղանակաւորեն. ահա լայն ու տարածուն տատանում մը տեղի կ'ունենայ չուրերուն մէջ. գետին ճողփիւնը կը թնդայ գինովի դանդաչիւնով ու քարերուն, ժայռերուն կը զարնուի. որկներ, վայրի բաղեր արդէօք ինչո՞ւ վարը անադեկ, արագ արագ ճախրանքով ելեւէջ կ'ընեն ու խռոված վեր կը թռչին ճչելով. բայց գետը նորէն իր հանդարտ վէմավէտումներուն կծիկը կը քակէ ու դիմացի կանանչ կաղնիներուն մէջէն կը սողայ, քնանալ կ'երթայ անտառն ի վար, լեռներն ի վար: Հեռուն ծառերը նորէն լռին իրենց տեղը անչարժ կը սպասեն ու հողէ խրճիթներն այդ տուներնուն տակ մնասուր, անխռով երազանքի մը երանութեան մէջ կը կենան կը կեսնան՛, ու արեւը անոնց ճերմակ հողէ պատերն ու տանիքը կը փայլեցնէ, մինչդեռ գամբռ մը՝ իբրեւ թափառական մենակեաց՝ այդ վայրերուն մէջ կը հաչէ խռպոտ հաչիւնով, իր ձայնը սաղարթախիտ ծառերէն ներս հընչեցնելով:

Ո՞ւր գնաց յանդուգն մարդը որ քիչ մը առաջ քարին վրայ նստած, ոտքերը անհոնուրթենէ մը դարվար կը կախէր՝ հակայական պարապը ծաղրելով. խո՞նդ մըն էր արդեօք թէ քարերուն մէջ ապրող ճին մը. չէ՛, ահա զոյգ մը որբեր կաքաւի ձագերու պէս որ մինակեն մնացեր քարերուն վրայ:

Ճը՛ռ, ճը՛ռ, ծղրիթները իրենց երգը կ'երգեն, օդին մէջ վայրի թռչուններն ալ սո՜ւր սո՜ւր ճիչեր կը հանեն: Հուտս երկու պզտիկներ կու լան, դառնապէս կու լան, ու անցնող բաղէին, փչող թեթեւ հովին հարցումներ կ'ընեն. վար գացողը ալ չի՞ դառնար:

—Ըսէ՛ք, ո՛վ քարեր, հայրերնիս ո՞ւր գնաց, հո՛ս, քիչ մը առաջ քարին վրայ նստեր էր, ղինքը կը տեսնայինք որ վար կը նայէր. ո՞վ կանչեց վարէն ղինքը, դուք չի՞ տեսաք, պզտի՛կ ծղօտներ, որ իրեն քովը կամաց մը կը չարժէիք, ձեզի բան մը չըսա՞ծ մեզի ըսելու, բան մը չպպպրի՞ց:

—Թառող թռչունը թռելու պահուն փետուրները կը հաւքէ, գլուխը քիչ մը առաջ կը ծռէ, թեւերը կիսատ մը վար կը կախէ ու վերջին թափով մը թեւ կու տայ ու կը սլանայ:

Կաղնայի գօսացած ցօղունները չարժեցան իրենց տեղը՝ ծռելով ու չակելով անդադար, ու պզտիկները իրենց հարցումին դաղտնի պատասխանը հասկցան գուցէ այդ թեթեւ թրթռումներէն, իրարու պլլուեցան... վարը հայրիկը փնտռել կ'երթային:

Արեւը այդ քարերը նորէն կը լուսաւորէ մաքուր, աղուոր ճառագայթներով. իր վճիտ պայծառութիւնը նորէն կ'ողողէ առատ լոյսի հեղեղով այդ վայրերը՝ որոնք դժբաղդ հօր մը ու մանուկներու կառավնատը եղան. ու վայրի թթռկիչներու, քարէ-բանջարներու քով հիմա

կարմիր ծաղիկներ կը քաղեին, կարմիր՝ արիւնի գոյն, որոնք սիւքի մը թեթեւ շունչովը կը դողդողան և շուքերու մէջ, քարերու տակ կ'աճին, վախկո՛տ, գլխիկո՛ր որբերու պէս։

Այդ վիրը հիմա մահուան անդունդն է որ սարսուռ կը պատճառէ ճամբորդին երակներէն ներս, ուր նոյն իսկ ուլերը կը վախնան կճղակ դնել ու արածիլ անոնց վրայ։ Միայն երկայն չարոց հարաներուր մրջիւններ՝ սև կամ կարմիր դիծեր կ'երկնցնեն՝ հետքոտ ելեւէջով իջնելով ու ելլելով անդադար՝ որոնք վարը ո՛վ գիտէ ո՛ւր բոյն ծակած են։ Ոչ ոք կը մօտենայ այդ տեղերուն։ Գիշերները լուսնկան կ'ելլէ միայնակ՝ լռին ու տխուր, կու գայ իր խուզարկու նայուածքով կ'անցնի այդ տեղերէն, լուսաւորելով հիւանդ լոյսով մը նոյն վայրն քարերը որոնք ա՛լ աւելի խռովալի կը դառնան կէս լոյս թեւատարած սուրերներու տակ։ Վարէն գետը կ'անցնի խշրտալով՝ մէկ քանի արծաթի չողերէ փայլլուն, օձի լեզուով կը խածնէ իր ալիքներովը վար եկած քարերն ու ափունքը ծբլած ջրի մամուռները, և ականջ կու տայ գորտերուն բիւրաւոր կրկռուքներուն որ կը պռռան՝ կը պռա՛ն մութին մէջ։ Գէ՛տը, մոռցած թէ իր աւազները խաւ չարեցին դժբաղդ հօր ու զաւակներու դիակներուն վրայ և հեռուները քչեցին։ Ու անդունդը բնչիար խաւիղիկ կնոջ մը սեւ ուրուականովը՝ անդիտակ թէ մարդիկ մոլորեցուց ու կուլ տուաւ, իր պչրոտ չրթունքներով կարծես կը ժպտի դեռ լուսնկային, որ վերը մաքուր կապոյտին մէջէն իրեն կը նայի։

ԿԱՐՕՏՆԵՐ

Եկուր Աչուղ մը եղիր և անցիր մեր դաշտերէն, մեր հովիտներէն, վաղը միւս օր եկուր անցիր այգիներէն ու պարտէզներէն, երբ ահա Աչունը փռուեր պառկեր է ճզաւկատոր ծառներուն տակ, դեռ կանաչ ճիւղերու հոգեվարքին հետ գրկուեր քնացեր է ածուներուն, կորիներուն մէջ։

Գեղը կը մնայ. առաւօտուն աքաղաղը նորէն կը թափահարէ իր թառէն ու կը կանչէ, երկինքէն նորէն թռչունի մը թեւը կը կախուի, բայց վա՛յ դաշտին, վա՛յ քու գլխուդ, Աչո՛ւղ, երգերը ամ չունին, առուները կը մնան, բարտիներուն գազաթէն արամաբեան առաջին տերեւները կը թափին և դաշտը՝ գլուխը դրած իր մօրը կուրծքին վրայ, ինչպէս գառնուկը կը հանգչի չատ անգամ, մանկ կ'ընէ անոր սրտի վերջին բաբախումներուն։ Մանկ կ'ընէ ու աչքերն անգամ մը երկինքին չնտկած՝ կը նայի վերի կապոյտ դաշտերուն վրայ ամպերուն զարկած ճերմակ վրանները, անհատատ, չարժական ու անվատահելի. վախն իր սիրտը կը պաշարէ, անդառնալի կորուստին ցաւն իր հոգւոյն մէջէն կը ճեղքէ թափ կ'անցնի, ինչպէս գնտակը որսին մարմինէն, ու հեղ մըն ալ կը դառնայ կը նայի գետինը ուր հասած հունձքերէն, պըտղաբերութենէն ո՛չ իսկ յետին մնացորդ մը, ոչ իսկ տեղը մնացած աւելորդ մխիթարութիւն մը իրեն կը խօսի։ Օձի ձագ մը, բոտոտ մը իր ծակէն դուրս ելլելով՝ կը սողայ պորտին վրայ, կը խշխշացնէ չոր տերեւներն ու խոտերու

թարչամած ցօղուններըը, և դաժան, սրանեղ, չուրջն անգամ դիտելու անարամադիր՝ կը մտնէ ուրիշ ծակ մը ու կը կորսուի։ Ինչ որ կը մնայ հեռաւոր գարնան առաջին պահակն ու օրհնեալ երկունքին՝ ահա այդ թունաւոր օձի ձագը, մողէզի լակոտ մը և կրիայի քանի մը թափառական սերունդն է, ո՛վ Աչուղ, որոնց համար կու լայ այս բնութեան բոլոր սուգը, որոնց համար կու լան այս սարերն ու քարերը։

Սակէ առաջ ոսկեհար արեւ մը դրախտի մեղրը կը կաթեցնէր այս ծաղկալից թուփերուն, այս չաղապատուած մացառներուն դոզը, ուրկէ կը գինովնար արտոյտն ու իր երգերուն համար ամէնէն ապշեցուցիչ նեղչիւռմը կը գտնէր և կ՛ալեխօսէր, ուր գեղացի աղջիկը իր նշանածին սիրոյն կը մտածեցնէր այտերն ու վայրկեան մը այդ հեշտութեան մէջ աչքերը կը գոցէր, երբ ծաղիկները կը ժպտէին անոնց գլխուն վրայ և իրենց խնկաբոյր թերթիկներէն կը թափէին երջանիկ զոյգին մազերն ի վար, երբ այդ երկնային համբոյրներուն արձագանգ կու ապլին անծանօթ պաշտելի հագագներ, ուրիշ սէրերու հազար վկայութիւններ։

Սակէ առաջ՝ իրիկուններըը այս արտին գլուխը, այս թուփերն վրայ կը կենար յոգնած երկրագործը՝ կռթնած իր ցօղլին վրայ և կուշտ նայուածք մը կ՛երկնցնէր նախ դէպի իր հունձքը, յետոյ դրացի կալերուն, դրացի դէզերուն կողմը, և ահա խնջոյքէն թուլցած իր դէմքի մկաններըը յանկարծ կ՛ոգեւորուէին. գոհունակութիւնը կը ճառագայթէր իր աչքերէն ու շրթունքներըը իրենց տեղը, ինքնաբերաբար չարժելով կը մրմնջէին. «Տէր, դուն աֆթաթ պահեա.» ափաթը որ կրնար գալ երկնքէն, որ կրնար գալ գետնէն, յեղակարծ ամէն կողմէ. և ուժեղ եզները կը բառաչէին, հուժկու գոմէշներըը կը քաշէին

փոչիէից գետնէն ծանրաբեռ սայլը՝ որուն վրայ թառած կը հակէր գուարթ մանուկ մը, ձայն տալով լծուած կենդանիներուն, ուղղելով անոնց դանդաղ գնացքը։

Սակէ առաջ այս ձորին մնաւոր այդ քարերուն վրայ կը հանգչէր խառուտիկ, նախշուն կկուն և իր կընդոզաւոր գլուխը երերցնելով՝ փորձութեան երգը կ՛երգէր, բաշխելով յաւը. Ջոռը բոլոր անոնց՝ որ գարնան առաւօտներուն անօթի դաշտ գացած ըլլային, առանց բերանին փրչունք մը հաց դրած ըլլալու, ու իր խաբող թեւերը բացած՝ հետ մը հոս կը նայէր, հետ մը հոն, տանելով իր փորձիչ ձայնը իրեն հետ ամէն կողմ։

Ու կանաչ արօտներուն վրայ, առուակներուն ընկուզենիի մը ծածկին տակ կը պառկէր գեղացի մանկիկը իր խանձարուրին մէջ, հանգստօրէն, երկնային երանական երազի մը անձնատուր. բանալով աչքերը մէկ երկինքին միւս երկինքին վրայ, լոյսերու, գալարիքի, եթերային ժպիտներու մէջ. ու իր խոզոպներուն, իր այտերուն վրայ տերեւներուն լուսաստիւակ չուքը կ՛իյնար, օծելով մանկական բոլոր թարմ մարմինը բանաստեղծութեամբ, գուարթութեամբ, ցնծալից գեղեցկութեամբ։

Հիմա, անցորդի մը պէս քալէ՛, Աչուղ, մեր ձորերէն ու հովիտներէն, մեր դաշտէն ու աշխարհէն, տեսնելու համար թէ ինչ կը մնայ բոլոր սոսկացէ, ինչ պիտի չտնես բոլոր սոսկ տեղ։

Շալկէ տիկը կռնակդ, հանգչիր բարձրաւանդակի մը կամ ապառաժի մը վրայ, հետ մը նայիր համայնապատկերին, համբուրէ արտասուքնան եղեամը որ ցօղած է քարն ու գետինը, յետոյ եղանակէ Աչնան գալուստը, խաղաղութեան երգը, կարօտի քերթուածը։ Ող տաղերուդ մէջէն ծորի դաշտերուն հառաչանքը, ծործորնեբուն մնաւոր արտասուքիւնը. ինչպէս քաղցրահամ հա-

սուն պատուհաններուն կեղեւէն կը հոսի մեղրածոր հիւթը, այնպէս քու հինաւուրց եղանակներուդ մէջէն թող քնքոյշ գեղեցկութիւններուն, անցեալ կեանքին տրամանոյշ յիշատակը. որովհետեւ այնան այս ցաւագին ամպամած օրերուն՝ անցեալ բերկրութեանց վերյուշումը հզօր չունչով մը կ'ալեկոծէ բառերուդ վիրաւոր դաշնակութիւնը, որովհետեւ մեռնող ամէն ազնուութիւններուն հետեւէն ողբ մը ու ողբերգու մը պէտք է միշտ:

Երկինքը սեւ թռչունը կլուա՛, կլուա՛ կը կառաջէ, հովը հիւսիսի սարերէն կծու ցուրտին գուժումը ծանրաբեռնուած է, չիվան է երկինքն ի վար, չիվան է լեռներն ի վար: Դուն թաղումը պիտի ընես, ո՛վ Աչուղ, անտէր, անտրտունջ մահամերձներուն, ծաղիկի սրտերուն որ տրտփելէ դադրած են, մանուկ խոտերուն՝ որ երէկի արեւին տակ վազաժամ ծաղկիլ փորձեցին, այն բլուրաւոր բանաստեղծ հոգիներուն որ թիթեռի մը թեւեն հազած թռան, որ բուրումնալից բաժակի մը չունչն եղած ցնդեցան, որ սիրել գիտցան, որ լեզու մը ու կատաղ մը ունեցան:

Այս բոլոր վազազրաւ կեանքերուն, այս ընդարձակ գերեզմանական աշխարհին համար հոգեհանդիսա մը պէտք է, Աչո՛ւղ, արտասուալից եղերգ մը պէտք է գէթ՝ սիւկի, վէնի կամ բամբիռի ձայնով, մահը մխիթարական ու հանգիստ ընելու: Որովհետեւ քու աչուդի երգերդ անոնցմէ սորվեցար, որովհետեւ դալարիքի և կանաչի մէջէն քալեցիր և իրկունը երբ յոգնեցար ու քնանալ ուզեցիր՝ հանդչեցար ծառի մը տակ, աղբիւրի մը քով կամ ապառաժի մը քիւրն տակ. տարփոտած աղջկներուդ աչքերը՝ եղնիկի աչքերուն նմանցուցիր, անոնց սէրը՝ վարդի իւղին, անոնց մազերը՝ գիսան ի վար սողոսկող արեւի չողերուն և սիրականին թեւերը՝ բարտէն ի վեր փաթթուող բադեղին: Քու ուրախութիւնդ փոխ առիր հովիտ-

ներէն, քու հպարտութիւնդ՝ լեռներուն ամբարտակներէն և անցար գեղ ու քաղաք, միամիտ ինչպէս տարաքնաց, անցորդ թռչունը, կանգ առնելով ուր որ յոգնած էիր ու երգդ լսելի ընել պէտք էր:

Հիմա ետ դարձիր, հեղ մըն ալ եկուր մեր այգիներէն, մեր պարտէզներէն օտարականի մը պէս, տես ի՛նչպէս խաղողի որթերը՝ դեռ երէկ հիւսուած հարսներու նման՝ այսօր այրի են մնացեր, տես ինչպէ՛ս ջախջախուած, խորտակուած գեղեցկութիւններ գետինն են ինկեր և անձրեւին ու հովին առջեւ հալածական՝ կը թրջվին, կ'աղտոտին, փոշին ու հողին ընկեր կը դառնան:

Օդին համրութեանը մէջ, մանաւանդ իրիկուններըը, մանաւանդ մթնշաղին՝ խնդուքի կամ նոյն իսկ գաղտնի ծիծաղի ո՛չ մէկ չչնկոց, ո՛չ մէկ գուարթ ձայն, այլ վշտակոծ սարսուռն է որ կ'անցնի հապճեպով, Աչնան ցաւագին չունչն իր բոլոր երամով: Մխայնակ կեցիր ամայի մացառուտի մը քով, Աչո՛ւղ, ու մոխիր ըրէ՝ խմանալու համար թէ ո՛րքան խոր է քնութեան վիշտը, ո՛րքան հոգեխռով ու բազմայօդ: Թափուր բոյները իրենց լեզուէն կը խօսին, ծերունի կոճղերը իրենց տկարութիւնը կը գանգատին, խորունկ քարայրները հոգոց կը հանեն ու երիտասարդ կաղնիները վայրագ տեղութիւն մը կը չչեն: Երանի՛ բոլոր անոնց որ յաջորդող դառնութեան, ճերմակ սարսուռին ու ճերմակ մահուան մէջէն յաղթականի՝ Մայիսեան արշալոյսներու ցօղն ու բուրումը համբուրելու չրթունք պիտի ունենան: Դուն իսկ, ո՛վ Աչուղ, հակառակ գեղօններուդ կենսալիր երիտասարդութեանը, հակառակ խօսքերուդ ու տաղերուդ հպարտութեանը՝ հազիւ յոյն ու հաւատքն ունիս հեղ մըն ալ գարնան դրան ակը ծեծելու, հազիւ խրոխտանքը՝ քու սրտիդ վրայ:

Լուսնկայ գիշերներու հովուերգութեան տեղ հիմա

խաւարին զարհուրանքը բոլոր կեցեր է, ու դուն դաշտին մէջ զերեզմանային չարագուշակ ուրուական մը պիտի երեւէիր՝ եթէ մէկ ամպէն միւսը կայծակը չդարձ ու անցնէր և այդ դեղին լոյսով քու դէմքդ ու կռնակիդ տիկը լուսաւորուէր: Փոթորիկը ձայնդ պիտի խեղդէր ու պիտի մնայիր աչնան հզօր արհամարհանքին մէջ աւելի քան երբեք ափսոսալի:

Եկուր բնութեան զաւակն եղիր, անոր կաթը խմէ, անոր ծիծովը մնծցիր ու անզգայ եղիր չքաժնելու համար անոր ցաւն ու դալարուձները, անոր աւազն ու մարմոքը: Ամենայնիւ, լաճը, դեղացի վերջին հօտաղն անդամ այս պահուս երբ իր ուլերուն հետ կթուած այլիներուն, խոպան արտերուն մէջ կը թափառի՝ իրական, անսքող թախիծ մը կը կրէ երեսին վրայ, որովհետեւ ոտքերուն տակ երկի բոլոր ծաղկաւէտ վայրերը դերեզմաններու փոխուած կը զգայ այնքան չուտ. իր ձեռքին ցուպովը երբ կը դպնայ որթատունկերուն, թուփերուն, ծառերուն՝ անոնց ախտաւ արձագանգը չոր ու վշտագին կը հնչէ անձայն ամայութեան մէջ և դեղին տերեւներու անձրեւ մը կը սկսի վերէն վար: Ու գլխիկոր, սրբատնի՛ղ կը վերադառնայ իրիկունը դէպի տուն, դէպի գեղը, վստահ թէ միւս օր աւելի այլափոխուած, միշտ աւելի տխրութեամբ թախաւուն պիտի գտնէ իր անցած տեղերն ու արօտի իր սահմանները:

Ձիւնը պիտի առնէ կենայ սարերը՝ ամիսներով, ու կաքաւներն անդամ պէտք պիտի ղգան հետաւոր իրենց բարձունքները թողնելու և չէնի ու չէնլիքի մօտենալու. օրերը տարի պիտի ըլլան ու տարին ցորեկ դիչերուան ընկերը բարձիդ քով, թռնիրին ծուխը պիտի բունէ տունին ու տանիքը և ջահրին մեռելական ճռճռոցը՝ ամբողջ գեղը: Տաքուկ օճախին եղկ քաղցրութիւնը որքան ալ հա-

ճելի ըլլայ ու պառաւ մամային հէքեաթները որքան ալ անուշ՝ սակայն գարնան արեւին կարօտը, հասած հունձքերուն հոտը, ան-իսկ անփոխարինելի հեշտութիւն մը ունին: Մինչեւ որ առուները տաքնան, մինչեւ որ անոնց եզերքը առուխկարոտները քաղելու չափ մրչախ օրերը դարձընեն՝ կեանքն իր կէսը կը կորսնցնէ. կարիճներուն երեսը նայած առենդ՝ հազիւ թէ զանոնք ամառուան տեսածներուդ նմանցնես:

Իրաւն ա՛յն էր հիմակուհիմա որ ագռաւը կը կանչէ բարտիլին ծայրէն ու ճնճղուկը ցուխքին տակ իր բոյներուն ամրութիւնը կ'ապահովէ. իրաւն այն էր որ Աչունը կը մարակէ հոգիները և ամէնէն զուարթ գոհունակութիւններուն մէջ իսկ կաթիլ մը վշտաբեկութիւն, պուտ մը արցունք կը ձգէ:

ԲԱԳԻՆԻՆ ՓԱՌԱՔԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ահա մենք վառեցինք խարոյկը, որպէս զի խաւար աշխարհին մէջ անոր բոցերը ճարճատելով լոյս տան բոլոր անոնց՝ որ անմխիթար են և մոլորած գերութեան ճամբաներուն վրայ:

Մենք վառեցինք Բագինը՝ որպէս զի հայրենի գեղերն ու քաղաքները անոր նային, որպէս զի տանջուողները իրենց բուռնցները սեղմելով՝ դէպի հոն բարձրանան: Մենք վառեցինք կրակը՝ որպէս զի ազատութեան ճամբան լուսաւորենք:

Բուրմն ենք ու երդուեալ Պահապանը՝ օրհնեալ Բագինին. զոհած ենք նուիրական կրակին՝ կեանքի բոլոր ցնծութիւններն ու գինովութիւնը, երիտասարդութիւն, վայելք, զբաղանք, ու արեւին բոլոր հաճոյքները, բոլոր սէրը:

Ծուխը որ կը ծաւանայ այս Տաճարին խորէն՝ մեր սեւ երկրին մայր ցաւն է, անէծքի սիւնն է արհաւիրքի անապատին մէջ թափառական ժողովուրդին և յաւտնութիւնը յղի ապագային:

Ի զո՞ւր կ՚ոռնայ Բնութեան փոթորկալից յիմարութիւնը մեր գլխուն վրայ, ի զո՞ւր խաւարին չունչը կը փորձէ մարել հրաբորբոք խանձողները. տաք մոխիրն է որ կը ցրուի միայն հեւուները, կայծերն են որ կը թռին դէպի տարածութիւնները՝ հրդեհելու համար ատելութեան

նոր մորեխները, կրակ տալու համար թշուառութեան սեւ անտառին:

* * *

Ուխտած ենք կրակով հատուցանել այն պարտքը որ թշնամին համայնատարած հրդեհով ու մոխիրով փոխ տուաւ մեզի:

Ուխտած ենք մեր մայրերուն նամուսին վրայ՝ տալ վրէժխնդրութեան այն հարկը՝ որ Աւերման անպատիժ օրերը՝ իբրեւ չզմայ մեր վզին վրայ բեռ դրին:

Մենք ամէնքս ալ անժառանգներ, որբ ու սգաւորներ ենք. մեր եռեւէն միայն արցունքի, անօթութեան ու տանջանքի աղաղակը կը գալարուի. մեր եռեւէն անթաղ մեռելներու, անտէր գերեզմաններու յիշատակը միայն կը հետեւի իբրեւ անհանգիստ ստուեր և մատով ցոյց կու տայ ճակատագրական ուղին:

Ու մենք տենդահար ձեռքերով կը վառենք խարոյկը, մինչեւ որ անոր բոսորագոյն լոյսը ճառագայթէ բոլոր մռայլ հոգիներէն ներս, մինչեւ որ ստեղծագործ Բարկութիւնը ապահէ բոլոր կամքերը, մինչեւ որ ազատութեան վերջին զոհին մարմինը ճենճերի փրկութեան տաճարին առջեւ:

Ո՞վ է որ պիտի կրնայ մարել դառնութեան, զըրկանքի, թշուառութեան այս համայնատարած կրակը... ո՞վ է որ պիտի համարձակի արհամարհել արեան լիճին մէջէն բարձրացող այս ցնորական հրաբուխը:

* * *

Ինչ որ ոճիրն ու արիւնը պղծեց, պէտք է որ կրա՛կը մաքրէ զայն:

Մենք կը դառնանք հին հաւատքին ու կ'երկրպագենք նորէն հուրին ու իր տարերային զօրութեան։

Ահա տարկուսանքի ողջակէզը որ կը վառի փայտակոյտին վրայ։

Դարերու նախատինքն ու ամօթն է որ կրակին սրբագործութեանը կը յանձնենք. աղաչանքի, երկրպագութեան, մուրացկան կեանքի աղբակոյտն է որ կը հրդեհենք։

Եւ լոցերուն տաքութիւնը կ'անցնի մեր հոգիին մէջ. կ'իյնայ տառապանքի ծանր քնարը մեր ուսերէն և իրրեւ փիւնիկ՝ թարմ աճիւններուն ծոցէն կը վերածնի մեր խեղաթիւրած անդադար, կը վերածնի մեր հաւատքը, մեր ներունդներուն անհատնում ուժը։

Բարձրագլուխ ու անյողդողդ՝ կանգնած ենք մահուան դէմ՝ մեր ահաւոր ցաւին հետ՝ որ մեր փառքն է միանգամայն, և հպարտութիւնն ունինք պատմութեան աւանդելու դիւցազնութեանց ամէնէն սիրալիր, հպարտութիւնն ունինք յաւերժապէս տառապող մարդկութեան փոխանցելու ազատութեան ամէնէն հզօր սարսուռները։

Զղջում չենք զգար, ո՛չ վշտակրութիւն, և ոչ մէկ տարբանք՝ մեր հոգեվարքի պահուն՝ եթէ բարբարոս սուրը փշրէ մեր վերջին ոսկորը և խմէ մեր արիւնին վերջին կաթիլը. մենք տեսանք թէ ազգերու արդարութիւնը անարգանքի ցիցին գարկուած է, մենք համոզուեցանք թէ տիեզերական խղճմտանքը վաղուց իր կուսութենէն զրկուած է։

* * *

Թող ուրուն բանկի խարոյկը՝ աւելի ուժով, աւելի կատաղօրէն։

Մենք բացինք Տաճարին դռները, որպէսզի հաւայնական բողոքը, նզովքն ու ոխը հոն թխսեն ապստամբութեան վրէժխնդիր մրրիկը, որպէսզի արդարախոյզ պատուհասը հոն իր աստուածային զրահը հագնի և իջնէ կայծակնակերպ՝ հարստահարութեան այն անհամար ամբոցներուն ու բերդերուն վրայ, որոնց պարիսպներուն տակ մեր բիւրաւոր ոսկորները ինկած են, որոնց չինութեան ու չաղախին համար մեր արիւնն ու արցունքը գործածուած է իրրեւ Ջուր։

Թող ուրուն վառի կրակը՝ աւելի ուժով, աւելի կատաղօրէն։

Վա՛յ անոնց որ կ'արհամարհեն զոհերու հակայական Ջայլը, վա՛յ անոնց՝ որ տանջանքի հրեղէն գետին ընթացքը իր զայրոյթէն չվզել կը յանդգնին։

Թո՛ղ բանկի ոճիրներու սպանդանոցը և բոցերը թող լզեն պղծութեան բոլոր անկիւնները, որովհետեւ ժողովուրդի մը չարչարանքն է որ կ'եփի և կ'եռայ դժոխքի մը պէս։

Թող արծարծի կրակը, որովհետեւ յուսահատութեան ու մահուան ցուրտը մեր հոգիէն ներս կ'անցնի, որովհետեւ չարիքին հեղեղանման կարկուտն ու անձրեւը դադար չունին։

Թող բորբոքի խարոյկը՝ աւելի ուժով, աւելի կատաղօրէն։

Ֆիլիպէ

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

Սհա դաշտին վրայ իրիկուան խաղաղարար անդորրութիւնը։

Բայց այդ խաղաղութենէն առաջ՝ թռչող երգերու վերջին խմբանուագն է որ կ'եղանակէ, պզտիկ թռչուններու մանկական մեղեդին՝ ջեղին հունձքերու ծոցէն, որիներու պառաւ կրկռոցը՝ կորթ ակօսներու մէջէն, զուարթաթեւ ծիծառներու մետաղային ճիչերը՝ լոյսի ճերմակ փոշիներով ծանրաբեռնուած օդին ամէն կողմերէն. փոքրիկ արտորանք մը, անհանգիստ աճապարանք մը դաշտին վրայ ու երկինքին մէջ. քիչ մը հեռուէն լսենաթեւ արագիլ մը կը բարձրանայ յանկարծ դէպ ի վեր՝ թեւերու դանդաղ ու ծոյլ թափահարումով մը, որուն կը հետեւին ասկէ անկէ նման թեւեր դարվար կախած երկար վզերով ու պոչին քովէն պարակուելու անկարող մերկ սրունքով, դժուարաշարժ, յոգնած լողուորի տատանքովը՝ կը թափահարեն օդը ու կը չիտկուին դէպ ի գեղը. պոչի, գլխու, փետուրներու մանրերանց տարբերութեամբ ճնճղազգիներ կ'ելեւէջեն անդադար գետնէն դէպ ի վեր ու վերէն դէպ ի ցորիններուն, գարիներուն հասկերը. հաղիւ մարդահասակ բարձրութիւն մը կը թռչին ու նորէն կը սուրան վար. կիզուղաւոր ճնճղուկներ, վրան ծիլ սեւ, իսկ տակի կողմը կաթի ճերմակութեամբ թեւեր ունեցող ճնճղուկներ, անհանդարտ տատումներով թռչնիկներ՝ կը ճռուողեն, երբեմն սուր, հատու ճիչերով, երբեմն քնքուշ հագագի մը մեղրոտ գլգլանքովը,

կը ծիծաղին, սիրոյ խօսքեր կը թոթովեն, կը խնդան և գինով զուարթութեան մը փրփուրները կը ցանեն ամէն կողմ. յետոյ չես գիտեր ինչ կ'ըլլան, ո՛ւր կը պահուըտին. կամաց կամաց կը պակսի իրենց թիւը, կամաց կամաց ձայները, վանկերը կը մեռնին և ի զո՛ւր կը փընտռես հասկնալու համար անոնց բոյնը, անոնց թառած տեղը։

Անբիւներու հետքերուն ակօսուած փոչիէն արահետը լեցուն է մարդերով ու անասուններով. կովերը, լծուղ եզներն ու գոմէշները դանդաղաքայլ՝ նոյնպէս դէպի գեղը, դէպի գոմը չիտկուած են, յոգնած ու փոչեթաթախ. աչ ու ձախ կողերուն վրայէն գլխու նեղսիրտ հարուածներով կը փախցնեն նեղիլ ճանճերը, իրենց պոչերը կը չաչեն ու երերալէն, օրօրուելէն կը մօտենան, ռնգելով, քրքիջընդելով՝ երբ գոմին հոտը կ'առնեն կամ մաղաղ հորթին ձայնը կ'իյնայ իրենց ականջին։ Ու վերէն, երկինքին անհուն բարձրութիւններէն սաւերները կը թռչին, վար կը կախուին, կը կախուին մանաւանդ հորիզոնին վրայ, որոնց ետեւէն, արեւմուտքի ատրաչէկ լոյսը կը խորունկնայ, կարծես ցնորական անվերջ աշխարհի մը մէջ կ'երթայ կը խորասուզուի։

Զուարթարար զովութիւն մը կը յայտնէ արդէն սիրող տաք ծանրութեան, խնկա՛ւէտ՝ հասած հունձքերուն, չամանիներու, դաշտային բոյսերու և ծաղիկներու վայրի հոտերովը, թեթեւ զեփիւռ մը որ ապրշումի կծիկի մը պէս կը քակուի, կը թրթռայ օդին մէջ ու կ'անցնի, բերելով աւելի աչխոյժ, աւելի կենդանութիւն. և ահա այդ զովութենէն ոգեւորուած՝ կը սկսին հնձողները բարձրաձայն երգել ու քաղել. բազուկները թեթեւ ու արագ արագ կը նետեն մանգաղը, գեղջուկ մանուկներ կը կամնեն կալերը և հեռուն դէզերն ու խուրձերը աւելի որոշ կը գծագրուին։

Գեղերուն թոնիրները կը վառին, բխերիկներէն ծուխը միապաղաղ սիւներու պէս կը ծառանայ, մանաւանդ երբ օդը արդէն հանդարտ է և թիթեռնիկի մը թեւուիլն իսկ հովը չի վրդովեր զայն. և գեղէն խմլտոյք մը կու գայ, նախիրները որ կը վերադառնան, գառները որ կը մայեն, սայլերը որ կը ճռնչեն և գեղացիները որ բարձրաձայն իրար կը կանչեն, կը պոռան կամ պատուէրներ կու տան: Փողոցներէն կ'անցնին անընդհատ՝ բոպիկ ոտքով, քթերնին մինչեւ գետին դարնալու չափ ծանրապէս բեռնաւորուած կնիկներ, քրտինքի, փոշիի մէջ թաթխուած, խանձած սրունքներով ու երեսներով. ճակատ գզգզուած մազերով, նոյնպէս բոպիկ, փոշեկից զգեստներով մանուկներ կը վազեն, կը չտապեն դէպի տուն, ամէնուն ալ ձեռքը, ուսը կամ կռնակը դաշտային բեռ մը միշտ: Ու գեղը որ ցորեկն ամբողջ լուռ, անմարդաձայն ու պարապ էր՝ կը լեցուի աղմուկով, աղաղակներով, կեանքով:

Կուչտ գոհունակութիւն մը կը խլրտի ամէն կողմ և վերջալոյսը որ վերէն կու գայ գրկելու այդ ամէնը, արտ, հունձք, հնձող ու լծուոր՝ անհուն հեչտութիւն մըն է, երկնային ողջագուրում մը, անբացատրելի երանութիւն մը:

Աղբիւրներուն ու առուներուն ձայնը լսելի կ'ըլլայ. կարծես նոր լզուզ եղած ըլլան. մտերմական մրմունջ մը կը փախայ հեռուէն ու մօտէն, յետին մշջատի մը ճիկ ճիկն անգամ խօսուն բարբառի մը փոխուելով:

Ու երբ մութը երթալով զգալի կը դառնայ, երբ կը լռեն կենդանիի բառաչներն ու թռչունի ձայները՝ աշխատութիւնը, չարժումը, կենդանութիւնը կը կորանցնեն կարծես իրենց հմայքը, կը դառնան անհրապոյր, որովհետեւ վհատաչուք հանդիսաւորութիւն մը կը բռնէ կը

կայնի երկինքէն գետին, որովհետեւ տիրական լռութիւն մը կը տարածուի անարգել՝ ինչպէս հիասքանչ տպաւորութիւն մը դաշտին բոլոր լայնութեանը վրայ, ամիսուած ինք իր մէջ, կախուած եդեմական երազի մը եզերքէն դարվար: Ու դաշտը, կարծես, դժկամակութեամբ, նեղսրտութեամբ վռնտել կ'ուզէ իրմէ մարդն որ տակաւին ոտքի վրայ կը կայնի, բազուկն որ տակաւին իրեն կը դառնայ և ամէն գլուխ որ տակաւին կը յամառի իրեն վրայ ծռիլ: Այդ հանգիստը և ո՛չ մէկ բանով վըրդովիլ կ'ուզէ. ասիկա գիտեն ամէնքը, բնութեան բոլոր զաւակները ու տակաւին երէկ հեռաւոր ապաչ մը, չափաւոր կտուցի մը վերջին յամառութիւնը կը տեսնէ, տախօս կտուցի մը վերջին յամառութիւնը կը տեսնէ, առանց աւելի՝ դաշտին, իր քունին մէջ արտաքերած զառանցանքները կը թուին ըլլալ:

Կալատեղիին մօտիկ, դէզերուն տակ կամ անոնց դադաթին վրայ փռուած կը պառկի աշխատութեան զաւակը, մշակ երիտասարդը, գլուխը խոտէ բարձի մը վրայ, ոտքերը երկարած լայն հանգստաւէտութեան մը մէջ՝ խորունկ քուն կը քաշէ, կը խորդայ: Սղոխը կը խշրտացնէ չոր ցօղունները կամ կարմիր քիսաները, փռուռանները փայլուն, լուսաւոր թեւիկներով կը թռուըտին ու կը կենան հոս ու հոն: Երբեմն երբեմն արտին պահպանութիւնն առանձնողներուն զուարթ խօսակցութիւնը կու գայ, որոնք ամէնքն ալ կը հսկեն դէզերուն, ընկողմանած կակուղ հողին վրայ մէկմէկու քով ու կը կաւակեն կամ սիրոյ պատմութիւն մը կը խօսին:

Լուսաւորները կը ծագին կապոյտին մէջ հատիկ հատիկ, հանդարտօրէն ու պայծառաբերբ. իրենց հոգիին խորունկէն բարութեամբ կը նային դաշտին ու դաշտին երեսը հանգչող կեանքին. ու բարդերը, խուրձերը, ցրուած քիսաները դէպի վեր, երկինքն ի վեր նայելու երեւոյթ

մը կ'առնեն, մտածում մը, խորհուրդ մը փոխանակել կը Թուրին և տիեզերքին անբաւ միջոցը իրր Թէ լեցուած ըլլար, իրր Թէ գետնէն մինչեւ այդ պակուցիչ անհունութիւնները նայուածքդ մէկ ոստումով հասնելու կարող ըլլար և վարէն արտաբերուած խօսք մը, ո՛և է ձայն մը արդէն կարելի ըլլար լսելի ընել տալ մինչեւ հեռաւոր, անմատչելի աստղերուն: Անհամար աչքեր երկինքէն վար, ծաղիկներու անհամար նայուածքներ երկրէն դէպի վեր, զմայլուն պզուցումի մը մէջ կը դիտեն զիրար, մինչեւ որ լուսաւոր բիբերը երթան հեռանան անծանօթ դիշերի մը մէջ քնանալու և վարիններէն մնան սպասող իրենց, յաւած միշտ դէպի վեր, դէպի անհասկնալի բարձունքն ու անոր դաշտերը:

Եւ ահա Թեթև, մանկական քուն մը, Թեթև՝ ինչպէս լուսնկային լոյսը, կը քնացնէ դաշտը որ չո՛ւնչ խակ չառներ և անձայն, անշշուկ կը Թմրի՛ կը հանգստանայ: Միայն մնդղներու անտեսանելի Թեւերը կը սուրան, կը վժվժան ու երազային նուագներու խօլական դաշնակութիւն մը կը մրմնջեն: Կարծես խոտերը կեանք չունին, Թիթեռները, Թռչունները հեռացեր գաղԹեր են պատկնքն ալ, կարծես այս խաղաղ Թմրութիւնը, այս հանգստութիւնը պիտի տեւէ չատ աւելն ու կը վախնաք որ այնպէս ըլլայ, որովհետև դաշտին վրայ հսկող դիշերը՝ դիշերներուն հրաշալին է, անբաղդատելի հոլուերգութիւն մըն է, օծուած կիսաթափանց, անրջային լոյսով, օծուած աչխարհի ամենէն հեչտ, ամենէն անդորրական չունչովը:

ՏԷՐ, ԼՍԷ՛ ՄԵԶԻ

Սամն դիշեր, Մէզիրէի անարին վրայ հանգչած, քաղաքին հեռաւոր առանձնութեան մէջ ծնրադիր՝ գերմանական հայ որբանոցը իր իմպական աղօթքը կ'երգէր բարձրաձայն. մանկական հարիւր չրթունքներ կը գառնային դէպի խաւարը, դէպի համր մԹութիւնը ու պաղատագին, յուսահատ, արտասուալից տրտմութեամբ կ'աղաղակէին.

— Տէր, լսէ՛ մեզի...

Եւ գիշերուան գԹառատ չրթունքը՝ նոյնպէս տրտմութեամբ, կ'արտաբերէր ինք ալ աղօթքը և խորունկ հեկեկանքով մը կ'արձագանգէր քաղաքին:

Ճրագներ հազարներով կը վառէին և լոյսով Թրթռացող իւրաքանչիւր պատուհան՝ ընտանիքի մը երանական անդորրութիւնը կը բաբախէր:

Եւ քաղաքը չէ՛ր լսեր որբերու աղօթքը, որովհետև մայրական կուրծքերուն բոլոր կաԹերը իրենց տէրն ունէին և ամէն հօր պարանոցէն այդ ժամուն զաւկի մը Թեւերը կախուած էր:

— Տէր, լսէ՛ մեզի...

Քարն է որ կը ադայ, գարչապարներու հողն է որ կը հեծէ:

Ո՛չ ոք կը լսէ:

Եւ Թշուառութեան Աղօթքը՝ ինչպէս տարագիր Թռչուններու հեռաւոր, անլսելի կառաչը՝ մրրկամած հորիզոնի մը ծայրը, վայրկեան մը կը հեծեծէ ու կը կորսուի ապա:

Մինակ են անոնք կեանքին մէջ և միայնութիւնը կը զարհուրեցնէ իրենց մանկական հոգին ու կը լացնէ զայն. ուստի կը կանչեն իրենց բոլոր ուժովը՝

— Տէ՛ր, լսէ մեզի՛, լսէ՛ մեզի...

*
* *

Մահուան զաւակնե՛րն են որ Տէրը կը կանչեն:

Հոկտեմբերի գիշեր մըն էր, նո՛րէն, որ գիւղերը դադաղներու սէգ չարուհեան ամայաւեր դաշտին վրայ ու մահուան արգանդէն այս մանուկները աշխարհքին պարգեւ մնացին:

Քամին կատաղօրէն կ'ողբակոծէր այն տանն՝ ինչպէս աշնանային այս գիշերներուն. բիւրաւոր լեզուներ՝ գալարուելով, կը կակազէին սարսափահար ու կ'աղաղակէին այս մանուկներուն հետ՝ վազելով մահուան տեւէն.

— Տէ՛ր, լսէ՛, մեզի՛ լսէ:

Մահն ինքն էր այն գիշեր Տէրը. իր ունգուն քէն սրտմտութեան ու չարիքի չունչը կը ծխար, իր ձեռքերը՝ արիւնով թաթխուած էին մինչև արմուկները, դէմքը անէծքի վիրաւից հետքեր կը կրէր. և անթիւ, անհամար որբեր իր հետքերուն վրայէն կը վազէին չնչասպառ, աղաչելով որ գորովի իրենց, գթայ իրենց՝

— Տէ՛ր, լսէ՛ մեզի...

Գիշերները գիշերներու յաջորդեցին և Տէրը չգթոյ ծուեցաւ:

Սակայն որքան հետապնդութիւնը՝ այժմ իբրև անագորոյն վրէժխնդրութիւն, իբրև արդարութեան մշանջենական հալածանք՝ կը վազէ անդադար Տիրոջը անուան եռեւէն ու կը պոռայ սպառնագին՝

— Տէ՛ր, լսէ՛ մեզի, լսէ՛ մեզի:

*
* *

Աղօթք: Ինչ աղօթք. պղպատեայ սիրտը անէծք ունի միայն և պղնձէ խիղճը՝ հայհոյութիւն:

— Տէ՛ր, լսէ՛ անոնց որ քու բարութիւնդ կ'անիծեն և քու համբերութիւնդ կը նախատեն:

Լսէ՛ անոնց, որովհետև մայրական սուինք չդպաւ անոնց քիմքերուն ու հօր երես չի տեսան, որովհետև դեռ իրենց դահիճներուն ձեռք երկնցուցին և կերան սիրելիներու արիւնովը թրջած հացը՝ չմեռնելու համար. լսէ՛ անոնց՝ որովհետև իրենց նահատակ մայրերուն մազերը դատաստանի օր մը քու վիզդ պիտի փաթթուին խժերու պէս և իրենց հայրերուն ոսկորները երբեք չպիտի մոռնան իրենց զաւակներուն անարգանքը՝ եթէ հօթը թիւդ խոտ ալ բուսնի անոնց գերեզմանին վրայ:

Լսէ՛ անոնց, Տէ՛ր, լսէ՛ անոնց՝ որ արդարութեանդ պատուհան են աւերակ աշխարհի մը մէջ կենդանի և սպրտասուր դաշոյնը՝ ահաւոր վրէժխնդրութեան մը ակընկատոյց:

Անոնք նշանակին են իրենց ցեղին խաչելութեան և իրենց հետ՝ աշխարհի չորս ծայրերուն պիտի տանին իրենց արիւնոտ խանձարուրէն ծուէն մը ու կտոր մը այն անաւոր ծիրանիէն՝ որ քու աստուածային Գթութեանդ ուսերէն ձգեցիր այն օրերուն և որով ծածկեցիր մահուան այս զաւակներուն առաջին մերկութիւնը:

*
* *

Եւ տակաւին ամէն գիշեր որքերու դողդոջուն չըրթունքները կ'աղաղակեն երկինքն ի վեր, տակաւին կը փնտռեն անծանօթ, անհասկի զօրութիւնը՝ որ չի յայտնուիր:

— Տէ՛ր, լսէ՛ մեզի, լսէ՛ մեզի...

Ու այդ ձայներուն մէջ, յետադիմաց զոհերու այդ

կողկողանքին մէջ, կը թրթռայ նաև պաղատանքը մանկահասակ աղջիկներու։

Օհ, աւելի՛ միայնակ են անոնք ու աչխարհը ցաւի սեւածիր անապատ մըն է անոնց համար, ուր արեւին լոյսը ղիրկնք կը հալածէ։

— Տէ՛ր, գէ՛թ անոնց լսէ։

Լսէ՛ անոնց, որովհետև զարհուրելի դատաստանը անոնց կողերուն տակ դարանած է, որովհետև վրէժի զաւակները՝ զոր անոնք պիտի մուգցանեն՝ վաղը ու մօտաւոր վաղ մը, պատասխանատուութիւնը պիտի վնտռեն ու հաչիւը պիտի պահանջեն իրենց մայրերու Տանջանքին, իրենց մայրերու Ծանականքին։

Այդ վաղը՝ որ հեռու չէ, օրերու ամէնէն քաոսնեղին ու պակուցիչը պիտի ըլլայ· որովհետև այսօրուան աղերսական Որբուհիներուն վիշապազուն կորիւնները՝ ատիերով թշնամիի արիւն պիտի խմեն ու այդ արիւնին հեչտութեամբը արբեցած, պիտի պարեն տաճարներուդ դրանը առջև, պիտի պարեն գիւղերուն ու քաղաքներուն տօնական հրապարակներուն վրայ և իրենց մայրերուն չարպիկները ճօճելով օդին մէջ պիտի պոռան՝

— Տէ՛ր լսէ, մեզի՛ լսէ, արդարութիւնը կը հատուցանեն՛ք ահա...։

Ֆիլիպէ

ԶԱՐՆՈՒԱԾ ՈՐՍՈՐԴԸ

Ա.

Անկոփ ուղիներէ, օձի ճամբաներէ՝ քարերուն վրայէն Այծեամ մը կը փախչի· անցած տեղերէն կարմիր արիւն կաթկթած է ու քարերը դեռ թաց են· կը վազէ, կը հեռանայ, կատաղները քարեր կը գլորեն դարվար։ Ապառաժներուն վրայէն ցատքելով, կաքաւի ձագերը թռցնելով իրենց բոյնէն ու լեռներէն թաւալող ջուրերը պղտորելով՝ կը սլանայ Այծեամը· կը փախչի· սիրտը ուժգին խառնված է· վախը խիստ ըլլալու է։

Հեռուն, մարդ մը կ'երեւի, կապարճը ուսին, ձաղղը լարած՝ նետը կը քաշէ։ Վարէ՛ն, այդքան վարէն նետն իր նշանին չի կրնար հասնիլ· լեռները ապառաժներ են ու ճամբայ մը չերեւիր որ գազաթը տանի· այդ տեղերէն միմակ մողէզներ կը վազեն ու Որսորդը օձի ոտք ունենալու է։

Դիմացի սեւ, մթնաղ լեռներուն, Մաստաւի վրայէն Այծեամ մը կը վազէ ու Որսորդն ալ ետեւէն։

Բ.

Լեռներուն մէջ ուր փչոտ կաղնիներ ու վայրի թուխեր կը բուսանին, ուր հազարաւոր օտար ծաղիկներ իրենց գեղեցկութիւնը կը բանան ու կը գոցեն, լեռներուն մէջ միմակ վայրի անասուններ չեն ծաղկիր, ո՛չ ալ ցան-

ցիր, գաճաճ մացառներն են որ հողին կը կպին. մինակ առուի մը գլգլուքը չէ որ այդ տեղերուն լռութիւնը կը խանգարէ. ամայի, խորունկ ձորերուն մէջ, զով անձաւներու ներսը, Այծեամները ձագեր կը բերեն, թարմ դալարիներու, ցցուած գագաթներու վրայ՝ Այծեամն իր ձագերը կ'արածէ:

Ու այծեամը լեռներուն զաւակն է, այդ հակայ քարերը թխսած են զինք ու անոնց վրայ բուսած մամուռները կերակրած են անիկա: Մատաղը զանոնք ծնած է. անէ՛ծք Այծեամին գնտակ նետողին գլխին:

Փ.

Փախաւ Այծեամը ու Որսորդն անոր ետեւէն:

Բայց ճամբայ չկայ ու զեռունի ոտք հարկաւոր է մագլցելու համար. ելա՜ւ, ելա՜ւ Որսորդը Այծեամին հետքերէն կաթկթած կարմիր ցայտքերուն ուղիով. Որսորդը գնաց՝ մոռցած թէ լեռը մահուան կը տանի ու իջնելու համար ա՛լ անգամ մըն ալ ճար չի կայ: Այծեամին գնտակ նետողը անէծքով կը մնայ:

Գագաթն հասաւ անա: Բայց Այծեա՞մը... չի կար, քարերն իրենց ճեղքերուն մէջ ասին թէ լեռներն իրենց անձաւներուն մէջ պահեցին զինքը. ո՛վ գիտէ. որսորդը չատ վնտռեց, բայց չկրցաւ գտնել զանի:

Կատաղի մոլեգնութեամբ խորտակեց քարին՝ կապարճը, նետը ու աղեղն ալ և անոնց կտորները հովերը տարին:

Հոս ու հոն արծիւներ կը ճչէին ու անագին թեւերնուն թափ կու տային. անոնց բոյներուն մօտ փտած ոսկորներ ու անգղի կուտով ցեցքուած անճանաչ գիւաւնիներ ինկած էին. կամաց, կտոր կտոր ամպեր կու գային անցնելու պահ պահ ու թեթեւ չուքերով կ'երթային կը հեռանային: Հիմա կարիճ որսորդը լեռներուն մէջ մինակ, կը վախնայ. ու անոնց մէջ արձագանգող իր անհաստատ ոտքերուն տրուփիւնը զինքը կը խռովէ:

Փ.

Զաւխվերը դիւրին, բայց զաւխվարը անարկու է. մոռցած է թէ ուրկէ վեր ելած է ու ճամբայ մը չի կայ որ զինքը վար տանի, գէթ տեղեր գտնուէին որ ոտքը դնել կարելի ըլլար. աւա՛ղ, Այծեամին որսը անիծուած է ու հալածող որսորդը տանջանքով կը մնայ. լեռն ի վար աչքը հանդիստ սեւեռում չի կրնար ունենալ, ու վար դահավիժողը տանջանքներուն ամենէն սոսկալիովը, իր մահուան քաւմնելի զարհուրանքը չափելով պիտի մեռնի:

Որսորդը յուսահատի աչքերով հեռուն կը նայի, ուր հորիզոնը կը ցածնայ լեռներուն վրայ ու զանոնք կը գրկէ. տարտամ ճառագայթում մը կը խաղայ հեռաւոր լեռնաշխարհի մէջ. կը պոռայ, տարօրինակ ձայներով, կողկողիչ աղերսանքով՝ օգնութիւն կը կանչէ, ու լեռներուն մէջ, քարերուն մէջ դիւահան ծռմռուքով ձայնը կ'արձագանգէ, կ'երկարէ: Իրիկուան զով առուներնուն հետ եղնիկները կը բզան, ու մօտէն հեռուէն հովը երբեմն վայրի կենդանիներու ձայնի կտորներ կը տարտղնէ առջեն անդին:

Մինա՛կ, կայնած է լեռան վրայ, հովերը մաղերը կ'ալեկոծեն ու բոպիկ ոտքերէն ալ արիւն կը մղի. յուսահատ է, ալ չի կրնար իջնել. կեցա՛ւ հոս, սպասելով մեկուն որ պիտի գար, մինչ սոխուէն մարախներ կը ցատքէին խռմռով ու թեթեւ թեւերով վար կը խուժէին.

անոնց վար իջնելը տեսաւ տխուր աչքերով ու հետեւեցաւ ակնարկով երբ թռթռալով կը կորսուէին. մերթ ընդ մերթ բզէզ մը միօրինակ բզզիւնով հանդարտ լուռ թիւնը կ'աղմկէր ու կը թռէր կ'երթար:

Կեցաւ հոտ, լեռան գլուխը, աչքը անսպառ յոյսով ուղղուած վարը, լեռներէն դարվար, սպասելով մէկուն որ պիտի գար: Մահը եկաւ ու աչքերը իրենց կոպիճներուն մէջ, բայց գլուխն ալ ուսին վրայ գամեց: Ու լեռը հիմա իր երգն ունի: Վա՛յ անոր որ Այծեամին նշան կը բռնէ:

ՅԵՂԻՆ ԶԱՒԱԿԸ

ՄՈՒԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋԷՆ

—Ո՞ւր տեղացի ես, տղա՛յ:

—Զարսանճագցի՛, աղա՛:

—Անո՞ւնդ:

—Վարդա՛ն:

Վիրաւորիչ թշուառութեան, ամօթալից մերկութեան անվարժ քաղաքին յամառ հարցումն էր, անփոփոխ, ամէն դռայ առջեւ, որուն պատասխանը կը նուաղ բարակ, վատուժ ու հիւանդագին ձայն մը:

Զարսանճագ, մրեղելիք գաւառ, ուր տարին տասնեկու ամիս սով է և մատ մը հացը՝ արիւնի գին: Հողը Արսլան պէկինն է, տունը Արսլան պէկինը, խաչ որ, աղբիւրին ջուրն ու երկինքին արեւն ալ Արսլան պէկինն ու իր խոլամներունը. կը մնայ չոր հոգի մը ու ժժան մարմին մը. անոնց ալ տէրը նորէն վերեւի Աստուածմէն առաջ կա՛մ վարի զալըմ մը, կա՛մ վաղուան արգանդէն դուրս գալիք ճակատագրական ուրիշ չարիք մը, ուրիշ փորձութիւն մը: Իրր թէ հերիք չըլլար քուրդին ու աղային սիեէմը, իրր թէ գեղացի հայը իր տունով տեղով, իր օրօրոցին խանձարուրովն ու նամուսովը մշանջենական ծառայ ու եսիր չըլլար հեթանոսին դառնը սեմին չղթայուած, երկինքի բարի Աստուածն ալ սիրտը չոր ապառաժին տուած՝ տարի մը անձրեւ ու ջուր չէր տար Զարսանճագի անջրդի արտերուն և ճաթիկ աղբիւրներուն,

տուած առենն ալ՝ կա՛մ խմբլի արշաւանք մը, կամ մա-
բախի հեղեղ մը թող կու տար հաբաւէն ու հիւսիսէն, որ
կու գային բարբարոս թաթառի մը պէս կ՚անցնէին ամ-
բողջ ցանքին վրայէն, քանի մը չաբթուան մէջ կը ծծէին,
կը սպառէին, կը չքացնէին հունձքերուն ամբողջ կեան-
դանութիւնը, հասկերուն բոլոր արգասաւորութիւնը:

Կեանքը այսպէս հոն կեցած է երկու անիսկոս, եր-
կու հզօր և անառիկ չարիքներու մէջ սեղմուած,
կեցած է իբրեւ ճակատագրական զոհ՝ երկու պատուհաս-
ներու արհաւիրքին մէջտեղը; երկինքին ժանգին ու քուր-
դին զօրութեան տակ:

Ու Չարանճագը սով է, մ՚չա սով: Մարդիկը ա-
նօթի են, քուրդն ալ ու հայն ալ: Բայց զօրեղին թա-
թին մէջ եթէ Թոնիկի ամբողջ հայ մըն ալ չգտնուի
ամէն առեն, դոնէ վիշտունք մը կայ ու կայ. վա՛յ ան-
զօրին:

Վա՛յը հայուն գլխին, որովհետեւ երաշտութեան,
սղութեան տարիին ո՛չ միայն վիշտունքն ալ իր մտանե-
բովը աէրերուն բերանը պէտք է դնէ, այլ գեանին խոտն
ալ պէկին նախիրին հազիւ կ՚աւելնայ՝ որ քուլայ մը քա-
ղէ, տապակին ծայրը խաչէ ու ժուռմ անցնէ իր քիւրթե-
թին հետ:

Քուրդը աւազակ է, անխիղճ է. նեղը եկած առեն
հացը մարդու արիւնի մէջ կը բրդէ ու կ՚ուտէ. քուրդին
աէր կայ՝ իր աչիրէթը, իր պէկը, իր սէյիտը. չեզած ա-
ռենն ալ՝ իր չէչխանէն ու խանչէրը, ու քուրդը անօթի
չի մնար: Հայը գեանէն բուսեր է, ոչ տէր ունի, ոչ
ո՛չ հրացան ու երկաթի մը կտոր. չա՛տ չատ ճոկան մը՝
գլխու բարձին վերեւ և գամբռ մը՝ դռան եռեւ, ան ալ
եթէ առաստաթիւն ըլլայ ու չանը փորը անօթի չմնայ:
Ուստի Հայը Չարանճագը կը ձգէ, Խարբերդ կու գայ

կռնակով քար ու աղիւս կրելու, բայց մինչեւ որ մէջքը
այդ քարին ու աղիւսին օրհնեալ բեռը գտնէ՝ ստիպուած
է դուռէ դուռ անցնիլ ու անօթի չմեռնելու համար՝
աղորմութիւն ուզել, մուրա՛լ:

Անփոխանակ այդ Չարանճագին կու գար տա՛ Վարդա-
նը, ինչպէս անսուաղ ու սովալլուկ գայլը՝ որ լեռնէն
վար կ՚իջնէ ու չէնլիքի մէջ կ՚երեւնայ:

Զրկանքը տանջած էր զինք այնպէ՛ս, այնպէ՛ս որ
կ՚ըսես քաղցը միս ու ոսկոր հագած՝ մարդու պատկեր
առեր էր ու Վարդանն էր եղեր: Աչքերը ետ ետ գացած՝
կը խորունկնային, կ՚անհերեւութանային խոռոչաւոր ակ-
նախոլիճներու մէջ, դէմքը դեղնորակէն կանաչի կը զար-
նէր, ու քիթը կարմիր ծայրով՝ կը անկուէր բերնին վրայ
անհամեմատ մեծութեամբ, չարաչուք արտայայտութիւն
մը տալով այդ ուրուային դէմքին: Ու մուրը՛, մուրը՛,
քիւրխանին սեւ ածխափոչին՝ որ կը ծածկէր ամբողջ մար-
մինը, ոտքունքը, ականջներուն թերթերունքը. և սեւ
մերկ ուսը, մերկ կուրծքն ու մերկ երկար սրունքները՝
որոնց վրայ կը լայնար ուռած փոր մը՝ դուրս կ՚ինային
ողորմելի ու հազար կարկատանով անճանաչելի դարձած
նոյնպէս սեւ ցնցոտիներու մէջէն, մարմնացնելով սարսա-
փելի երեւոյթ մը որ մարդկային ըլլալէ կը դադրէր:

Եւ կնոջական, հիւանդագին ձայնը կը հնչէր իբար-
քանչիւր դռայ առջեւ՝

—Խաթո՛ւն, կտոր մի հա՛ց...:

Ա՛խ, այդ կտոր մի հացը, հո՛ն քաղաքին մէջ ալ
սուղ էր նորէն անօթիին համար և պէտք էր աղաչանք,
պէտք էր նուաստացում ու կողկողանք, որպէսզի ար-
համարհական ձեռք մը գթութեան երկու փշրանք նետէր
իր երեսին ու դուռը արտորանքով գոցէր անմիջապէս իր
առջեւ:

*
* *

Առաջին օրերուն՝ երկու աչքով ու երկու ականջով ցուցանք մը եղաւ այդ տղան՝ քաղաքին փողոցներուն մէջ, հաւաստարապէս առարկայ՝ զարմանքի, արգահատանքի, գարշանքի՛ ու ծաղրի։

Ոմանք արգահատեցան, լաթերը փոխեցին՝ ուրիշ հնամաշ ցնցոտիներ հագցնելով, բոպիկ ոտքին խրտիլ մը տուին, գլխուն՝ կաղապարէ ինկած, կեղտոտ գէս մը։ Ուրիշներ՝ հեգնական ընտանութիւն մը հաստատեցին հետը, իբրեւ ամբարտաւան առաքինութիւն, փողոցին մէջ հանդիպումի մը առիթն հարցնելով՝

—Է՛, Վարդա՛ն, ինտո՞ր ես, ծօ՛ թէրէ՛ս։

Հարցումը կարծես ըսել կ՛ուզէր թէ գո՞հ ես այն օրէն ի վեր որ կռնակդ քուրջի կտոր մը ձգեցինք կամ փորդ կշտացուցինք։ Եւ կը նայէին տղուն աչքին խորը՝ տեսնելու համար երախտագիտութեան մը նշոյլը, ինչպէս չան մը բիբին մէջ։ Փողոցին անառակ լակոտները քարեցին զայն, վրան թքացին, ձեռքին ցուպը քաշեցին, մինչեւ որ վերջապէս Վարդանը հետաքրքրութիւն արթընցնելէ դադրեցաւ, կորնցուց իր թշուառութեան անգութ նորութիւնը ու դարձաւ փողոցին սեփական մէկ իրը, փողոցին մէկ մանուածատկութիւնը՝ չարժուն, կենդանի, սակայն, մարդկային։

Բայց քաղաքը հարուստ էր այն տարին, տուները լիք ու բազմաուտ. երկինքէն ու հողէն Աստուծոյ հաղար բարիքը փլեր վար կու գար, ամէն սիրտ՝ չէն, ամէն փոր՝ կուռ կուշտ։

Եւ սակայն անօթութեան առջեւէն փախած Զարսանճագցի Վարդանը ցորեկները փողոցը մնաց ու գիչերները բաղնիքին պատերուն տակ, բաղնիքին քիւլհանը պահեցաւ՝ երբ աշնան հովերը ինկան ու երկինքին երեսը թուխնալի թել չմնաց։

*
* *

Տարին 1895ն էր։

Երբ որ արիւնի արշալոյսը ցաթեցաւ ու մահուան կարկուտը սկսաւ քաղաքը ծեծել՝ հրավառ հեղեղի մը առջեւէն խուճապող վայրի անասուններու պէս՝ փախան քաղաքացիները խելակորոյս, փախան ամէն սարսափով՝ հարուստները, մեծատուները, աղաները ու ապաստանեցան լատինաց եկեղեցին, ապաստանեցան թուրքի ախոռները ու նոյնիսկ ճամիները։ Կիներն ալ հետերնին՝ եթէ կրցած էին տէր ըլլալ անոնց, ու, զաւակներն ալ՝ եթէ փողոցի մը մէկ անկիւնը կամ լեռան մէկ գլուխը մոռցուած չէին։ Իրենց հոգին ալ, իրենց նամուսն ալ իրենց ձեռքերով տարած էին յանձնելու տուչմանին զուարթին, դանակին ու կամեցողութեանը։

Ամօթալի էր վատ անձատուութիւնը։

Դիմադրութեան անվարժ՝ հեզ, կնամարդի ու մեղկ քնակչութեան մը մոլեկան պայքարն էր գոյութեան համար. կեանքի պահպանութեան բնազդն էր որ ներագոյն մոլուցքի մը հասած՝ կը կոխոտէր իր առջեւ ինչ որ հանդիպէր, մայր, կին, եղբայր, քոյր, կը տրորէր իր ոտքերուն տակ, ինչ որ երեկ նուիրական ու սիրելի էր իրեն համար, կը մոռնար, կը ծախէր, չէր ճանչնար՝ ինչ որ դեռ ժամ մը առաջ կը պաշտէր, որոնց վրայ կը դուրգուրար, որոնք իր երջանկութիւնը, իր սէրը, իր կեանքը կը կոչէր, — միայն իր անձը ազատէր, միայն չմեռնէր։

Ապրելու, ողջ մնալու եսական կատաղութեամբը գինուած՝ դիւրակեաց քաղքենիներու հոգին դարձեր էր բարբարոս, վայրագ ու եղեռնական. կ՛ուրանար արեւը՝ երկինքին երեսը, կ՛ուրանար իր հաւատքը, իր օճախը և ամէն ինչ որ կը կազմէ կեանքին սրբութիւնը. մահուան վախը խանձեր էր բոլոր այդ հոգիները և անոնց ուժը, և անոնց զգայնութիւնը։

Ու կը փախչէին, կը խուճապէին առանց դէպի ետև նայելու, կը կոխէին սիրելիներուն դիակին վրայ, անոնց մնացող արիւնին մէջ, կը փախչէին՝ իրենց տուներուն, եկեղեցիներուն դռները բաց թողած. կ'երթային ապաստան փնտռելու հոն՝ ուրկէ ոճիրին ակունքը կը բղխէր:

Քանի մը ժամ ետքը հայ թաղերուն, խաչմերուկներուն, զանգակատուներուն վրայ սաւառնեցաւ Մուհամմէտին ահաւոր ուրուականը ու Մուրանին մահափիճաւ սարսափին տակ կծկուեցան ամէնքն ալ, որովհետև հալածական բնակչութիւնը «սէլէվէթ» բերաւ ու իսլամացաւ:

Փա՜ռք Սլլահին, իր թագաւորութիւնը կը տարածուէր երկրի վրայ ու աշխարհ չորս ծագերուն:

Ու մորթելու և կողոպտելու, պղծելու համար ոտքի ելած խուժանին ալիքները կը թաւալէին իրարու ետևէ, կ'անցնէին անվերջ, կ'երթային համբուրուելու իրենց նորադարձ հաւատակիցներուն հետ, կ'երթային փառաբանութիւն մատուցանելու Մեծ Մարգարէին:

Քաղաքը արդէն ծածկուած էր ճերմակ ու կանաչ քուրջերու տարափով մը ու փողոցներէն կը հնչեղէր փաթթոցաւոր դլուխներու բազմութիւնը, կորսուած՝ սուրերու, հրացաններու անտառի մը մէջ. իսլամ երէկի հայ քրիստոնեան, իսլամ քաղքցի հայուն բարեպաշտն ալ ու սուրբն ալ:

*
* *

Խոնքէն ետք երբ այլևս վերերը, ճոխ տուներու ամբողջութիւնը խոնարհած էին, սկսաւ յաւակին, մոռցուած անկիւններուն, նկուղներուն խուզարկութիւնը:

Հրացանակիր երեք իսլամներ ներս մտան քաղնիքին քիւլհանէն:

Մարդկային սառեր մը, մարդու նմանող բան մը կծկուած, սալարուած տաք մոխիրներու ետև:

— Էյ, ո՞վ կայ հոտ:

Ստուերը մը կը շարժի, կ'երերայ, չնչառութեան մը ձայնը կու գայ:

— Ոտքի՛ ելիր ո՛վ որ ես, եթէ ոչ...

Ու հրացաններուն բերանը ուղղուեցաւ դէպի անծանօթ մարմինը:

Մուրի, մոխիրի մէջ թաթխուած, կէս մարմնով մերկ, ուրուային զազրելի էակ մը յարութիւն առաւ յանկարծ ու սև դէմքի մը վրայ երկու չարաշուք աչքեր սեւեռեցան դրան առջև կեցած սպառնացող իսլամներուն:

— Անունդ ինչ է:

— Վարդան, պատասխանեց նուաղուն, բարակ ձայն մը:

— Շո՛ւտ, սէլէվէ՛թ բեր:

— Ցանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, կրկնեց ձայնը համարձակօրէն:

Զարսանճագի սովէն փախած, անօթի, թշուառ ու արհամարհուած տղուն հոգևկան արիութիւնը, բարոյական անհաւատալի զօրութիւնն էր որ յանկարծ աղբին, փոչիին ու մուրին մէջէն կը ծառանար աներկիւղ, ու, ցնդէր էր որ յանկարծ կը մարդեղանար հո՛ս քիւլհանին խորը՝ վարդանին մէջ: Անօթի տղան՝ սարսափեցաւ դաւաճանել իր անուան, իր հաւատքին ու իր արիւնին:

— Շո՛ւն, տակաւին չե՞ս իմացեր թէ դուրսը ինչ կատարուած է, սէլէվէ՛թ:

— Ցանուն Հօր և Որդւոյ...:

Պայթեցաւ ափ մը կրակ ու որոտաձայն մը. վառօդին լոյսը փայլակի մը ուժգնութեամբ բաղխեցաւ սև պատեբուն ու պատերը լզեցին զայն. սուր ճիչ մը լսելի եղաւ և բան մը վար ինկաւ. գետնին մոխիրը վեր բարձրացաւ, կծու ծուխ մը լեցուց այդ սոսկալի նկուղը և խաւարը դարձեալ իր տեղը բռնեց:

ՄԱՐԴԸ ԶԷՐ ՄԵՌՆԵՐ

Ա.

Այն առեն հրաշալի էր աշխարհը. վերջալոյսները արտոլութեան ստուեր չունէին, գիշերները վախով ու արհաւիրքով ծանրաբեռնուած չէին, քամին չէր տքար ողբաձայն, մայրական կուրծքերէ հեծեծանք չէր բարձրանար:

Այն առեն առաւօտները միշտ Մայիսի վարդաբոյր գինովութիւնը կը խմէին, որովհետեւ գարնանային մըշտանորոգ, անսպառ վերակենդանութիւնը կը տիրէր և ինդութիւնը, Ուրախութիւնը կը ծաղկէր ամէն տեղ, հողին ու ջուրին վրայ, ստուերոտ ծործորներուն մէջ ու մինչեւ լուսապայծառ հորիզոնը: Երկինքէն, գետնէն ծաղկաւէտ դաշտերուն վրայէն ու սաղարթալից ծառաստաններէն եղեմական չունչ մը կը ծառանար ու հմայքով, դիւթութեամբ կը լեցնէր երկիրը:

Կեանքի բաղձանքը անսահմանութեամբ կը ծորէր ամէն կողմէ ու կը յորդէր: Անծանօթ յաւիտականութիւն մը կը խլէր մարդկային սիրտը դէպ ի անվախճան հեռաւկէտ մը և միշտ նոր, թարմ կարօտներ թեւ կ'առնէին ու կը թռէին ինչպէս սոխակին պաշտելի մեղեդին՝ դէպ ի արշալուսային ջացուցիչ հեռաւորութիւնները, դէպ ի ա-նանուն, երբեք իմանալի գեղեցկութիւնները:

Ցոգնութիւն չկար, կործանարար յուսահատութիւնն ու անդարմանելի մորմոքը անծանօթ էին աշխարհին:

Մահ չկար այն առեն:

Բ.

Ծաղիկները խոտերուն մէջ, թիթեռները մացառներուն վրայ ու մարդկային բոլոր աչքերը՝ քոյր եղբայր էին երկինքի խորունկ կապոյտին մէջ քնացող արեւոտ լոյսերուն հետ: Մահուան թմրութիւնը չէր նստեր անոնց արտեւանունքներուն վրայ և ճանկեր չէին փորեր անոնց լուսաւոր բիբերը: Ծառերն իրենց ճիւղերուն գիրկն օրօրուող բոյներէն աղուաթեւ, նեթերային երաժշտութիւնը կը թափէին վար՝ դալար տերեւներու և բուրումնալից թերթերու հետ, կանաչ բլուրներու կանաչ արօտներէն գառնուկները կաթնահամ բառաչիւնով կ'արձագէին, դեղի կտուրներէն աքաղաղները ոստոստելով կը թափահարէին իրենց թեւերը ու օրուան պահերը կը փառաբանէին, և իր չղերը մեղրի մէջ թաթխած գաղջ արեւ մըն ալ կը տարածուէր երկինքէն դէպ ի վար, իր հետ բերելով հանգստութիւն, հեչտութիւն, քաղցրութիւն:

Որովհետեւ ոչ լեռան կաքաւն ու լորամարգին կը մեռնէր, ո՛չ անտառի առիւծն ու իր կորիւնը, ոչ դաշտին արագիլն ու ճայկը, ո՛չ մայրերն իրենց զաւակներն առաջ և ոչ ալ մանուկները՝ անգամ մը ծնելէ ետք:

Դեղերն ու քաղաքները գերեզմաններուց չունէին և հողին անծանօթ էր մարդկային մսին համը:

Այն առեն մարդուն պակուն-քները երջանկութեան ծարաւէն չէին պապակեր և հիմակուան պէս կեանքը տրտմութեան աղբիւրին քով նստած, պատկերն անոր պղտոր ալիքներուն մէջ պղտոր տեսնելով՝ ձեռքը երեսներուն՝ չէր ողբար ու չէր հեծեծեր:

Գ.

Այդ դերերկրային, անխմանալի կեանքին մէջ տուները օրհնութեամբ լեցուն էին, հունձքը անսպառ առատութեամբ, տարին՝ մոգական երիտասարդութեամբ. պըտուղները քաղուելով չէին հատներ, պարտէզները՝ երկնք եղանակի մէջ ծերանալով՝ չէին խորշոմներ: Գարայրներուն, ապառաժի խոռոչներուն խորը վայրի մեղրը կը դիզուէր ու յետոյ հալելով՝ ծերպերէն դալար կը կաթէր. և կ'ըսէին թէ աղբիւրներուն ակերէն եղնիկի կաթ կը վազէր երբեմն: Եփրատը ոսկի զանակներով լեցուն էր և իր ալիքները ղղլսիչ, երազային բոյրերու չոգի մը կը ծաւալէին իրենց անցած ափերուն վրայ, որուն հեշտութենէն արբչիս՝ թռչունները երամներով օդին մէջ կը բարձրանային ու աստուածային գեղգեղանքներ կը դաշնորդէին: Եւ այդ անուշահոտութեան, դալկայի, օդային, ցնորական կամարին տակէն գետն ի վար կու գային լողալով անցնիլ՝ մերկամարմին յաւերժահասներ, կուրծքերնին ջուրէն վեր, ծիծերնին ջուրին երեսը, կատակելով ու լողալով նոյնպէս, երբ, հանդիպակաց երկու դասակարաւէտ ափունքները իրենց սէգի, կնիւններու, ջրային շուշաններու ցօղաթուրմ թեւերը կ'երկնչնէին՝ դպնալու համար նայադներու մերկութեան, իրենց չրթունքները կ'երկնչնէին՝ համբուրելու համար անոնց մարմնին տենչահարաւէր թարմութիւնը:

Կ'ըսէին թէ մայրերն իրենց մանուկներուն եօթը տարի ծիծ կու տային և աղաւնիներն ալ իրենց կաթովը կը ծծցնէին ձագերնին:

Բնաբեան մէջ աստուածային երաշ մը կը սաւառնէր՝ օրօրելով աշխարհը, խառնուելով կեանքին հետ, լեցնելով բոլոր սիրտերը: Մահ չկար, մահ չկար:

Գ.

Երանական այդ աշխարհին անուշ օրերէն մէկին էր. ծերունի մը դաշտին մէջ՝ ուր արտերէն ոսկեզօծ հասկ, ոսկեզօծ արդէն դեղնագոյն քիստերով ծանրացած հունձքեր ունէին՝ կը խաղար մանուկներուն հետ, զուարթ, անհոգ ու մանկական անփոյթ ինքնամոռացումով:

Որովհետև, մարդը որ կը ծերանար սպիտակահեր, ճերմակ մօրուքով՝ ոչ հինճու կ'ունենար երեսը, ո՛չ խորշոմ ճակտին վրայ. ոտքերը չէին կթոտեր, թեւերը չէին դողար, ուժերը թարմ, կորովը երիտասարդական կը մնար. չրջան մըն էր միայն կեանքը՝ որ եւս կը դառնար ու կը մանկանար, սպիտակ մազերուն տակէն սեւերը կը ծլէին, հին մարթերը թեւիլ պէս թափելով իրենց տակէն մատղաշ միս մը կը ծլէր և գիշեր մըն ալ ծերունին արթննալով՝ ինքզինքը մանուկ կը գտնէր: Ծերութիւնը յառաջանալով՝ կ'երթար կը հալէր կեանքի նորածագ առաւօտին մէջ: Մանուան վախը մարդուն չուքին հետ՝ իր եռեւէն չէր վազեր ու հալածեր զայն. ցաւը՝ հիմակուան պէս ոսկորներուն խորը չէր բնակեր, ոչ ալ տըրտմութիւնը երակներուն մէջէն կը սուրար:

Ծերունին վէգ կը խաղար խումբ մը բոպիկ, գոռոզ մազերով մանուկներու հետ՝ ծիծաղելով, կայտառելով: Սրագիլները որ իրենց խաղոր բոյներէն վար իջեր էին՝ կը կոցահարէին հողը և վախնալով չէին փախեր անոնցմէ. ճնճղուկները կու գային կը նստէին մանուկներուն գլխին ու կը հանգչէին ծերունիին ուսերուն վրայ: Կարմիր, սև, պիսակաւոր կովեր հանդարտօրէն կ'արածէին, հոտուրտալով խոտերը, գլխու ընդհատ ցնցումներով՝ քաշել փրցնելով զանոնք իրենց արմատէն. գոմէշները ընդ-

կողմանած չուքի մը տակ կամ գով ջուրին մէջ՝ ծնօտի ծոյլ ու դանդաղ չարժուձով կ'որոճային, ձգելով նոյնքան ծոյլ ու անվրդով նայուածք մը իրենց չուրջինները ու չրջավայրին վրայ։

Եւ ահա յանկարծ օդին մէջէն թեւերու թափահարում մը լսուեցաւ և վերի անդանօթ ոլորտներէն էակ մը իջաւ դաշտին վրայ, կեցաւ մօտակայ բլուրին վերեւ, և իրեն կանչեց ծերունին՝ որ կը խաղար մանուկներուն հետ։ Մանուկները չարունակեցին խաղը։

—Եկո՛ւր, ծերունի, ըսաւ սպիտակաթեւ էակը՝ որուն ուսերէն ծիրանի մը ծփալով կ'իյնէր թուլօրէն ու փաթթուելով կուրծքին՝ կը պարագծակէր պորտը և կ'երթար կը հանգրիժուէր կռնակին ետեւ։

—Որոշուած է որ չարունակեց անիկա, մարմինդ համրուած տարիք մը պիտի ունենայ և պիտի մեռնի անկէ ետք, ինչպէս պիտի մեռնին քեզմէ ետք բոլոր մարդիկը՝ որ կ'երեւան աշխարհի վրայ ու պիտի երեւան։

—Բայց, ի՞նչ է մահը, կրկնեց ծերունին հետաքրքրքիր ու միամիտ։

—Մա՛հը, չարունակեց Անծանօթը արտասովոկ ժպիտով մը, քուն մըն է որուն տակ անգամ մը աչքերդ գոցեցիէ ետք՝ ա՛լ չպիտի կրնաս բանալ, անվաղուդային գիշեր մըն է յաւիտենապէս խաւար՝ ուր և ոչ իսկ ցայգալոյս մը կը ցաթի, ուրկէ լուանային և ոչ իսկ աղօտ նշոյլ մը կը չողայ կ'անցնի։ Մահը երբ որ գայ ու գրկէ քեզ, այս տաքուկ արեւը, այս արտերը, այս սօսաւող ծառերը, հորիզոնին հեռաւոր կապոյտին վրայ դողդղացող չուշանի մարմինով տա՛ ամպերը ամէնքն ալ հոս պիտի մնան իրենց տեղը, ուրիշներու համար. և դուն պիտի զրկուիս անոնցմէ՝ անգամ մըն ալ չտեսնելու պայմանով։

Ծերունին ապշուած մը զգաց մարմնին մէջ որ

գոյն կը փշաքաղէր և գինքը անհանգիստ խռովքով մը կը լեցնէր։ Անորո՞շ վախ, որ կը պարուրէր հոգին. և այս անբացատրելի վիճակը առաջին անգամն էր որ կ'ուզնար։

—Տարօրինակ ու անգութ բաներ կ'ըսես դուն, պատասխանեց ծերունին, որովհետեւ կարելի՞ է և, ինչպէս միսիթարուիմ՝ խորհելով թէ արեւը իր տեղը պիտի մնայ, երկինքը իր այս չքեղութեան մէջ, թռչունները նորէն վերի բարձրութիւններէն պիտի ճախրեն երգելով, բլուրները այգիներով և առատ արօտներով իրենց տեղը պիտի մնան և ասոնք բոլորը չտեսնելու համար՝ պիտի մեռնի՛մ ես։ Բայց ի՞նչ է պատճառը, քանի որ գեղերէն՝ ամէն առաւօտ և իրիկուն նորէն ծխամներու մուխը պիտի բարձրանայ, իմ զաւակներս, սիրելիներս, ազգականներս պիտի մնան հոս, առանձին պիտի վայելեն այդ ամէնը և ես միայն իրենց հետ պիտի չըլլամ. ինչո՞ւ համար, ինչո՞ւ համար։ Ինչո՞ւ արդար չես, Անծանո՛թ, ինչո՞ւ բարութեան կարգերը փոխել կ'ուզես։

—Ըսին ինձի որ մարդը չատ պզտիկ, բայց իր բաղձանքը անհուն է. ըսին թէ ինչպէս գետը անժամանակ թուականներէ ի վեր չարունակած է հեղեղել անդադար և որուն ակերը անկարելի է ցամքեցնել՝ այսպէս ալ մարդկային սիրտը բիւրաւոր ակեր ու երակներ ունի՝ որոնցմէ կաթոտը, փախաքը կը ծորի և կը հոսի անհաչիւ. ահա՛ այդ ծորակները ցամքեցնելու եկայ. կ'ուզեմ որ մեռնիս, և պատճառը, չիտակը ես ալ չեմ գիտեր։

Ծերունին գլուխը կուրծքին վրայ կախեց Թուլօրէն և յետոյ աչքերը վեր առնելով, իբր թէ մահը անմիջապէս քովը ըլլար, հեղ մըն ալ նայեցաւ չուրջը. գեղեցկութիւնները հրապոյրով ու մչտնջենական տենչանքով աւելի կը վառէին հիմա, մանուկները՝ անգիտակ, կը խա-

զային զուարթօրէն։ Բնութիւնը հմայիչ էր ու կը փողփողէր, կեանքի վայելքը հզօր ու անդիմադրելի։

—Մեռնելէս ետքը քա՛ր թող ըլլամ՝ բայց աչք մը ունենամ որ տեսնէ, սա խոտը թող ըլլամ՝ բայց սիրտս ինծի հետ թող ըլլայ, սա մացառին փուշը թող ըլլամ՝ բայց լեզուս տեղն ըլլայ՝ որ սիրելիներս քովէս անցած ատեն հետերնին կարենայ խօսիլ միայն. մեռնելէս ետք թող դաշտին ամէնէն պզտիկ մժեղն ըլլամ՝ բայց սէրս, կարօտներս ու զգայուններս ինծի հետ ունենամ և ամենայն անկիւնէ մը վայելել կարենամ այս աշխարհը, հեկեկայ Ծերունին արտասուալից։

Անծանօթին դէմքին վրայ թախծութեան ստուեր մը կը խաղար. իր կարգին, ինք ալ կը դիտէր Բնութիւնը, և թէեւ գերերկրային օթեւանները, ուրիշ հորիզոններէ եկած Օտարական՝ կը զգար ինք ալ չըջակայքի խօլաբար հրճուանքը, յորդ լճնջիւղը, համայնալից ցնծութիւնը. կը զգար թէ իր սիրտն ալ ակամայ հաղորդակից կ'ըլլար հզօր բաղձանքին և Ծերունիին տրտմութեան։

Պահ մը լռութիւն տիրեց, որովհետեւ Ծերունին կը հեկեկար և Անծանօթը մտածումներով գրաւուած կ'ներեր։

Ե.

Վերջապէս թեւաւոր էակը որ վիթի աչքեր, կոյտ սեւ ու ալեծուփ մազեր և վայրի կակաչի կարմրութեամբ շրթներ ունէր՝ երկու քովերէն կախուած ամպլ նման ճերմակ ու անմարմին թեւերը թօթլցուց, հեղ մը երկինք նայեցաւ մտասեւեռ ու յարեց.

—Ծերունի՛, որ մահկանացու պիտի ըլլաս անդառնալիօրէն, իբրեւ յաւէն չնորհ, մխիթարութի՛ւն՝ որուն

ուած է որ ապրելու օրերուդ թիւը դո՛ւն սահմանես. անկէ անդին բան մը մի՛ ուզեր. չպիտի տրուի քեզի։ Ըսէ հիմա թէ ո՞րչափ ապրիլ կը փափաքիս և ո՞րչափ ատենէն ետք մեռնիլ։

Ծերունին չէր խօսեր, որովհետեւ դարերու և տարիի հաշուով ինչքա՜ն ժամանակ պիտի կրնար չհիլ անմահութենէն։ Ծովուն անսահմանութենէն մանկական ափ մը որքա՜ն ջուր կրնար բռնել։

—Արտորա՛, ծերունի, ազդարարեց Անծանօթը, ժամանակս կարճ է ու թեւերս այնքան ատեն հանգիստ առնել սովրած չեն ընաւ։ Նայիր հոնտա՛, սա թաւամազ կովը որ կ'արածի՝ քու փափաքներուդ իրը չափ պիտի ծառայէ. ձեռքերդ դի՛ր անոր կռնակին վրայ և որչափ մազ որ կրցիր տեղաւորել անոնց տակ, այդ մազերուն համրանքին թիւովը ապրելու տարիներ պիտի ունենաս դեռ։

Ծերունին խնդալով, կեանքի սիրովը գինով՝ վազեց դէպի արածող կովը և բոլոր մարմնովը ինկաւ անոր քամակին վրայ, յուսալով այդպէս՝ անթիւ մազեր բռնել ձեռքերուն տակ։

Սակայն, աւա՜ղ, կեանքի մոլեգին բաղձանքը մոլորեցուց ղինքը, որովհետեւ երբ ամբողջ մարմինով փռուեցաւ կովուն վրայ՝ ձեռքերը վար կախուած, օդին մէջ, մնացին առկախ, և մազի թել մը անգամ չգտնուեցաւ ափերուն տակ։

Զ.

Անծանօթը՝ որ կեանքի բաշխիչ պատգամաբերն էր, դարձաւ եղաւ հոգեւոր հրեշտակը։

Երկու անգամ թափ տուաւ թեւերուն, տխրագէմ

և վչտահար, սլացաւ երկինքն ի վեր՝ ուրուրի պէս և կայծակէն արագ։

Իր եաւէն լոյսերը կը ժպտունէին, կը պղտորէին, սուգը վարագոյրի պէս կը կախուէր երկինքէն, անօրինակ դառնութիւն մը կը սուրար ամէն կողմէ ու կը նըսեմեր փոշիի պէս՝ ամէն բանի վրայ։

Ա.ին օրէն գիշերները վախով ու արհաւիրքով բըռնուեցան. յոյսերուն, ինչպէս բոլոր ծիլերուն կանաչը՝ օձի թունաւոր լեզու մը խածաւ, գեաւերը խորունկցան ու ջուրերը ժանգի գոյն առին, թռչուններուն հազագէն վիշտը խօսիլ սկսաւ. գոյները արտմեցան, լոյսերը արտմեցան ու ամէն կողմ մահուան դողը պատեց։

Ե.

Ծերունին մեռեր էր։

Եւ կեանքը սահմանուեցաւ այնպէս, ինչպէս կ'ապրինք մենք, մինչեւ այն տարիքը՝ ուր ապրած էր ծերունին և մեռած։

Մարդը մեռաւ, բայց կեանքի իր բաղձանքը անմահ մնաց։

Մանուկները որ կը խաղային՝ մօտեցան անոր դիակին ու մահուան հոտը թափանցեց անոնց հոգիին ալ. ահա նոր համար է որ այսօր երախաներն անգամ կեանքի անստոգ տեւողութեան հոգն ունին և անոր վախճանին տագնապը կը բաբախէ իրենց սրտին ջէջ։

Այդ անորոշ դարագլուխէն ասդին է որ Բնութիւնը իր անխախտ սահմանին մէջ ամփոփուած է և Մահը կը տիրապետէ խլրտելով տիեզերքին բոլոր անկիւններէն, հարաւէն ու հիւսիսէն, արեւելքէն ու արեւմուտքէն։

ՅԱՂԹԱԿԱՆ ԱԼԼԱՀԸ
ԵՒ
ՊԱՐՏԵԱԼ ԱԼԼԱՀԸ

Մանր, խռովատանջ էր գիշերը ու չէր լուսնար. կ'ըսես մութ, խաւա՛ր երկինքին վրայէն Յուսահատութեան անխմանալի երկանաքար մը կ'անցնէր ու կը ճզմըչէր, կը ճնշէր մեզ բանաձին մեռելական խուցին մէջ։

Ջէյնք քնանար. պղտոր ճրագ մը կը ծխար՝ խայծաղանի հոտով ու հիւանդագին, թաքախտաւոր լոյս մը կը կախէր անկողիններու երկայն չարքին վրայ՝ որ փռուած էին չուրջանակի պատերուն տակ։ Մեր մէկ քանի ընկերներէն զատ՝ միւսները ամէնքն ալ քնըրդեր, ոճրային ամբաստանութեամբ ձերբակալուած, բանտակից մեզի, ու վիճակակից՝ հոգեկան նոյն անհանգստութեամբ, բանտային նոյն պայմաններով՝ դարձեր էին արդէն ծանօթներ ու մտերիմներ։

Տարուան վերջին գիշերն էր ու միւս առաւօտուն՝ Նոր Տարին էր որ պիտի լուսնար։

Ու կը քնանային մեր ընկերները՝ արտաշնչութեամբ, խռնաւութեամբ և թանձր ծուխով լեցուած սենեակին մէջ, դժնդակ քունով. ոմանք կը խորդային՝ մորթուող անասունի սպանդային հռնդիւնով, ոմանք՝ չարաճանջ երազներու մղձաւանջը կը թնծկային և սոսկալի բանդագուշանքներու մէջ կարծես իրենց լեզուն կը խածնէին. ու

քիչներ՝ արթուն մարդու պէս՝ բարձրաձայն կը հայհոյէին եւ դէմ առ առանձ ընդհատ կը նոաէին յանկարծ իրենց անհոգներին մէջ, աչքերնին ահաւոր մոլուցքով մը կը փեշխէին մառներով, չորջերնին կառաղի նայուածք մը կը պատցնէին ու յետոյ ողբագին աւաչով մը կ'իյնային կը պառկէին նորէն ու կը քնանային թախծագին՝ իբր թէ քան մըն ալ պատահած չըլլար։

Բայց մենք չէինք քնանար, որովհետեւ դուրսը մնացած, մեղի մօտ, բայց կարծես ա՛լ մշանջենապէս մեղի օտար աշխարհին հեռաւոր կարօտները, անուշ յիշատակները, սիրելիներու ձայնը այս գիշեր կը սուրային, խաւարէն, բանտին թանձր չրջափակէն, նիգերով ամրացած դռներէն ազատելով կը թափանցէին ներս, կը նստէին մեր բարձերուն վրայ, մեր գլխուն քով ու ցաւագին քաներ կ'ըսէին։

Հոն, քանի մը քայլ անդին, նոյն սեւ գիշերն ու նոյն գերեզմանական սրամութիւնը՝ որ կը փակէ մեր տուներն ու մեր դռները. հոգեկան նոյն խաւար սուգը՝ որ իրենց մանկական անգիտակ անկողիններուն մէջ կը կախուի մեր զաւակներուն վզէն, զանոնք իրենց կուրծքին վրայ ձգելով ու որբացնելով։ Մեր տուներուն մէջ, այս գիշեր ոչ կաղանդի ցնծութիւնը, ո՛չ նոր տարիին օրհնութիւնը, ո՛չ խնկամանի անուշ ծուխը՝ որ ընտանեկան մեռելներուն տանէ ողջերուն երջանկութեան աւետիսը, անոնց կարօտը. այլ արցունք միայն՝ անծայր, անապա՛ռ, որ կը վազէ ու ցամքիլ չունի, այլ հեծեծանք, տառապանք՝ որ փուքի պէս բռներ կեցեր է մեր անտէր երդիքներուն վրայ, այլ միայն սարսափ ու անհանգստութիւն՝ որ պիտի դիմաւորէ եկող տարիին առաջին երջանիկ առաւօտը։

Չէինք քնանար, ու ինչպէ՞ս քնանայինք. դռնէ

աքցաղի մը անուշ չափորը հնչէր դուրսէն ու բերէր մեղի աւաւօտեան թարմ մեղեդին, արշալոյսին մաքուր երգը։

Սակայն քակին մէջ պահակին ոտնաձայնը կը ճարճատէր ձիւնին վրայ ու վերը՝ տանիքին վերեւ նոյն համաչափ ու միօրինակ քայլերը՝ որոնց թափէն աւաւտաղին որդնոտած դարձակները, խարխլած կազմածքը հող ու փոչի կը մաղէին մեր բաց աչքերուն մէջ։

Եւ ահա յանկարծ, օդին մէջ, կապարէ գիշերուան, ցաւով, տաղնապով ու յուսահատութեամբ ծանրացած խաւարին կուրծքէն աղաղա՛կ մը թռնդաց.

— Ալլահ ու էքպէր, Ալլահ ու էքպէր... յաղթահարեն, սաւառնաթեւ ու արհաւրալի աղօթքը իսլամին, աղօթքը սպառնական, բռնաւոր, որ երկինքն ի վեր օղակ օղակ կը չուլլուի դէպի վեր թռչիլ ուզող օձի մը պէս, հպա՛րտ, անարգալից խրոխտանքով ծառացող աղօթքը։

Եւ ցուրտէն թրթռացող բարձունքները պատասխանեն տալին սարսափահար՝ Ալլահ, Ալլահ։ Գիշերը սարսռաց ու Մուհէմէտ չզածգութիւն մը ունեցաւ. իբր թէ երկինքին մէկ անկիւնը պատռած ըլլար ու վերէն արիւն հոսէր, իբր թէ խաւարին արգանդէն քար ու երկաթ թափէր դարմար։

Բարբարոս աղաղակն էր որ կը պղծէր սուրբ արշալոյսը ու կը թաւալէր տակաւին կիսախաւար գիշերուան մէջ, արթնցնելու բռնութեան ոգին. և կարծես ծանր չղթաներու և բանտին վրայ անձրեւող պողպատեայ անուրներու մեռաղային չչնկոցը լսուէր վերերէն, կարծես անգղի, գիշակեր թռչուններու կառաչները ողբալ սկսէին երկինքին երեսէն ու մեր խուցին մէջ գերեզմանի մը հոտը զգալի եղաւ։

Թանձր, տեսանելի սոսկում մը պարածածկեց մեզ ու վերմակները մեր գլխուն վրայ քաշեցինք:

Ներսէն, խորունկ խուցերէն՝ արթնցող բանտարկեալներու առաւօտեան հեծեծանքն ու ափսոսանքները վայեցին և մեր քով քիչ մը առաջ խռովայոյզ քնացող բանտակիցներուն ձերմակ լրտեները ցցուեցան կէս մէջքով իրենց անկողիններուն մէջ, և արիւնով յագեցած, եղեռնական այդ բոլոր չրթունքները արձագանգ տուին վարէն.

—Ալլահ ու էքպէր, թէպէրէ՛ք իլ Ալլահ...

Եւ բանտին քարերը, անկիւնները, հարիւրաւոր ձայներ կրկնեցին նոյն փառաբանութիւնը, հեթանոս անաւօրութեամբ:

Յաղթական ու բռնաւոր Ալլահը կ'ինչներ երկինքէն ու կը սաւառնէր Դժբաղդ Աշխարհին վրայ:

*
* *

Առաջին օրը՝ ազա՛տ հողի վրայ:

Եւ ահա Պուրկազի Նաւահանգիստէն քանի մը քայլ հեռուն ուրկէ քաղաքը կը սկսի, անակնկալ ապառնալիքով մը ճամբան կը կտրէ երկնասեաց, մեծայ մինարէի մը ձերմակ ուրուականը:

Հորիզոնէն, կապտորակ ծովին անբռնաբարելի ազատութենէն, երկինքէն, գետինէն, բռնութենէն խլրտող անհուալ խաղաղութեան ու լինել այնպէս թուող՝ երանութեան մէջ, ահա Դեւը որ նորէն կը սկսի գէմս, ամբարտաւան, ամբախարիսխ ու ապառնալից:

Տէ՛ր Աստուած, նորէ՞ն Ոճիրի, Բռնութեան ու Թալանի պաշտպան Ալլահը, նորէ՞ն իր Տաճարը, նորէ՞ն իր յաղթական Ձիշտակարանը: Բայց ո՞ւր կը սկսի և ո՞ւր կը վերջանայ այս դերագոր, արիւնապունչ և մարտական Աստուծոյն տիրապետութիւնը. ո՞ւր է սահմանը այս քանդիչ աւերումիք Չօրութեան, ուրկէ անդին ազատութեան հորիզոնը ու հայրենիքը սկսէր, ուրկէ անդին կարմիրը հատնէր և կանաչը բողբոջէր:

Պատրանք չէ սակայն. հոն, իր տեղը, Մինարէն իր կոտոչը կը բռնէ խրոխտապանծ՝ միշտ երկինքն ի վեր, անբռնաբարելի, անհաս բարձունքներուն ճակտին վրայ. կը տիրէ, կը խրոխտայ, կը հրամայէ գետնին ու երկինքին: Հազարաւոր գոհերու, բիւրաւոր դերեզմաններու, աւերումի, հրդեհի, աչխարհներո՛ւ, աչխարհներո՛ւ երջանկութեան թշնամի Պատուհասը ահա, որ կը հետապնդէ նաև այս ափերը, դեռ կը սպառնայ ու կը հայհոյէ:

Ստուերի մը պէս արագ՝ կ'անցնիմ իր քովէն:

Գիշերը կու գայ ու կը նահիմ պատուհանին առջև:

Հովը կը բերէ ծովուն թևթևաշ զովութիւնը ու ափունքին հետ փոխանակող անոր թողտվանքներէն, կը բերէ զուարթ երգերու վանկեր և երաժչտութեան կայտառ խազեր. ու չեմ գիտեր ինչու՝ միտքս կ'լչուին անոնք որ հեռուն են, տրտմութեան ու արցունքի դաշտերուն մէջ. միտքս կու գան անառաւօտ գիշերները, բանտային անասող ու անարեւ նկուղները և աչքս մութին մէջ տեսնել կը կարծէ ժժգոյն, թախծատուր ու սարսափահար ծանօթ դէմքեր, սպառումի, զրկանքի, տառապանքի անձկութեամբը քարացած աչքեր, ուրուականներ՝ որ տուն չունին, որ կը գալարուին ու իրենց սիրելիներուն համար կը հառաչեն:

Օտար գիշերը տխուր է ու ցաւագին:

Վայրկեան մը կը լռեն քաղաքին աղմուկն ու ձայները և լայն խաղաղութիւն մը կ'առնէ կը կենայ: Օդին մէջ անտեսանելի անկիւնէ մը, Ձայն մը պատասխան կուտայ կարծես լինի:

Տրտմօրօր, երկչոտ գանգատ մը որ կը թարգմանէ զիս հոն, վէրը բարձրաձայն եղանակ մը կը յարմարցնէ հոգիս պաշարող դառնութիւններուն և անոնց անդրադարձումը կը փոխանցէ խուլ, անտարբեր քաղաքին։

Մտիկ կ'ընեմ։

—Ալլահ ու էքպէր, Ալլահ ու էքպէր... լալահառաչ, կողկողագին աղերսանք մը, խոնարհ, արցունքոտ ու կորագլուխ մաղթանք մը... Մուէզինն է որ Ալլահին կ'աղօթէ։

Բայց ո՞ւր է մեր երկրին այն խրոխտապանծ, սարսափ ու հանդիսաւոր աղաղակը՝ որ կը թնդար երկինքն ի վեր, որ՝ բռնութեամբ վար կը հրաւիրէր ահաւոր Աստուծոյ մը կատաղի ներկայութիւնը, որ երկիւղ, սարսափ ու արհաւիրք կը ցանէր Մինարէէն դարավար։

Գերութեան հեծեծանքն է ասիկա, հեզ ու մորմոքալի. ճչմարիտ աղօթքը՝ այնքան սրտաբուխ, այնքան մարդկային։ Վտարանդի իսլամն է որ կը փնտռէ նոյնպէս վտարանդի իր Ալլահը, կը կանչէ գտնելնկէց, վառազարկ ու գթառատ Տէրը՝ մտիկ ընելու կարօտութեան, օգնութեան աղերսին, մտիկ ընելու ողբացեալ ու ցաւատանջ հոգիին։

Եւ սակայն խուլ է Պարտեալ Ալլահը, ինչպէս խուլ է, անոնց համար՝ հեռուն, հոն ուր կ'աղօթեն նոյն աղերսանքով զարերէ ի վեր, ուր կ'աղօթեն տակաւին խաչքարերը թեւատարած՝ մեր մարտիրոսներուն հողակոյտին վրայ, ուր եկեղեցիին կանթեղները՝ ամէն գիշեր լեռներուն, կիրճերուն ու ձորերուն մէջ յօշոտուող անյայտ զաւակներու համար կը վառին. խուլ է Պարտեալ Աստուածը՝ իրենց ձեռքերը դէպ ի երկինք բարձրացուցած մեր հազարաւոր մայրերու կոծին՝ զոհագործութեան լայնատարած Տաճար՝ մեր ամբողջ աշխարհին հեղեղանման արիւնին ու ողջակէզներուն առջեւ։

Աղօթէ հիմա, մէվ դժբազդութեան ընկեր ու աքսորակից, ու փնտռէ Աստուածը մեզի հետ ու մեզի պէս։ Քու ձայնովդ քաղխէ դուն ալ՝ երկնային Ողորմութեան ամբափակ դռները, զանգահարէ Նախախնամութեան խուլ ու համր Դռնապանին ծանր ուռնակը, դանդաղիր դուն ալ քու հաւատակիցներուդ, քու եռեւդ աղօթող անաէր ու անհայրենիք ազգակիցներուդ անունովը։

Եթէ մեզի լսեց Թշուառութեան, Զրկեալներու, Աղերսաւորներու ապաւէն Աստուածը, պիտի լսէ քեզի ալ։

Հեծեծէ, ողբա՛ ու կրէ դուն ալ Տառապանքի մրափակները քու ոսկորներուդ վրայ, մինչեւ որ ցաւը եղբայրացնէ մեզ, ու քու մերկութիւնդ, ծանականքդ մոռնալ տան մեզի՝ քու Ալլահիդ սեղեկոթովը մեզի հասած անասելի Զարիքին վրէժխնդրութիւնը։

Մինչեւ որ մեր Պարտեալ Աստուածն ալ հագնի իր զրահը ու կապարճը ռ՛ւսը առնէ։

Ֆիլիպէ

ՍԵՒ ՀԱՒԸ ԿԱՆՉԵՑ

Ա.

ԽՈՃԱՊԱՇԻՆ

Եթէ գեղացի եղեր էք դուք, մօտէն կը ճանչնաք անկասկած խոճապաշիի անպարագիծ դէմքը, թէ ի՛նչպէս քարերն անդամ կը փչրուին անոր կոխած գետնին վրայ ու աւազները թիզ մը անդին կը փախին դեռ մէկ ոտքը մուսին քովը չդերած։

Խոճապաշին —Նիկօ կ'ըսէին իրեն— ահաւոր ու ահաղդեցիկ մարդ մը, մշանջենական, երբեք չսթափուող գինովի դիմագծութիւնը կը կրէր. աչքերը արիւնալից, գոզաւոր, ուռած կոպերով. երեսը խոցոտած ու գինիի գոյն, կապոյտ ուռոյցքներով կոչկոռոտած, Թանձրաչուբին, խանձած, աղտոտ պեխերով ու հաստակազմ իրան մը որ կ'ամբողջացնէր այս արտակարգ կերպարանքը, տալով իրեն սարսափելի ու ժանտատեսիլ երեւոյթ մը։

Իր հեղինակութիւնը ամբողջ գեղը կը լեցնէր ու իր պատմութիւնը եթէ ամբողջ դաշտեցիները մէկիկ մէկիկ պատմէին՝ չէ՛ր հառներ տակաւին։ Իր ներկան յայտնի էր. փողոցը քարի հետ խաղցող մանուկէն ու դաշտի հօտաղէն սկսած՝ ծերն ալ, պառաւն ալ դիտէին արդէն։ Քիչ մըն ալ, եթէ հնար ըլլար, գոմին եղն ու գոմէշն ալ լեզու ելլելով այս մարդուն երեսն ի վեր անլուր մեղքերու վկայութիւնը պիտի բառաչէին ու երկինքի պատուհասը պիտի խնդրէին անոր գլխուն։ Իր անցեալը՝ նոյնքան արհաւրալից, բայց աւելի մութ՝ եթէ ոչ ամէնուն, գէթ չատ չատերուն ծանօթ էր։ Կ'ըսէին թէ առեն մը իր գեղէն ու անոր սահմանէն հեռու կասկածելի մարդոց հետ տարբներու ընկերակցութիւնն ունեցած է, իրեն հետ քիչ մը թմրու գործ ունեցողներու ճրագը մարեր ու տանը վրայ մոխիր թերեր է, չատին հախը կերած, պատուաւոր երդիքներու սակ գազանի գլուխ մը երեւցուցեր ու մէկէ աւելի կնիկներու պատիւին հետ խաղցեր քանդեր է. ու դեռ հազա՛ր հազար սարսափ, որոնց ամէնուն ալ վստահաբար ժանդոտ մանրամասնութիւններ կ'ընկերանային՝ աւարտելու համար այս մռայլաւոր մարդուն անքաւելի առասպելը։

Բայց կ'ըսէին, հիմա ա՛լ խելքը գլուխը բնրեր է, կատաղութիւնն առջի ժամերը չունի ալ, ակռաները իրենց թացեր են բաւական։ Է՜հ, հաւատալո՞ւ բան է որ սեւ օձը երբեք ափսոն բռնէր։

Ինչ որ գեղացին անմիջապէս չըսեր, կա՛մ այն է որ չի կրնար ըսել, կամ ըսելու համար պահ մը խորհրդածութեան, ինք իր մէջ մտմտալու պէտքը կը զգայ։ Նիկօին համար վերջին վկայութիւնը երբեք երաշխաւորութիւն մը չէր, թէ անիկա դարձի եկած բարի ղղջացող մը եղեր է, թէ քնացած տեղին վրայ ու տեսնուած մարդոցը՝ առաքինութիւն կը կամենար միայն, թէ վերջապէս հին անասունը քնացեր էր իր մէջ ու ազատնիի անմեղութիւնն էր որ թեւ կը զարնէր իր կուրծքին տակ։ Չէ՛, ան ըսել չէին ուզեր իր դրացիներն ու գեղացիները. մտքերնի՛ն էր թէ մեծ հեղեղէն ոտմուտ գետակ մըն էր մնացածը՝ որ իրաւ է թէ առջի մոլուցքն ու փրփուրը չունէր, սակայն իր յատակը միշտ նոյն անաստուածութիւնն

ու կասկածը կը ներչնչէր նոքէն։ Հին օրերէն ասրիներ անցնելէ ետք գեղացին ջան խոճապաշի ընելով՝ կարծած էր երբեմնի անհանդարտ հեղեղին վրայէն կամուրջ մը շինած ըլլալ, զայն ոտոքելու, անվնաս ընթացքի մը մէջ ծանմանափակելու մտքով։ Թէ ծրքան իրաւունք ունէր դաշտեցիի իմաստութիւնը, ատիկա օտարը չի կրնար վրճռել, քանի որ ամէն համայնք իր առանձին վիճակն ու կացութիւնն ունի, և այդ վիճակէն ու կացութենէն ի՛նք միայն լայնօրէն տեղեակ կրնայ ըլլալ։ Գուցէ քաղքցիի խելքը քրքջայ չատ անգամ խոտէն ու հողէն զատ բանէ չհասկնալ երեւցող գեղի մարդուն գործառնութեան վրայ ու միամիտ գանէ զայն. բայց չէ՞ որ ամէն մարդ ու ամէն համայնք նոյն գեղացին է՝ միւսի մը բաղդատմամբ և իւրաքանչիւրն ինք ստոյգ տեղեկութիւն ունի իր ցաւին ու իր ցաւած տեղին։

Քաղաքը տարբե՛ր, գեղը տարբե՛ր։

Եւ խոճապաշի Նիկոն իր անուան՝ վերի բոլոր դժուխային պատմութեան անմիջապէս ետեւէն՝ գրէ ու հաշուէ հասկցողի, գեղի-իմաստունի համբաւն ալ կը պահէր։ Գեղին տիվիդը որ միշտ ցցուած կար գօտիին վրայ՝ պարապ զարդ մը չէր։ Իր ելեւէջներով, անկումներով, անկիւնադարձերով լեցուն կեանքի ընթացքը չատ փորձառութիւն տրվեցուցած էր իրեն. գեղին վնասովը հաւաքուած այդ դրամագլխէն գեղը օգտուիլ կ՚ուզէր հիմա։ Լեզուանի էր, այսինքն դուրսեցիի, օտարի, ոչ-քըբիտոնեայ հիւրի մը առջև երկու խօսք քով քովի կըրնար բերել ու մանաւանդ ամէն հովի առջև ալ գլուխ ծռողներէն չէր։ Վերջին կարեւոր ամբողջութիւնը իր ընտրելութեան—մայրենի լեզուէն զատ՝ կը հասկնար նաև կառավարական լեզուին գրէն ու ընթերցումէն։

Գեղին բոլոր հեզութիւններէն վեր անկուած կաղնին

էր ուրեմն Նիկոն մէկ խօսքով, աւելի ինքնավստահ ու աւելի օժտուած իր պաշտօնին յարմարութեամբը, աւելի ազգային ու աւելի վարող. անոր համար իր գեղին խոճապաշին ալ եղաւ, թաղականն ալ, իր գեղին իշխանն ալ եղաւ, ներկայացուցիչն ալ։ Դուրսէն փրթող ամէն մարդ իր անուանն ու տունը հարցուց. իր նշանակութիւնը մեծցաւ, իր ազդեցութիւնն ալ լայն փորին հետ տկտեցաւ, այնպէս որ մինչև եղերական մահուան օրն ալ պահեց այդ յաղթական դիրքը ու մահուընէ ետքն ալ դեռ յիշատակուեցաւ.

— Տէ՛յ կիտի տէյ Նիկո։

Ու այդ դիրքը, այդ բացառիկ ազդեցութիւնը այնքան անսանձ ու անկաչկանդ դարձեր էր որ՝ էրիկ կնկայ անհամաձայնութիւններ, երկու եղբօր վէճ ու կռիւ, կեսուրի, կեսրայրի դէմ ըմբոստ հարսերու բոլոր դատաստանն ու դատաստանական իրաւունքը իրենն էր. կը քարկանար, կը հայհոյէր, կը ծեծէր ու ամէնուն ալ վզէն կը կախէր տիրանակութեան իր արճիճէ ծանրութիւնը։ Կը խնայարհէին ամէնքն ալ. սկիզբէն ի վեր այդպէս տեսած էին, այդպէս սորված։ Արդէն ուրիշ կերպ ալ կրնալի չէր. ինչ որ երես երեսի ուղղակի միջամտութիւնը չէր կրնար յառաջ բերել, կողմնակի ճամբաները, չտեսնուած բայց կռահուած մութ միջոցները կային, ոռընցմէ լրտեսելով օր մը խոճապաշին կրնար պատեհ առիթը ձեռք բերել։ Խոճապաշի Նիկոն կիսաստուածն էր գեղին։

Երբ այսպէս իր չորս կողմը գեղին դռներուն վրայ այնքան սարսափ ու վախ կախեր էր, բնականաբար այս մարդուն մէկ թոյլ չունչը լոկ պիտի դողացնէր իր տանը ա՛չ թէ մարդիկը, այլ գոմէշն ու երինջն ալ։ Ու իրաւ ալ, երբ դռնէն ներս կու գար, ամէնքն ալ իրենց կե-

ցած տեղին վրայ կը սալարուէին, չունչերնին կը բռնէին. պզտիկներն իրենց վէգերը կը հաւաքէին ու կնիկները հաշմանին վարէն մինչև իրենց քթին տակ ու վերէն՝ աչքերուն վրայ կը քաշէին: Խօսքը համրանքով պէտք էր որ ըսուէր: Օդին չէր պատրաստ, նարկիլէին կրակն ալ արդէն միալ պիտի սկսէր:

Բազմանդամ ընտանիք մը չէր խոճապաշիին չէնլիքը. մայրը՝ վաթսունհնգ պառաւ մը, որ պառաւութեան նշան չունէր տակաւին ու Նունիկը՝ իր հարսը, որուն գրկած աղբերը տասը տարիէն աւելի Պօլսոյ խաներէն կը քաշքշուէր: Խոճապաշին՝ թէև երէց եղբայրը, բայց զաւակ ունեցած չէր կամ ունեցածն ալ մնացած չէր. պզտիկները եղբօրն էին: Կինը չատունցէ ի վեր մեռեր էր և ինք այրիի երդուած յամառութիւնը պահեր էր: Սակայն ողորմած հոգի կնկանը վրայ չատ բան կը պատմէին դիտցողները. կ'ըսէին թէ տարտով էր մեռեր. ցաւը, կրակը՝ փորը լեցուցեր լեցուցեր, կէնճ ու կանաչ արեւով հոգն էր իջեր: Սրտի կտորներ չէր թողուցեր որ աչքն ալ ետեւն ըլլար. ճղաջ, աղաղուն միակ պզտիկը՝ հացապահին վրայի իր մէկ հատիկը, Աստուած առեր տարեր էր իր մօրը՝ մանչն առաջ. այս պատճառով դուցէ մայրն ալ չատ հանգիստ հոգի տուեր էր, որովհետև աչխարհքին հետ ա՛լ բան մը չկար որ իր քղանցքները հանգուցէր: Ու կ'ըսէին թէ երիկը ճգնաժամի վերջին քրտինքին ալ նըստուցած չէր երբեք կնկանը գլխուն վրայ, ու դադաղին ետեւէն մինչև գերեզման նորէն աս ան էին եղեր բարի յուղարկաւորները: Գեղին մէջ մէկուն ցաւը ամէնուն է ու ամէնքը մէկանոց ինչպէս որ մէկ աղբիւրէն կը խմեն իրենց ջուրը, այնպէս ալ մէկ աչքով կու լան իրենց վիշտը:

Այսպէս, այդ մեռնող կնկան ցաւագին պարագաները, անոր գագաղին վրայ ծածանող սև բաղդը գեղին հօմն օտարին ալ ընտանեկան սուգի մը թախիծը կը բերէին: Գեղով գեղացիով դիտէին թէ այդ կնիկը առաքինի ու հաւատարիմ եղած էր, աչխատող, դատող, բանող եղեր էր՝ որ գեղի բարոյականին երկրորդ առաքինութիւնն է, և սակայն էրիկը արհամարհած, տանջած, չարչարած էր զինքը:

Աստոնց ալ դէմ տակաւին սիրան աղնութիւն ու հոգին համբերութիւն գտնէր, բայց անդին դէռ անտանելին կար, մէս ու ոսկոր դողացնողը, անպատմելին կար, որ մարդու չբռնւիր, որ մեռելի չի վատահուիր: Ու խեղճ կնիկը ճայնը դուրս հանած չէր՝ էրկանը ահէն ու պատուին վախէն, ներսէն մնացեր մնացեր՝ մեխեր դարձեր էր:

Որո՞ւ ըսէր, թէ էրիկը ամէն օր իր իսկ աչքին առջև, իր ականջին տակ, իրեն պատկանող իրաւունք մը հրէշային անհոգութեամբ ու համարձակօրէն կը չռայլէր իր նեռոյը:

Խոճապաշին իր եղբօր կնիկը, իր հարսը կը սիրէր երկար առեներ ի վեր ու մարդ չէր գիտեր տանը մէջէն ալ՝ բացի ողորմած հոգիէն:

Բ.

ՀԵՐԻՔ ԵՂԱՒ, ՆՈՒՆԻ՛Կ

Այս անառակութեան զարհուրանքը դեռ գեղին չանցած, դեռ ատոր մէջ չորս պատերէն զատ ուրիշ ոչ ոքէ չկռահուած, էն առաջ Մաման՝ խոճապազիին պատմեցաւ եղած որ իմացաւ, երբ աղիկա արդէն չատ տարիներու կորդացած մէկ եղելութիւնն էր ու միւս մեռնող ներոջ վրայ թիւղ մը խօսք էր բռնած։

Ամառուան օրերուն էր, այն եղանակին որ գեղն ամբողջ տանիքներուն վրայ կը փոխադրուի, հոն կ'ուտէ կը կշտանայ ու հոն կը քնանայ կ'արթննայ. ա՛լ տանը ներքնակովը կենդանի չունչ չի մնար դրեթէ։ Սխտորին անասուններն անգամ չնչահեղձ կ'ըլլան ներսը, անոր համար անոնք ալ բաց դաւիթներու մէջ կը մակաղին քովքովի, եզը, դոմէշը, այծը, մաքին՝ իրենց ամբողջ ընտանիքներով։ Կեանքը զուտ հովուական ու քնարական կը դառնայ. աստղիկներուն ադամանդէ քրտինքը կը կաթկթի անկողիններուն ու օրօրոցներուն վրայ և լուսնկային կաթը կ'առատահոսի խիտ ծառաստաններուն մութ կանաչին մէջ, բուիճահները կը հեծկլտան, բարտիներուն ղլուխները կը ճօճին ու կը սօսափեն, հեռաւոր ջուրերուն խոխոջը կը բերէ երբեմն հովը ու դաշտին երեսէն ալ հովուական երգերու անուշ վանկեր։ Տանիքներուն վրայ չատեր քնացած կ'ըլլան առջի իրիկուընէ, չատ խումբեր ալ քովքովի աչխատանքի ու աչխատութեան գործերու վրայ կը խօսին։ Ու բոլոր գըլուխները, բարձին վրայ եկած բոլոր աչքերը կը չիտկուին

հեղ մը երկինքի յաւիտենական ճրագներուն ու յաւիտենական կապոյտին, անոնց անիմանալի խորհուրդովը ու տիեզերական գեղեցկութեամբը յափշտակուած՝ կը քնանան, երեսնին միչտ անոնց ուղղուած։

Խոճապաչիին ընտանիքն ալ իր կարգին թառած էր տանիքը, բացի խոճապաչիէն՝ որ կը յամառէր վարը, սենեակը մնալ։ Այրի մարդու տեսակ մը դրացնի հաճատութիւն կը մեկնէին մօտաւոր դրկիցներ այս պահուըտուքը. չէ՞ որ տանիքներու վրայ հարս աղջիկ կը քնանային ու կ'արթննային առտուանց։

Այդ միջոցներուն Նիկօլին պանդուխտ եղբօր՝ Սիմոնին մէկ տղեկն ալ հիւանդ էր։ Արդէն գեղի մանուկները ամառը խչիմի կը բռնուին կ'ըսես. դաչտի ու պարտէզի անոգ ու անզգոյշ կեանքէն, տապէն, վրայ-դլուխ անպատսպար խեղճութենէն միչտ կը հիւանդանան. ամառը չկրնան անբաժան է բոլոր դաչտէն։ Մէկ տան մէջ քանի մը հիւանդ կը պառկին յաճախ մութ, խոնաւ մառաններու մէջ, ցնցոտիներով պլլուած ու կը տքան։ Բժիչկի տուներն անգամ չերեւնար գեղին երեսը. դեղ ու դարմանը պառաւի կամ բժիչկի համբաւ վայելող աս ու ան սաիրիչի գիտութեանը ձըգուած է։ Մեռնողները արդէն կը մեռնին, բայց մեծամանութիւնը զոհ կ'երթայ թշուառութեան, տգիտութեան ու անուչադի, դարմանումի անբաւականութեան։

Եւ որովհետեւ Սիմոնին այդ պզտիկ տղեկը՝ տանիքը ցուրտին դէմ պահիլ չէր կրնար, անոր համար մայրն ալ տիպուած էր հակել իրեն ու դիչերները չքաժնուիլ անոր անկողնէն։

Օր մը առաւը մարդ մնացած չէր, բացի մեծ մօրմէն ու Թոռնիկէն՝ որ հիւանդ պառկեր էր։ Մաման ուռիի թարմ ճիւղերէ ճանճավան մը բռնած ձեռքը՝ փոքրի-

կին ճանճերը կը փախցնէր և հով կու տար անոր։ Յանկարծ մանուկը դարձաւ դժգոհ դէմքով մը՝ ու ըսաւ.

—Ո՛ւֆ, մամա՛, դիտե՞ս, դիշերները հիչ չեմ քնանար...

—Ինչո՞ւ, ձագո՛ւկս, պատասխանեց մեծ-մայրը ծռելով անոր հիւանդ դէմքին վրայ այն արտազեղ գորովանքով, որ մայրական սիրտը կրնայ ցոյց տալ հիւանդ թոռնիկին ամէն բաւին ու ամէն անհանգիստ չարժուձին նկատմամբ։

Պզտիկը աւելի սրտնեղ, բայց միամիտ չեչտով մը՝

—Թոյրի-Թորոսները (Թորրի-Թորոս, ծղրիտ) մէկ մի ճլ՛ռճլ՛ռ, մինչեւ լուս չեն թողուր օր աչք աչքի վրայ թերեմ, մէյ մըլ Նաւնիկն ու Ազամուս կը խօսան, կը խօսան, չեմ գիտեր ինչ կ՛ըսեն...

Պառաւը յանկարծակիի եկաւ, կարծեց թէ հիւանդ մանուկը կը զառանցէր, սակայն զգաց թէ նայուածքը կը սառեռուտէր. և բուի մը պէս լայնաբաց աչքով ծռեցաւ պզտիկին վրայ որ իր ցաւին հետ կը հեւար։

— Տանո՛, խեղճ պզտիկը ըլլամ, Ազամուդ ու Նաւնիկը ինտո՞ր կը խօսան, ինչ կ՛ըսես։

— Ամա՛ն, մամա՛, ամէն գիշեր կը խօսան, կը խօսան իրենց. չեմ հասկնար ինչ կ՛ըսեն. ես սուս չեմ։

Մանկան անհաչիւ ու սրձակուռնակ խոստովանութիւնը երբեք կասկածի տեղ չէր թողուր։ Ինչ որ կը լսէր՝ չատ չիտակ էր, որովհետեւ վարը Նիկոլէն ու Նաւնիկին գատ ա՛լ մարդ չկար, մանաւանդ պզտիկն ալ ստելու երբեք հարկեցուցիչ պատճառ չունէր։

Խեղճ պառաւը հասկցաւ թէ գազանային դաւադրութեան մը միամիտ զոհն էր ինքը, թէ մեղքերու ճահպազիքի մը մէջ կը խեղդուէր ու տեղեկութիւն չունէր մինչեւ հիմա՝ երբ ահաւոր դժոխքի մը վրայ կը քնանար

ինքը անդիտակից ու անչրջահայեաց. և պահ մը իր ապահովութեան ինքն իսկ ներել չուզեց։

Մանկան վկայութիւնը չատ հաստատողական էր, որովհետեւ հարսը իր մեծ տագրոջը հետ հարսնութիւն կ՛ընէր, անոր հետ չէր խօսեր, բառ չէր փոխանակեր. ինչպէ՞ս կ՛ըլլար ուրեմն որ դիշերները այդքան երկար խօսակցութեան մը բռնուէին տադր ու հարս, որ անդին հիւանդ մանուկին քունը վախեր ու չկրնար քնանալ։

Պառաւը կը մտածէր ու սոսկումը երթալով կ՛աւելնար. խլդճը գոթտալ կը սկսէր. մտածումները կը չփոթէին, բայց սուր արագութեամբ մը մէկ ենթադրութենէն, մէկ գազափարէն միւսը կը թռչէին, հոգւին վրայ կուտակելով ամպ մը, գորշ ու մռայլ ամպ մը, որ կը ծածկէր զայն, կը ծանրանար։

Մանկան ձայնին մէջէն անոր հօր բողոքն էր որ կը ցասկէր ընտանեկան սրբութեանն հակող պառաւին ճակտին, քանի որ Սիմոն երեսը պանդխտութեան ուղղած պահուն, կնիկը՝ մօրը ալաչրջութեանը, անոր պահպանութեանը յանձնած էր, աներկմիտ հաւատքով թէ՝ դարձին՝ տանը պարկեչչութեան սեմէն ներս օտար ոտքի հետք չպիտի տեսնէ և ամէն բան իր անարատութեանը մէջ պիտի գտնէ։

Առաջին վշաքաղ ցնցումին յաջորդեց թոյլ թմրութիւն մը։ Կատարուած չարիքին անդարմանելիութեան դգացումը տարտղնուեցաւ ու երբ տենդը կամաց կամաց անցաւ՝ պատկերներն իրենց որոշ ու հաստատուն գծերը գտան, աւելի կարկառուն, աւելի սրածայր ճաղերով անկուեցան իր աչքերուն։ Սկսաւ լալ. մօր յուսահատ լացը՝ պանդուխտ զաւկին՝ զոհին վրայ, անոր չարչարանքներուն, օտարութեան տառապանքներուն և ա՛լ անգամ մըն ալ անոր տեղը չբերնոյ կորուստին վրայ,

որմէ տեղեկութիւն չունէր միւսը իր հետաւոր խանին անկիւնը. մօր լացը՝ մեղաւոր, անառակ զաւկին անքաւելի մեղքին վրայ, կորսուած զաւկին՝ որ օձի պէս փաթթուած էր հարազատին կուշտն ի վեր ու մահացու խայթոցը տեղաւորած հոն: Արցունքները կը վազէին դիրկ դիրկ, գետի պէս, աչխարհը կը մթնէր գլխուն, արեւը սեւ կու գար. ու կսկիծը քանի կ'երթար՝ կը տեղաւորուէր, սրտին կ'անցնէր ու կը չուլլուէր: Մեղմօրէն յիշողութիւնը կը ցաթէր ու անցած օրերուն վրայ աղօտ լոյս մը կը ցանէր: Յիշատակներ կ'արթննային մէջը, փոթորիկ դիշերներուն հովին բերած կցկտուր ձայներուն պէս և հատակոտոր մտածումներ կու գային միտքը, որոնց ստոյգ նշանակութիւնը հիմա կը հասկընար, և որոնց դաստաւորումն ու չարայարութիւնը ինքնաբերաբար տեղի կ'ունենար: Ակնարկներ տեսած էր՝ որոնք անմեղօրէն մեկնած էր, խօսքեր՝ որոնցմէ չարամիտ հետեւողութիւն մը հանել մտածած չէր. ատոնք այս պահուն կասկած կ'ըլլային, մեղուի թեւերով կը բզզային իր մէջ ու կը չարչարէին ղինքը:

Մանուկը հիւանդ՝ իր անկողնին մէջ կը հեւար, աչքերը կիսախուփ ու աւելի ժժգոյն. ու անիկա մեծ-մօրը աչքին ղրկուածի մը, անտէր, անհայր, անթիկունք որբի մը պէս կ'երեւնար: Իրեն այնպէս կու գար թէ անոր հայրը մնած է մօրը հետ և մնայեր է օտարին դէմերն ու օտարին գթութեանը. թէ ա՛լ ոտքի չպիտի կրնայ և այդ հիւանդութիւնը ան միւս անաւոր մեղքն է որ լպրծուն, ծանրատար՝ փռուած է մանկան վրայ, կը քաշէ, կ'ուժասպառէ զայն ու կը ծծէ անոր հոգին:

Շատ լացաւ այդ օրը. ու երբ իրկունը Նունիկը կչկռրկոտէն դարձաւ՝ կեսուրը հաղիւ սիրտ կ'ընէր հետը խօսելու, հարցումի մը դժկամակ պատասխան

տալու. հարս ու տղայ՝ գրողի պէս կ'երեւնային աչքին:

Սակէ ետք անցան շատ օրեր: Սակայն մաման իր բոլոր խնամատարութիւնը, խորամանկութիւնը հաւաքած, երիտասարդացած կորովի մտքով՝ դիչեր ցորեկ լրտեսեց տազր ու հարս, բայց այդ յայտնութեան առաջին գիչերն իսկ հիւանդին անկողինը տանիքը փոխադրել տուաւ: Անկէ ետք իր աչքերով չատ բան տեսաւ ու ականջնեբովը չատ բան լսեց...

Միջոց մը, ճար մը՝ տունն այս դժոխքի կրակէն ազատելու համար: Կահ կարասի, տուն տեղ, ամէն բան աչքէն ելեր էր: Օր աւուր կ'իյնար, կը կքէր: Ցաւը կեղի պէս կ'ուտէր իր միսը: Ոսկորները կը տկուէին մորթին տակէն, խորչումները կը ճիւղաւորուէին, կը չառնային, ծնկուբներուն ուժն ալ կը կտրտէր:

Մէկ միջոց մը միայն կար. դիր դրել, աղաչել, պաղատիլ ու հնար մը գտնել՝ տղան Պոլիսէն ասդին ձգելու: Գտնէ իր մեռնելէն առաջ Սիմոն գար իր պատիւին տէր տիրականութիւն ընէր և դուռ դրացիի, օտարի բերան չինկած իրենց նամուսը, չարիքը չորս պատի մէջ մնար:

Գիղին վարժապետը կանչեց, ափ մը թուղթ ճարեց ու ամբողջ կեանքին մէջ առաջին գիրն էր որ գրեց տղուն: Ինք տուն կու տար իր լեզուովը ու վարժապետը կը գրէր.

Եաւրո՛ւս.

Ինը տարին անցաւ, տասին ըլ բարեւ կու տանք գալիք գարնան, գայիր ու ա՛լ ետ չես հայիր. քըզի հետ ճամբայ ելլողներ երկիր դարձան, մէկ երկու զաւկի ըլ տէր եղան. դուն կինէ է՛ն խանին քէօչէնները, հողի ու մոխիրի մէջ նէ՛ տուն ու տեղ, նէ՛ օղուլ ուչաղ, նէ՛ ըլ

վախմն ու սէնէթը ծօտեցած ծերունի մ'լլը։ Զաւա՛կս, Սիմօ՛ս, է՛ս օրը կամ վաղը չի կամ, ճամբուդ հայելէն հայելէն աչքս ու մազերս պիտկան։ Նէ՛ օր ունիմ, նէ արև։ Գիշեր ցորեկ Աածու փէչերը կը կարտիմ օր սիրտդ բարին դարձնէ ու գեղդ միադդ ձգես։ Կ'երեւայ՝ մեղքերս չատ չատցան օր Երկնաւորս ըլ ընծի պէս մեղաւորին ձէնիկը չի լսեր։

Հերիք է, նավրո՛ւմ, ինչ օր վատակեցար, է՛նոր չոքքուր տուր ու ճահիլ էօմիւրդ խալխուն երկիրները մի թէլէք էներ։ Մ'լ էս վախթէս սոնը ցաւի, սրտի հաւրայլ, զուրպէթի տէրտին չեմ կրնար դիմանար, արինս օր աւուր կը ցամքի։ Տէրն իր ամանաթը չառած՝ օղլուշաղդ էսոր էնոր քնթին քէօչէնները չի մնար, աչքս եախս չի թողէ։ Գայիր ձեռքովդ ամ մի հող էնէիր ընծիս։ Ինչդի տուած կաթիս սիրո՛ւն, Սիմօս, սիլահիդ դարձիր ու քու հուվախիդ մէջ զաւկներուդ էկօ պապուրթիւն ըրէ։

Էկէր օր աուն տեղ հարցնես՝ սաղ սէլէմէթ, թոռներս ձեռքդ կը պագնեն։ Ամուհունք, Սահակունք ըլ կարօտով բարեւ ունին։

Խանդավառ մնայող
ՀՈՓԻԿ

Օրերը տարի եղան, ղարիպը ղարիպ մնաց իր օտարբուրթեանը մէջ, ու դարձը ուշացաւ։

Սակայն տես որ պատերն ալ լեզու ունին կ'ըսես, հարս ու տադրի ամբարշտութեան լուրը աս բերնէն ան բերանը անցաւ և գեղին մէջ չլսողը չմնաց։

Նպաստակաւոր, քօղարկուած ակնարկութիւններէ, կէս յայտնի կծու խօսքերէ, յանդիմանութիւններէ հաք, կեսուրն սպիտեցաւ երեսին կաչին պատռել և հարսին հետ ուղղակի դէմ առ դէմ գալ՝ այս չարունակուղ

անզգամութեան առաջքն առնելու համար։ Տղուն դէմ բերան բանալ անկարելի էր, այդ գազանաբարոյ մարդուն զայրոյթին հետ խաղալ՝ մայրը չպիտի համարձակէր։ Կը մնար նենգաւոր էգին չրթունքները խարանել։ Բայց այս ալ նորէն թոռիրին կրակը մսանելով քրքրելու չափ դժուար բան էր։ Սակայն, հնար չկար, ա'լ սիրտը սև արիւն էր լճացեր. հոս ու հոն, դրացիի թէ մըշնամիի կողմէ, ամէն օր յայտնի ակնարկութիւններ կը լսէր իրենց ընտանեկան պատիւին ուղղուած, ու ամօթէն գետինը կը մտնէր։

Ամէն բան աչքն առաւ։

Առաջին բառով ուրացում պիտի ըլլար բնականաբար լկրտած հարսին կողմէ. բայց զօրաւոր ապացոյցներ, առարկութիւն չվերցնող դէպքեր՝ ամէնքն ալ դատնի լրտեսութեան մը արդիւնք՝ անհնար կը դարձնէին ամէն չքմեղանք ու անձնապաշտպանութիւն։ Ի հարկէ, բացարձակ խոստովանութիւնն անկարելի պիտի ըլլար, բայց տակաւ թուլցող, ամիսիսուող ձայն մը, հետզհետէ տկարացած բողոք մը՝ տեղատուութիւնը պիտի նշանակէին։

Սակայն չարիքը չդարմանուեցաւ. ընդհակառակը՝ դէմ դիմաց այս անաքօղ յանդիմանութիւնը աւելի վտանգաւոր հանգամանք մը առաւ։ Մեղանչողին վերջին կոյս ամօթն էր որ կը վերնար, հարսի ու կեսրոջ մէջ զետեղուած պատկառանքի անջրպետն էր որ մէկ անգամով կը լեցուէր, որուն պիտի յաջորդէր բաց անառակութիւնը։ Սրդէն գահավիժումի մը մէջ առաջին հանդիպած հարուածին ուժգնութիւնն է որ վճռական է, եթէ մահացու չէ՝ կ'անզգայացնէ ջիղերը, կը սպաննէ ամէն զգայութիւն և միայ ատակ կ'ընէ ամէն ցաւի՝ որքան ալ ուժգին ու սկրատող ըլլայ անիկա, կաչին անկէ

եաք ամէն բան կը տանի։ Նոյնն էր ու պատահեցաւ Նունիկին ալ. երբ առաջին ապտակի տպաւորութիւնը սրբուեցաւ իրմէ՝ կամաց կամաց վարժուեցաւ նորէն ուղիղ նայիլ կեսրոջը աչքին, աւելի՛ անփոյթ ըլլալ իր սեւերեսութեանը նկատմամբ ու չվհատիլ իր մեղքին մէջ։

Կ՚անցնէր ժամանակը։ Պանդուխտն իր օտարութենէն չդարձաւ, մինչդեռ ապրիլն իր կնիկն ու եղբայրը՝ ապրելով իր մսին ու ոսկորին գնովը, կը մսխէին նաև անոր բարոյական դրամագլուխն ու պատի՛ւը։

Խե՛ղճ Սիմօ, իր հացը ուտէին ու իր մազերը քաղէին եռեւէն...

—Հերի՛ք, Նունի՛կ, հերի՛ք. ա՛լ համբերանք չի մնաց, տղուս հացը աչքդ ու ծունկդ բռնէ, էլին բերանը ծամմոց մի ձոթ դարձանք. հերի՛ք, սեւերե՛ս, հէլպէթ տղաս հոս ոտք կը կոխէ, կ՚ըսէր օր մը նորէն պառաւը իր անառակ հարսին՝ որ ա՛լ օճի պէս կը անկըուէր դէմը։

Օգուտ չէր ըներ, պառաւի խօսքեր, ձերի ֆրատ՝ զգաստութիւն բերել անկարող էին անզգամ կնկան սև հոգուն։

Փ.

ԱՂՕԹՔԸ

Ժամանակը ծանրութեամբ, դանդաղութեամբ և սուգով կ՚անցնի զարիպին տանը վրայէն։ Պզտիկները անհայր կը մնծնան, մայրերը կարօտով կը մնանին ու հարսները՝ ելթէ չուտով չեն ձերանար, կա՛մ այն է որ իրենց չնորհքէն ու գեղեցկութենէն բան չեն պահեր եաքի օրերուն, կամ թոյլ ու վատասիրտ գտնուելով օտարին կը ծախեն իրենց ճահիլութիւնն ու սիրտը։

Նունիկ անսիրտ չէր բոլորովին, բարոյական ամէն մաքրութիւն դուներեաց չէր իր մէջ տակաւին։ Աւեն աւեն՝ երբ մտքով իր անմեղութեան, իր անբիծ օրերուն յետադարձ նայուածք մը կը ձգէր՝ ճչմարիտ զղջման պէս ցաւ մը ծայր կու տար ներսէն։ Կը զգար անցածին բոլոր անուշութիւնը, անբասիր օրերու անստուեր երանութիւնը՝ որ իր հիմակուան ցեխոտ, չարաւարից ու մեղաւանջ սրտին վրայ մեղրի մը պէս կը կաթէր, պահ մը վերակենդանացնելով հոն աղնիւ յուզում մը։ Եւ երբ պատրանքի այդ մառախուղին մէջէն յանկարծ ինքզինքը կը գտնէր նորէն՝ այնպէս ինչպէս որ է, միշտ մեղաւոր ու ծանօթ անպատիւ մը, դառնութեամբ, վշտով ու առելութեամբ կը լեցուէր դէպի երիկը՝ որ իր առջի պահէն աղին վրայէ վրայ հազիւ տարի մը երկուքը քովը մնացեր էր, միշտ զարիպ զուրպէթ, միշտ հեռուն, միշտ անուշով երիկ։ Կը մտածէր թէ ինք ալ երիտասարդ եղեր էր ու անցուցեր էր իր արևը, ինք ալ ամէն կնկայ պէս սիրտ ունէր, սրտի տէր մը ունէր ու հեռուաբար կը բաղձար ծառի մը տակ չքաւորիլ, մինչդեռ գեղեցկութիւն, հրապոյր, թարմութիւն՝ ամէնքն ալ ճամբու հայելով հայելով անցեր գացեր էին։ Հացը հա՛ց էր վերջապէս, մարդ սոխով մըն ալ կրնար կշտանալ, մատ մը պանիրով ալ. թող երիկը քովը ըլլար, ամէն իրիկուն գօտին իր գլխուն վրայ քակէր, չատ գիշեր ալ աւօթի պառկէին։ Մանաւանդ որ այդքան տարիներու աչխատութիւնը, պանդխտութեան վաստակն ալ ազի պէս հալեր, տեղ մը չէր բռներ։ Նորէն նոյն վրայ գլուխը, նոյն ուտելիքն ու խմելիքը. ա՛լ ինչ էր այս անհամանուշ, անվախճան զարիպութեան նպատակը.

Ի՛րը անոր ծայրը պիտի գար: Յետոյ, ո՞վ գիտեր թէ երիկը օտար քաղքի մէջ՝ ուր գեղեցկութիւն չատ կայ, ուր կնիկները աչքով. բերնով, քալուածքով կը հրապուրեն ու մարդիկը իրենց կը կանչեն, կ'ըսէին, հաւատարիմ կը մնար իրեն. ի՞նչ գիտնար թէ իր հաճոյքներուն հաւէն չէր և ինքզինքը ուզածին պէս չէր զբօսցներ: Այս բոլորէն առաջ տակաւին կը մեղադրէր իր երիկը, որ ձգեր գացեր էր գինք՝ առանց գլխուն վերև ըլլալու, առանց իր տկարութիւններուն հակելու, քանի որ առանց թիկունքի էքսիւկ-էթիկ մըն էր ինք ու չուտ կրնար ծռիլ, երերալ ամէն հովէ: Երկան մը պարտաւորութիւնը միայն իր կնիկը անօթի չթողուելն էր...

Ինչ մտածէր ասոնք Նունիկ, հիւանդի մը պէս, որ անհանգիստ կը զառանցէ՝ ակամայ, անգիտակցօրէն:

Բայց որքան ալ մեղադրելի գտնէր երիկը, որքան ալ յանցաւոր ու թերացած, լռելեայն ըրած իր այս դատաստանին արդարութեան որքան ալ խորապէսհամոզուած՝ սակայն հոգիէն ուրիշ ձայն մը ալ կը պօռար իրեն թէ ինք անզգամ կնիկ մըն էր, բիւր անգամ անարժան ասոնց որ օտարին դռները գլուխը հազար քարի կը զարնէ ու վաստակածը տունը կը բերէ, թէ երկան բոլոր թերութիւնները, անհոգութիւնը երբեք կամաւոր չէին, թէ ամէն պարագայի տակ պարտաւոր էր ինք իր առաքինութիւնը ձիւնի պէս մաքուր ու անբիծ պահել, անով ապրիլ ու անով մեռնիլ: Յապաղած խղճահարութիւն մըն էր ասիկա՝ թէև անաչառ ու ճշմարտաձայն, բայց այսքան յանկարծակի առաք անհոգի տապանադրի մը աղերսագրութենէն աւելի բան մը չէր արժէր:

Չէ՞ որ զրկուած մը, կեանքէն ու վայելումէն նոյնքան անբաղդ մըն ալ միւսը՝ պանդո՛ւխտն էր, որ իր կարգին քան չէր հասկցեր ո՛չ երիտասարդութենէ, ո՛չ

գորովէ, ո՛չ չնորհքէ: Խաներու խոնաւ, ծանրահոտ, նեխած օդովը երկար սեւ տարիներ քրտինքով ու աչխատութեան արիւնովը թրջուած գարիպի աղտոտ մեծկէն էր պառկեր, համ չառնելով աչխարհքէն: Ինչ մխիթարութիւն այդ քար օտարութեան մէջ. ուրիշներն ամէնքը իրենց համար ապրէին, իրենց սրտին ու հոգիին համար ծիծաղ ու խնդութիւն ունենային, տուն, գաւակ և գորով իրիկուան հանգստութեան ժամերուն, մինչդեռ իրեն համար չորս անտէ՛ր պատեր՝ աղտոտ ու խաւար՝ որ քարացած ուղտերու պէս ամէն իրիկուն իր դէմ կը չոքէին և դարմի աչխարհէն կը բաժնէին գինքը:

Այս դժուարութեամբ, այս զրկանքով և այս չարչարանքով՝ մէկ, երկուք, երեք ու դեռ անվերջ տարիներ: Ա՜խ, միթէ սիրտ չունէր ինքը, միթէ ամէն անգամ տուն և հայրենիք միտքն իսկած առին հոգին չէր մորմոքար, կարօտի հնհնուքը չէր կանչեր գինքը: Գառնուն կու գար՝ աչքն աչնան կը մնար, յուսալով թէ նոր տարին իր գեղին մէջ պիտի ընէր. սակայն աչունը նոր հոգ, նոր յուսաբեկութիւն, նոր սպասումներ կը բերէր: Տարուան մը վաստկածէն կարեւոր մաս մը տունը՝ եղբօրը պիտի ղրկէր անպատճառ, քանի որ իբրաքանչիւր նամակ իր լարև չատ բարեւին հետ դրամական խնդրանք մըն ալ կը հասկցնէր. չոճռվխները սէգիլ թող չմնան, կ'ըսէր, ու տանով հինգով փոլիսան մէկմէկու եռեւէ չէր կտրեր, իր կերած ու խմածն ալ եթէ դուրս հանէր, ի՞նչ պէտք էր մնար անդին՝ որ մնացած պարտքը տար, կտոր մը հողի կամ ափ մը պարտէզի ալ տէր դառնալու խնայողութիւն ընէր, գոնէ այդքան չարչարանքի տարիներէ ետք: Ու ինք ալ ինքնաղրկումով կ'ապրէր, բերնէն կը կտրէր, վրայ-գլուխէն կ'աւելցնէր, չատ գիչեր առանց տաք կերակուրի կը պառկէր՝ որպէս զի

վաստակին չատը տունը տանէր իրեններուն ապագայ բարօրութեանը դործածէր: Գիտէր թէ աղբայրը անդին գիւղին մէջ բան չէր աւելցներ, անոր վաստակէն ուրիշ հաձէն խոր չկար: Բայց կը խորհէր թէ՝ գոնէ հիմա խելքը գլուխը ժողվեր է և չուքը կը տարածէ իր զաւակներուն վրայ. մանաւանդ որ իր կրասեր եղբօր հլութիւնը անպայման էր իր մէջ: Վատահ էր թէ իր բացակայութեանը միջոցին օտար մը չպիտի համարձակէր իր տանը քովերը մօտենալ, երբ լաւ գիտէր թէ գիղն ու գեղացին բրչակը միչտ վտանդով ու միչտ սարսափով պաչարուած է...

Եւ Նունիկ՝ իր անարժան կնկայ անհաւատարմութեամբը կը չարունակէր իր մեղսակցութիւնը տագրոջը հետ: Ժամանակին հետ ամէն յիչատակ տեղի տուած էր և հինէն մնացած ամէն ազատատենք, ամէն գորով կը մչշոտէր, կը մոռչէր իր հոգւոյն մէջ:

Հապա այդ դժնեատեսիլ, այդ վիրալից դէմքով ու փեռեկատած աչքերով մարդը՝ որ Նիկօ կը կոչուէր, որ օձի զաւակ, օձ եղբայր մըն էր. ինչպէս չէր մտածեր թէ նոյն մօրը կուրծքին վրայ լինն ամիս կեցած և միևնոյն ծիծը ծծած էր եղբօր հետ, այսքան տարիներու ատենը հալալ վաստակովը կ'ապրէր ու կը պարարտանար, թէ դեռ մը անգամ այդչափ նենգաւոր ու անխիղճ չպիտի գտնուէր իր բացակայ հարազատին համար: Հոգի չունէ՞ր ինքը. եթէ մարդոցմէ ամօթ չէր ղդար՝ երկնքի առին ու սարսափէն գոնէ փչրունք մը բան ալ չէր մնացեր մէջը:

Չէ՛, մութ, չոր ու կարծր քարայր մըն էր իր հոգին, ուր աչխարհի բոլոր հալածական մեղքերը, անզգամութիւնները եկեր հաւաքուեր էին, ուրկէ բարոյական բոլոր սրբութիւնները իրենց աչքն ու երեսները գոցած՝

փախեր էին վաղուց և ուր միայն իր կրքերը կ'ապրէին՝ կո՛յր, մոլեգին, գիչակեր գազանի ախորժակով ու հոտառութեամբ: Եւ իր այս անմարելի, անխոստովանելի մեղքին ցաւովը խենդեցած՝ տակն տակն անօրինակ միջոցներու կը դիմէր, որպէս զի կարող ըլլար իր զղջումն հաւատացնել կամ իրաբխութեան խաղ մը խաղալ գեղին: Սմառ իրիկուններուն, երբ ամէնքը դուրսը կամ տանիքները կ'ըլլային անպատճառ, վայնասուն մըն է կը փրթէր Նիկօնց տունէն:

— Ինչ է, ինչ կայ, կը հարցնէին սա ու ան մէկմէկու, սա ինչ լացի, կնկայ ճվոցի ձայն է:

— Զահար Նիկօն է որ հարսը կը ծեծէ կինէ, ծա՛, կ'ըսէին ու կը լմնար: Իրաւ ալ այդպէս. տարուան մէջ հազ մը երկուք կը պատահէր այդ աղաղակը, այդ ծեծը. անխնայ, չարաչար գանակոծութիւն մը, փայտի խորտակիչ հարուածներ Նունիկի կռնակին, գլխին, հասած տեղին: Բայց մարդ չէր մօտենար միջամտեր. ո՛չ դրացին և ոչ ալ բարեկամի դուռ կը բացուէր գալու տեսնելու թէ ինչ էր եղածը ու հարսը իր տագրոջ ձեռքէն առնելու, ինչպէս սովորութիւն է գեղերուն մէջ: Խոճապաչին ասով թէ՛ իր կատղած մարդու աղեցութիւնն էր որ կը տարտղնէր գեղին, թէ իր անմեղութեան կեզծ ցուցումն էր որ ընել կ'ուզէր: Սակայն հաւատացո՞ղը ո՛վ. որովհետև պարզ կասկածի կամ ենթադրութեան վրայ հիմնուած չէր ինչ որ գեղը գիտէր ու կը խօսէր խոճապաչիին ու իր հարսին նկատմամբ:

Խէր-պէրէքէթը փախեր էր այդ տունէն, որ եթէ տակաւին կար ու կը մնար, եթէ հիմն չէր փլեր ու բրչակ դառնար՝ ան ալ Աստուած՝ ո՛վ գիտէ, ո՞ր արդարին երեսը նայելով էր որ կը համբերէր: Անչուշտ մէյ մը միամիտ ու անմեղ պղտիկներուն, մէյ մըն ալ մահ-

ուան մոռցած աս պառաւ կնկան՝ որ աս մեղքի ու մեղաւոր տան մէջ անբիծ, մաքուր մարմարիոնի մը պէս կը կենար ու ընտանիքին առաքանութիւնը կը պահպանէր:

Բայց պառաւը ահաւոր, քսանմեկի բաներ կը նախադաս: Զարիքի մը, վերահաս աղէտի մը վկայութիւնը կ'ունենար հոգին՝ որուն առջեւէն փախչելու ճար չկար: Եկեղեցիէն չէր հեռանար, սակայն կ'ամչնար աչքը ուղղելու պատերէն ու խորանէն կախուած սուրբերուն երեսին. ծունկի եկած, դլուխը գետնին, դէմքը հողին ու փոշիին՝ կու լար, կը հեծէր, կ'աղօթէր: Ու երբ լոյոր ժամերները կը հեռանային ու մատուռը թափուր կը մնար՝ կամաց կամաց ձայնը կը բարձրացնէր, կը սկսէր խօսակցութիւն մը, ղէմ դիմաց պաղատանքի մը Յիսուսի հետ: Իր դէմը, հոն, իր աչքին առջեւ կը տեսնէր կարծես ընտանի բայց անաչառ Աստուածը, որ կը յանդիմանէր զինքը իր անօգուտ խնդրուածքներուն, պաղատանքին համար, Թողութիւն չէր տար չարունակուող այն մեղքերուն՝ որոնց համար երկինքը ներում չունէր: Ու լինք կը համոզէր, կ'ազաչէր, միշտ կու լար ու միշտ ներում կը խնդրէր:

«Յիսո՛ւս, ոտքդ պագնիմ, ոտացդ հողն իմ ես, դուն Թեւ ու Թիկունք եղիր Սիմօնա, է՛վէլ էլլն ամէն դուրպէքներուն, ետքը իմ գարիպիս վրայ երէ՛ աչքդ, խնկքը գարձուր ու իրեն օճախը բեր: Շուքո՛ւր, Յիսո՛ւս, չուքուր, չի տեսած սեասդ. ընծի պէս մեղաւոր էս օրերուն պէհեցիր օր ա՛լ արքայութեանդ հոտն անգամ չառնիմ... գիտիմ օր մեր տանը մեղքերը երկինքին ետքը խաթը էլան:,.

«Տէ՛ր, դուն անոնց ճահիլութեան մեղքը մի՛ յիշեր. անմեղ էգուսիներուս, տանը անկեղու հայվաններուն եւ բնաը հայիր ու քու ողորմութեանդ դռնակը մի գոցեր...

Տէ՛ր, մեղայ, մեղայ... ես չատ մեղաւոր եմ... աս աչքերս քօնային, ա՛ս ականջներս խլանային...

«Տէ՛ր Յիսուս Քրիստոս, եա՛ խալըսցուր ընծիս աս ցաւերէն, եա էնոնց սրտին զղջում տուր, ալ էրածներին չի մնար... չունդ ըլնիմ, Յիսո՛ւս, պատիժ պատուհասէդ պէհէ մեզ... դարձի բեր, ծուռ ճամբաներէն եա դարձուր էնոն՛ք... իմ խօսքս չեն լսեր. մարդոցմէ չեն ամչնար... Աստուա՛ծ, քու անդ ու երկիւղդ ըլ մի՛ հաներ էնոնց սրտէն»...

Ու կը ծռէր, կը չիակէր, կ'երկրպագէր, կը խաչակնքէր հազարներով. կու լար ու կը կրկնէր նոյն աղօթքը, զղջման խոստովանութեան նոյն խօսքերը՝ կոզկոզագին, պաղատալից, հեծեծաձայն: Ամէն առտու ամէն իրիկուն այդ բազմապատկուած ապաշաւը, աղօթքն ու ծնրադրութիւնը, ինքզինքն իսկ մեղաւորը զգալով, իր հոգին ալ միեւնոյն ախտին մէջ խրած կարծելով: Բայց իր բոլոր հաւատքին, իր երկնային յաւիտականութեան ու չարաչար սրտակոծանքին մէջ չէր կրնար ներքին յուսալ թէ Քրիստոս պիտի ներէր մեղաւորներուն ու պիտի խնայէր իր տանը: Միան ոսկորէն ձայն կու տար, անտեսանելի սպառնալիքը կը պաշարէր զինք աւելի մօտէն ու կը սմքեցնէր, կը քամէր իր մնացած կորովը: Աչքերը կը պղտորէին, կը պղպեղնային ու անոնց լոյսը կամաց կամաց կ'առնուէր. մարմինը կը կքէր ու կը փոքրկնար, ոսկորներն ալ օճառի կտորի մը պէս կը հալէին, կը մաչէին: Ա՛լ դուրս չէր ելլար, մարդու հետ խօսելու, բառ փոխանակելու սիրտ չունէր, իրեն այնպէս կու գար թէ ամէնքն ալ ծուռ աչքով կը նայէին իրեն ու պատրաստ նախատինք մը ունէին իրենց լեզուին վրայ՝ դէպի զլուխը ու իրենց տունը:

Գ.

ԴԱՐՁԸ

Աշուն էր, կանաչները կը չորնային ու մրջևիններուն հետ դուրսի կեանքն ալ դէպի բոյնը, դէպի գեղը կը կրուէր։ Ձուքերը ոտքերը հանգչելու կը պատրաստուէին։ Գեղը կը կենդանանար, տուները, ամայի փողոցները կը լեցուէին. երկրագործի լայնաբաց դռներուն առջեւ դաշտի սայլը կը նստէր ու ձմեռնային անվրդով քունին կը պատրաստուէր։ Ջաղացքները կը բանէին գիշեր ցորեկ, անիւները չդադրիլ կ'աղաղակէին։ Ուրախութեան, գոհունակութեան չունչ մը կը լեցնէր գեղն ամբողջ։ Թոնիրները անդադար կը ծխային ու մուխի թեթեւ մշուշ մը կը ծածանէր տուներուն գլխուն վրայ ու չիթի մը պէս կը ծածկէր զանոնք։ Հարսներ, աղջիկներ աւելդոտ գործունէութեան մէջ էին։ Երիտասարդները հպարտ ու յաղթական կը քալէին ու անհանգիստ պատրաստութիւն մը կը թռչկոտէր ամէն կողմէն։ Հարսնիքը կը մօտենար, իրականքի օրերն էին որ կը հասնէին ու զարիմներու դարձին առեն էր։ Պանդուխտի տուները առտու իրիկուն օրուան յղութեան կը սպասէին անձկութեամբ։ Գիշերները երազ կը տեսնէին, ցորեկները անոր մեկնութեամբը իրիկուն կ'ընէին, ոմանք տրտում ու սեւ նախազգայութեանց տակ, ոմանք երջանիկ ու անհամբեր կարօտով։

Դուրսը՝ դաշտ ու գետին՝ անցած գեղեցկութիւններուն վշրունքովը կը կշտանային այլեւս, ու այն զուլութիւնն ալ որ երկնքի բարակ չարմաղէն կը վշրուէր ու վար կու գար օդին հետ խառնուած՝ հագիւ պատրող ու վաղանցիկ կեանք մը, թարմ կանաչ մը կը ծնէր մար-

գերուն վրայ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ յաճախ տարիքն առած կնկան մը պտուկներէն երիտասարդութեան կաթը կը պղպղի երբեմն։ Ամառուան աղտոտ ու աւրուած կապոյտն տեղ Մաստառը ու իր երկարող լեռնաշարը մանիշակէ սքանչելի գօտիով մը կը փաթթուէր։ Հովիտին երեսէն մանգաղուած օրհնութեան տեղ հիմա երկինքը կը պատրաստուէր նոր կենսագործութեան ու աւելի կը ցածնար կարծես՝ որպէս զի կենդանարար համբոյրով մը պաղնէր հողն ու ջուրը։ Գիւղացին ա՛լ աչքը գետնէն կտրած, դէպի վեր կ'ուղղէր։

Այս հանգիստի օրերուն կը սպասէին ձերբերն ալ՝ մեռնելու։ Լուսաբացին՝ գեռ արշալոյսը չծագած՝ գիւղական մատուռին կոչնակը հատիկ հատիկ և ընդհատ հեծկլտուքով մահուան մը գոյժը կու տար գիւղացիներուն։ Քունէն արթնցողը կը վաղէր դէպի ժամ՝ հասկնալու թէ մեռնողը ո՛վ էր. ու գեռ արեւը գետին չդպած ամէնքն ալ եկեղեցին էին արդէն մէկ ընտանիքի մը կտորներուն պէս։ Դագաղը՝ մեծի, պզտիկի խըռնուած յուղարկաւորութեամբ կը բարձրանար գեղին վրայ նայող բլուրն ի վեր, կակաչներով, ծաղիկներով ու վայրի խոտերով ծածկուած հինաւուրց գերեզմանատունը։ Ամէնքն ալ սգակիրներ դագաղին ու փորուած փոսին բոլորտիքը, ափ մը հող ամէնուն ալ կողմէ իբրեւ վերջին հատուցում թաղուող սիրելիին, որպէս զի Աստուած բոլոր այդ ողջերն ալ բաղդաւորցնէ օր մը խաղաղ հողի ու թաղողներու...

Ամէն աշուններու պէս այդ աշունն ալ այսպէս սկսած էր այս գեղին համար, ուր պառաւ մաման հասած տանձի պէս գեռ առեն մըն ալ կ'երերար իր ոտքին վրայ՝ սպասելով Սիմօնին՝ իր պանդուխտ զաւկին։ Նախազգացում մը, աւետաւոր բան մը կ'ըսէր իրեն թէ ա՛լ սու-

տին վերջն էր, տղան օտարութենէն պիտի դառնար, աչխարհքէն ձեռք չքաշած պիտի տեսնէր անոր աչքն ու երեսը։

Եւ իրաւ ալ, իրիկուն մը, պարտէզներու կողմէն հրացաններու կրկնուած ձայներ լուր բերել էին գեղին թէ զարիպները ծննդավայրի հողին մօտեցեր են։ Դէպի պարտէզները, ցանկերուն, ցանկապատներուն կողմէ խժլտուք մը, իրարանցում մը սկսեր էր. հասնողը քաղքէն դէպի գեղը երկարող ճամբան կը վազէր, ամբողջ գեղը տեղէն կը չարժէր, հարսներէն ու նշանուած աղջիկներէն զատ մնացածները կը վազէին, կ'ճապարէին, կը խռնուէին։ Ջահն, աղմուկ-իրարու լուր կու տան, պիրար կը կանչեն, դարձողներուն անունները հեռուէն, օդին մէջէն, գեղը կը հասնին՝ դեռ իրենք չեկած։ Սաստուած, աչխարհ անունցն է որոնց զարիպը կու գայ իր տունը կը չէնցնէ։ Սիմոն ալ վերադարձողներուն մէջ էր. արդէն իրմէ առաջ միւժաէճիներ եկեր աչքը լուսեր էին մանալին՝ որ կու գար, դուան առջև իր զաւկին կը սպասէր։

Սմբոկը փրթեցաւ վարէն ու պառաւ մայրը՝ թևերը բացած, անհամբեր, դիմաւորեց Սիմոն՝ որ վազից, ծուռցաւ մօրը դողդոջ, ոսկոր ձեռքերուն և համբուրեց զանոնք, մինչդեռ մայրը՝ փաթթուած անոր վզին՝ կը համբուրէր, կը համբուրէր անդադար։ Բարեկամ, ազգականներ՝ ամէնքն ալ դիմաւորող՝ թևերէն բռնած պանդուխտը վեր հանեցին սենեակը, ուր կը սպասէր խոճապաչին։ Դարձող եղբայրը արտորայ նոյնպէս դէպի մեծ եղբօր ձեռքերը, երբ միւսը դժոխային ու ժանտ ժպիտով մը կեղծ յուզում մը կը պատրաստէր իր դիւական դէմքին վրայ ու չրթունքները անոր ճակտին կը փակցնէր։ Եղբայրական անկեղծ ու արտային յուզումը որ կը յորդէր Սիմոնի անձէն՝ ցուրտ ու սառնագին քա-

միի մը պէս կ'անցնէր խոճապաչիին սրտէն ու սրտիկը կը բերէր անոր։ Հոն հաւաքուողները չատ որոշ կը տեսնէին անոր սրտագոյն ու վարանքը, հիւանդի անախորժ ու մեռած արամադրութիւն մը՝ որը դժուար թէ Սիմոնի կողմէն կը նչմարուէր, քանի որ ուրախութեան երջանկութեամբ լեցուն այդ վայրկեաններուն մէջ ամիսի ուշադրութիւն չէր պահեր վրան։ Տանը, գեղին, սիրելիներուն տեսքը ամէն բան, ամէ'ն բան մոռցնել կու տար իրեն. ուշացիւ վիճակի մը մէջ կը գտնուէր։ Եւ արդէն դրացիները՝ ամէնքն ալ խռնուած, բռնած իր չաբլը՝ առ կը հարցնէին, առ կը հարցնէին, մէկուն հալն ու վախթը, մէկուն գործն ու կարողութիւնը, ուրիչի մը ցաւը, ուրիչի մը դրամն ու արամադրութիւնները, ես ինչ գիտնամ, հազար բերան հարցում՝ կարօտով, հետաքրքրութեամբ ու քիչ մըն ալ գեղի մարդու միամտութեամբը լարուած։

Դարձող պանդուխտին զաւակները բերին՝ որոնք չատ մեծցած ու անճանաչելի դառեր, և որոնց դէմքերը երանութեամբ լեցուցին իր հոգին։ Սակայն իր մօրն ու եղբօրը առջև կը քաշուէր անոնց երեսները համբուրել և ատիպուած էր անտարբերութիւն կեղծել. թէև վերջապէս ինքը տարիներ մայրաքաղաքն ապրած ու համաձակութեան վարժուած, բայց իր գեղին մէջ իր գեղին սովորութիւններն ու պատչաճութիւնը բնական էին իրեն համար։

Կամաց կամաց հիւրերը մեկնեցան, դուռ դրացին դատարկուեցան, ըսկսով թէ ճամբորդը յոգնած կրնար ըլլալ։ Սիմոն սպասեց որ մայրն ու եղբայրն ալ իրենց անկողիններուն վրայ երթան, մինչեւ որ ինք ալ քովի սենեակը քաշուէր առանձին գտնելու զաւակներն ու Նունիկը, քանի որ մինչև այդ վայրկենին Նունիկ երեւցած չէր, գեղի սովորութեան համաձայն։

Ե.

ՍԵՒ ՊԱՇԸ

Այդ իրիկուընէ ի վեր հազիւ քանի մը օր անցեր էր՝ երբ գեղն ամբողջ մէկ ձայնով ցաւագին անցքի մը վրայ կը խօսէր ու խռճապաչին անունը կու տար:

Սիմօին գալէն օր մը ետք Նիկօն գեղէն հեռացեր էր ու արտորանքով նորէն վերադարձած. կ'ըսէին թէ քաղաք գացեր ևկեր է ու մէկ ձայնի վրայ կը պօռայ: Դուրսէն փրթողը ներս կու գար. եկողը կը խռնուէր, հիւանդին բոլորտիքը կը չարուէր. չատեր ալ գլուխնին երերցնելով դուրս կ'ելլէին: Փորը, սիրտը կը ցաւէր. կը պօռար, կը տանջուէր, դեղ ու դարման օգուտ չէր ըներ:

—Ամա՛ն, կը մեռնի՛մ, կը մեռնի՛մ, կը պօռար՝ խաւստտ, ուռնացող ձայնով մը՝ որ մորթուող երինջի մը օրհասական բառաչիւնին կը նմանէր: Ու գեղացիները՝ յուսահատ, ձեռքերնին իրենց զգունին դրպանները դրած, բան մը չէին կրնար ընել, փրկութեան միջոց մը չէին կրնար գտնել. փորձառութեան դիտցած բոլոր դեղերը, խոտերը եփեցին խմցուցին իրեն. անօգուտ, ցաւը կը սաստկանար, տանջանքը կը սրէր՝ որուն բըռնութեան, դիւահարի ուժին տակ Նիկօն կը գալարուէր, կ'ոռնար ու կը կապուտնար:

—Կրա՛կ մը կայ ներսս, կը վառի՛, կ'այրէ զիս, ամա՛ն, ամա՛ն...

Բայց ի՞նչ կրնային ընել այդ թանձրամարմին, հեզահոգի, ու բարի, ոչխարի նայուածքով գեղացիները՝ որ անոր աղաղակներուն ու ցաւի ճիչերուն տպաւորութեան համեմատ իրենք ալ իրենց դէմքերուն վրայ կծկուած

մը կ'ընէին ու երեսներուն մկանունքները վեր կը քաշէին:

Դուրս ելլողները կը խօսէին.

—Ծա՛, վալլա՛հ, աղու է կերեր սա մարդը, կ'ըսէր մէկը:

—Ի՞նչ կ'ըսես, ծա՛, կ'ըսէր ուրիշ մը միամիտ ապշութեամբ:

—Թաթարխանի է, եավրո՛ւմ, կ'աւելցնէր իմաստուն մը, չան պէս ուռնուքով հոգի տի տայ, Աստուած հասը՝ հա, դատաստանը դատաստան կ'լինէ:

Ու խոստուքը, այդ մոլեգին, յիմարական և ահաւոր ցաւը չէր մոռնար: Ընդհակառակը երթալով կ'աճէր, կը տարածուէր իր մարմինին մէջ, կապուտցնելով անոր չրթունքները, ուռեցնելով, դուրս ցցելով աչքերն իրենց կապիճներէն, կամաց կամաց բռնանալով անոր կոկորդին, նայն իսկ ձայնին վրայ: Երեսներուն, քունքերուն բոլոր երակները արիւն խառած ապուկներու պէս ուռած էին: Բոլոր մարմնովը ինքզինք դուրս կը նետէր անկողնէն. ճակատը, բերանը գետնին հողերուն կը քսէր, երբ չողիքը վազելով չրթունքներէն՝ ցեխատած, դէմքին վրայ կը փակչէր: Ի զո՜ւր վէնքը՝ իր աւազը կը պահեցնէին. կը թաւալէր, կը գալարուէր ու օղակ օղակ ըլլալով՝ նորէն կը փռուէր գետինը:

Պակուցիչ, եղերական հոգեվարք մըն էր ասիկա, խռովքով, սարսափով ու սասանումով լեցուն. արիւնի, փսխունքի մէջ կը խեղդուէր ու բոլոր անձով քաշմնելի երեւոյթ մը կ'առնէր: Նայուածքը կը խոլորէր, դիմագծային արդէն իսկ իր բերա ու խոժոռ արտայայտութիւնը՝ աւելի ահաղդեցիկ, աւելի չարաչուք կը դառնար: Եւ այսպէս, ամէն մէկ մազէն մէկ մէկ արիւն քրտինք դուրս տալէ, ցաւերուն ահաւորին, գերագոյնին

տակ յօշոտուելէ եաք միայն կրցաւ հոգին տալ այդ մարդը, խճճապաչին, գլուխը հերթափ, կոպերը քաշուած, բզքտուած, ինք ամբողջ անճանաչելի դարձած:

Թաղեցին զինքը: Ու գեղը երէկ անոր դագաղին եռեւէն լիաթոք ազատ չունչ մը կ'առնէր, միւս կողմէն ալ նոր լացերու կը պատրաստուէր...

Բայց, նախ ըսենք թէ ի՛նչ էր եղածը:

Սիմօին հանելուն երկրորդ իրիկունն իսկ՝ երբ էրիկ կնիկ մինակ էին, չեմ գիտեր ինչպէս եղաւ՝ խօսքը տանը վրայ դարձաւ: Նունիկ՝ հոգեկան այն տագնապով թէ կեսուրը տղուն վերջապէս պիտի պատմէր անցած դարձածը, քանի որ չատ անգամ իրեն այդ ապառնալիքն ըրած էր՝ ինք սկսած էր լրբեմի յանդգնութեամբ մը առաջին խոստովանութեան ծայրը դնել, յուսալով չարիքին առաջքն առած ըլլալ այդպէսով: Գեղի կնկայ միամտութեան ծայրագոյն աստիճանն էր ասիկա: Էրիկը՝ ահաբեկած, այլայլած, յանկարծակիի եկած. զգացեր էր թէ ահագին անդունդէ մը կը դահավիժի. ակնթարթի մը մէջ գեղի գեղին կարած, ճերմակ չրթունքներով ու դիւահարի աչքերով կրցած էր առաջին ապաւորութեան տակ իսկ կամքի ու ջղերու տարօրինակ հաւասարակշռութիւն մը պահել սակայն: Հանգնալու բուռն և անաւոր հետաքրքրութիւն մը կը յաղթահակէր իր ցասման: Ու այդ մղձաւանջ գոյնովը՝ որ երբեմն հալելով սառոյկ կարմիրի մը կը փոխուէր՝ լսած էր անապասելի, յուսահատեցուցիչ չարիքին մանրամասնութիւնները, պըժգալի, ցաւագին ու չանթահարող իրականութիւնը: Ու երբ կինը՝ բնականաբար իր անձին համար միշտ ակնառու հանգամանքով մը՝ իր մեղքին զարհուրելի բայց խըզճամիտ հաշուետուութիւնը կ'ընէր, Սիմոն անցեալին վերյուշումը կ'ունենար, հին օրերուն՝ որ արիւնոտ ձեռքով մը կը բացուէին այս պահուն:

Կ'երեւակայէր այն ցրտասարսուռ ու փոթորկոտ գիշերները՝ երբ Պոլիս ծովուն վրայ սառած, փուտ կարած մարմինով ցեխ կը հանէր՝ կղմինտր կորելու համար հաւուստ տէրերու. կ'երեւակայէր մահուան վտանգովը միշտ յղի այդ աշխատանքը իր բոլոր արհաւիրքին մէջ, յետոյ այն միամիտ մխիթարութիւնը, ասն սէրը՝ որ իրեն այժ կու տար, ծննդավայրին ու իր ատեն մէջ ունենալիք իր ապագայ հանգստութեան հեռանկարը՝ որ կը քաղցրացնէր ամէն տանջանք... մինչդեռ նոյն այդ գիշերներուն իր եղբայրն ու դէմը նստող սա վատոդի քաջը՝ անփութօրէն, քարսրտութեամբ՝ գազանային հեշտանք մը կ'ըմբոշխնէին իր իսկ անկողնին մէջ. վա՛խ...

Կինը կը պատմէր ու ինք հաւերժութիւնը կ'ունենար լսելու: Վայրկեանները որ կու գային կ'անցնէին՝ կրակով, փոթորիկով, բոցով բեռնաւորուած՝ կ'եռացընէին, կ'արթնցնէին իր բոլոր կիրքը, ցասումը և հոգիին յատակը հաւաքուած բոլոր կատաղութիւնները կը լզէին: Կը տեսնէր թէ իր անձնուիրութիւնը, պատիւը և իր եղբայրական, այրական բոլոր սրբութիւնները նոյն գոհի սեղանին վրայ բարձրացեր էին և ինք գարչելի դաւաղրութեան մը ողջակէզն էր եղած: Կը դիտէր իր ապանուած յոյսերուն, զգացումներուն ու ակնկալութիւններուն ողբալի դիակները, որոնք օր մը պահապան սուրբերու պէս կեանք, ոգեւորութիւն էին տուած իրեն՝ դիմադրելու համար լկականքներու, կամաւոր անձնազըկութեան, զարիպ զուրկէթի հոգին ու մոխիրին: Ա՛ս էր ամէնուն վարձատրութիւնը, ա՛ս էր իր եղբօրը ու իր կնկանը պահած վերջին փոխարինութիւնը...

Ո՛չ, ասիկա անզգամութեան լուումն էր: Ազրայէլն անգամ մեղաւորի մը մարին քով այսքան անզթու-

թեամբ իր ճիրանները չպիտի երկնցնէր անոր սրտին ու հոգիին։

Կը նայէր, բայց ա՛լ բաց աչքերը տեղի մը չէր որ կը յառէին, այլ սուր, ցցուած ու անորոշ նայուածք մըն էր որ կ՝երկննար ու չէր տեսներ. կը խեղդուէր, չբռնչը կը կարէր, պռկունքները կը ղողղային ու թոքը կը չորնար բերնին մէջ. երկաթէ գառադեղի մը մէջ յեղակարծօրէն բռնուած գոհի մը սարսափը կը կրէր։ Սրիւնազանգ աչքերով իր անհուն վշտին մթութիւնը ճեղքելով կը տեսներ կործանարար աւելի զարհուրեցուցիչ ու աւելի ցնորական սարսափ մը, որ դէմը կը սրընկոէր... արդեօք իր արիւնը կը կրէին այն զաւակները՝ որոնց հայրը ինք էր, ինքզինք այնպէս կարծած և այնպէ՛ս բաժնած իր հայրական զգացումներէն ալ տարբեր։ Այս կասկածը դիշակեր, ճիւաղային ու հրանուա՝ ցնցեց զինքը, բզքտեց ինչ որ կը մնար տակաւին այդ նահատակ սրտին խորը կայուն ու դիմադրական, և խենդեցած, յիմարական ոստիւնով մը դուրս նետուեցաւ սենեակէն։ Սառնց կօշիկներն հագած ըլլալու, բաց գլխով, ցիրուցան, անկուած մազերով, մրրիկին առջեւէն հալածական անգիտակ ոստի մը խօլական թափովը ինքզինքը փողոցը գտաւ և սկսաւ վազել։ Շուները կը հաջէին, կը վազէին ետեւէն ու ինք դիւահարած կ՝երթար,

Կինը՝ չքացած, սահմռկած, երբ ակնթարթի մը իր զգայազրկութենէն ինքզինք գտաւ՝ պօռաց, դրացիները կանչեց և ինք ալ փողոցը նետուելով՝ խենդի պէս գետին ճամբան բռնեց, ուրկէ հեռացած էր էրիկը։

Զ.

ՁԱԿՏԻԴ ԳԻՐՆ Է

Այդ անէծքի խաւարովը սեւցած գիշերէն ետքն էր որ խոճապաշխն քաղաք գացած ու իր իսկ ձեռքով կատր մը թոյն խմելէ ետք տուն դարձեր ու մեռեր էր։ Սպէտաւոր կեանքի մը ուշացած մահը՝ որուն սրտին վրայ գերեզմանաքարերն անդամ իրենց տեղը անշարժ մնալ չպիտի ուզէին։

Անկէ ետքն էր որ սկսաւ միւսին՝ անոր ողջ մնացեալին, երկար ու գետնաքարշ բարոյական հոգեվարքը...

Սիմոն՝ մէկ երկու չարաթ ետքը, ժամանակին, բարեկամներու բարի թելադրութեան և եղբօրը անակնկալ մահուան տպաւորած տեսակ մը երկնային վրէժխնդրութեան տպաւորութեանը տակ՝ կրցած էր իր պաղարիւնութիւնը, ինչպէս նաև անխռով միտք ու մտածութիւն գտնել։ Սկսած էր ամուսնաթողութեան ու կրկնամուսնութեան հետաքրքիր։ Գեղն ալ, օտարի մը պատմողի պէս, բացուած էր անոր, յայտնելով ինչ որ գիտեր դարացած այդ մեղքին ու մեղաւոր պատմութեան չատ մը անցքերէն։

Այն ատենուան Խառն ժողովը — որուն ներկայացաւ այս խնդիրը — բաղկացած բարեմիտ քահանաներէ ու վաճառականներէ, ամէնքն ալ ընտանիքի հայր ու տէր՝ դատաստանական հարցաքննութենէ մը անցուց մեղաւոր կինը։ Լսեց գեղացի կնիկներու ու էրիկ մարդոց անկաշառ, պարզ խոստովանութիւնները ու վկայութիւնները, համոզուեցաւ ճշմարտութեան, բայց ինքզինքը անձնհաս նկատելով բացարձակ վճիռ մը, քրիստոնեայի հերոսամիտ խղճմտի ու գթասրտութեամբը համոզեց Սի-

մըն որ անկիչաբար գանուի իր կնկան՝ որ տարիներու անառակութեամբը իր տունն ու օճախը աւերեր էր։

— Ձակատիդ գի՛րն է, եավրո՛ւմ, մեր օրէնքը ուրիշ ճամբայ չունի՝ ըսին իրեն վերջին պատասխան։

Հոս ինկաւ, հոն ինկաւ, աս աղտին դուռը, ան աղային ոտքին առջեւ, վերջապէս ձգեց հեռացաւ յուսահատ ու անդարձ իր գեղէն և անկէ ետք մէյ մըն ալ չդարձաւ։

Սակայն գեղացիի իր յամառ ու ամուր նկարագրին յատկանիշովը միշտ կամքն ունեցաւ օտար եկեղեցիի ու օտար յարանուանութեան կոչումի չընկնել իր դաւանին յաղթութեանն համար ու էն ետքն ալ չդիմեց։

Պոլիս, հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութեան ալ արդարութիւնը փորձեց։ Հոն ալ նոյն բարեխիղճ քրիստոնէութիւնը, նոյն դէմառաջ խորհուրդներն ու թելադրութիւնները։

— Ձակատիդ գի՛րն է, եավրո՛ւմ, հեղհեղի եղիր հպատակելու անոր։

Է՜հ, բայց ի՞նչպէս մօտենար այն կնկան, ի՞նչպէս առնար լաթերուն խակ քսուէր, այն պղծուած մարմինին՝ որ անջնջելի անպատուութեան, խայտառակութեան մուրը կը բերէր իր ու իր տանը վրայ։ չէ՞ որ մարդ իր պատիւին, իր արժանապատուութեան արեւովը կ'ապրէր և առանց անոր կեանքը բան մը չէր արժեր այլեւս։

Թողուց մայրաքաղաքն ալ ու հեռացաւ՝ հեռուոր օտարութեան մը մէջ կորնչելու իր հետքն ալ ու իր անունն ալ։ Մոռցուած մարդն եղաւ անկէ ետքը, չգիտցուեցաւ թէ ո՞ւր գնաց, ո՞ւր մնաց։ Դարձող պանդուխտներ բան չէին դիտեր վրան և իր մասին լուր մը, տեղեկութիւն մը չէին բերեր։ Ո՛ր անծանօթ երկրին ո՛ր ղրան հաներ մոռաւ՝ հասկցող մը չեղաւ. անտէր, անախրական

մեռել մը հասնականաբար, իր հողէն ու իր չուբէն հեռու, որուն վրայ դժուար թէ երկու քար ու յիշատակութիւն մը դնող գտնուեցաւ։

Իր օճախն ալ ապիկն նոյն բաղդին ու նոյն ճակատագրին բաժնակից էր։ Խոճապաշխին մահէն ետքը գեղը երկու կսկծագին լայ լացաւ. առաջինը այն որ գեղացին ծանր պարտքի մը տակ ճնշուած կը գտնէր ինքզինք, քանի որ Նիկօի սեւորակը առնուած, հաւաքուած հարկերու մնծագոյն մասը արդէն գանձուած ցոյց չէր տար ու գեղացին առացապէր չունէր ծոցը, հետեւաբար պարտաւորուած էր վճարածը կրկին վճարել։ Երկրորդը՝ զուտ մարդասիրական ու համայնական զգացումներէ թելադրուած՝ խոճապաշխին մօրը վրայ, որուն առաքինութեանը համար անպայման յարգանք մը կար ամէն կողմէ։

Արհաւրոտ այդ օրերուն արդէն անկողնին փակած էր ողբալի պառաւը ու գրեթէ երեսի վրայ մնացած, որովհետեւ Սիմոն չէր ուզեր առնէն ոտք դնել ու քաղաք դասյեր էր. պղտիկները բան մը ընելու կարող չէին ու Նունիկն ալ ազգականի մը տունն ապաստանած էր՝ ինքզինքը մարդոց աչքէն պահելով։ Աս ան, դրացնի կնիկներ էին որ առտու իրիկուն ամէ ապուր մը կը բերէին պղտիկներուն ու ցորեկները հիւանդին քովը հանդիպելով թաս մը չուբ կու տային։ Լեզուն առնուած էր, աչքերը չէին բացուեր, մինակ թեթեւ չունչ մը, չատ թեթեւ՝ իր կենդանութեան վկայութիւնն կու տար։ Ընտանեբէն ամբողջ ողբն ու տրամութիւնը չալկած կը քնանար, կ'ըսես, ու իր հետ առած գերեզման կ'երթար։ Օտարնե՛ր ամէնքն ալ իր անարին քով՝ որ կու լային իր վրայ ու աւելի իրենց մեղքերուն վրայ։ Մեռնելէ առաջ իսկ կարծես ա՛լ իրենները չէր պատկաներ այդ խեղճուկ կնիկը և հողին պահած օտարութիւնն սկսեր էր։

Թոռները միայն՝ անգիտակ մանուկներ՝ մեղաւոր մօր մը չարութեամբը ազատուած՝ չէին բաժնուած իրմէ ու քովը կը նստէին: Անցած դարձածէն չատ ազօտ ու չփոթ խոռովք մը կը լեցնէր զիրենք: Կը տեսնէին թէ փլուզումի մը կար իրենց չուրջը, ծանօթ դէմքեր յանկարծ կը հիւանդանային կամ կը կորսուէին, կ'անհետանային. ինչ էր եղած, չէին գիտեր: Կը տեսնէին թէ օտարներուն դուրգուրանքին ու դորովին էին մնացեր և իրենց կրակարանին մէջ չատունց ա՛լ կրակ չէր վառեր ու թոռները դաղրած էր ծխալէ: Կը մտէին, կը դուլային ու իրարու կը մօտենային: Զարիքը չէին ճանչնար, բայց անոր հեղձի պէս բարձրանալը, իրենց տունը կոխելը կը զգային:

Շա՛տ լացին մամային համար, երբ օտարներ՝ ամէնքն ալ՝ եկան լոզոյին, պատանեցին զայն, երբ մանաւանդ դագաղը կը բարձրանար դէպի գերեզմանոցին բլուրը:

Անկէ ետք օրերով տանը դուռն ա՛լ դոց մնաց, որովհետեւ ներսը տաք չունէր ու շնչաւոր չկար. հայրիկը հեռացեր գացեր էր, ինչպէս որ ակնկր էր. չգիտցան թէ ինչո՞ւ եկաւ, ինչո՞ւ գնաց: Միայն՝ օր մը երբ նորէն իրենց հին տունը գացին, մայրիկը աւելի անգութ ու չար էր դարձեր. չատ կը ծեծէր զիրենք ու կը հայհոյէր իրենց՝ ըսելով թէ՝ «հայրերնիդ Թող խրկէ որ ապրեցնեմ»: Ա՛լ առաջուան պէս ամէն օր տաք ապուր չէին կրնար ուտել. չոր հացը չաքար էր դարձեր: Ցետոյ երբէք եղբայրը հեռացաւ գնաց երկրագործի մը սպասաւոր ըլլալու և նախիր արծելու: Ախտին կովը, մաքինները ամէնքն ալ ծախեցին. բան չմնաց, բան չմնաց:

Մնացածը սեւ անուն մը, չքաւորութիւն ու թշուառութիւն: Լքումի, անկման մտրակովը կարծես վիրաւորուած մատակի մը վրէժխնդրութեամբը՝ Նունիկ,

փոխանակ իր յաւերուն, իր առանձնութեանը մէջ այրիանալու, գեղին սրիկաներուն ստացուածքն եղաւ: Գեղացին միչտ զգուանքով ու առելութեամբ անցաւ անոր դռան առջեւէն ու անցած առենն ալ ներս անգամ նայիլ չուզեց:

Սերունդին առաւտ տողանցութիւնը դադրեցաւ այդ օճախէն, չորցած ցամքած աղբիւր մը ուր վազած ջուրին տեղ քարերուն վրայ սեւ ու կանաչ քարաքոս, դորտնրուրդ կը բռնէ, անմարդաճաճն, ամայի ու ամուլ: Այդ տան վերջին չառաւիղը —մնացածները գօսացած թուփերու պէս կոտրտած ու ճղակտոր եղած— Տոնան՝ անցեր Աստանայի կողմերն էր գացեր, բեռնակրութիւն կամ մշակութիւն ընելու: Աստն ետքը վերադարձաւ աղեղած մէջքով, հիւանդ ու ցաւագար և ասոր անոր դռներուն վրայ կտոր մը հացի մուրացկան պատանին եղաւ:

Սեւ հա՛ւն էր կանչեր այդ ընտանիքին վրայ:

ՊԱՀԱԿՆԵՐԸ ԱՐԹՈՒՆ ԵՆ

Յուսահատութեան չարագուշակ ուրուականը՝ մոլութեացաւ օտար ափերէն դէպի Ազատութեան պահակները որ չղթայակապ կը հսկէին Բանտերու և Ամրոցներու անլոյս գաւիթին մէջ։

Եւ երեւցաւ անոնց՝ մահուան ոգիին պէս, դաժան, անողոք ու անկարեկիր։ Սառ չունչով հպեցաւ անոնց սրտին՝ որ կը բաբախէր, անոնց թեւերուն՝ որ ծանր ու աւելի ուժով դարձած էին պողպատին մշանջենական բեռան տակ։

Հայրենիքի յուսահատութեան նենգամիտ ոգին ուզեց չափել առաքինութեան խորութիւնը բոլոր անոնց՝ որ զոհողութեան բանակին յաւաջընթաց ճակատը կազմեր էին։

Եւ ահա չղթաները չառաչեցին մթութեան մէջէն, ակռաները կափկափեցին սարսռագին և թշուառութեան անարիւն բայց ազատութեան երդուեալ այդ հզօր չըրթունքները բողոքեցին զարհուրանքով։

Զայրագին ու անաւոր էր ազազակը որ մթամած կամարներն ու վհատութեան նկուղները սասանեցուց։

Ինչպէս որ մատակ առիւծը իր քարանձաւին ցուրտ քարերուն կը քսէ կուրծքը և կը սողայ իր փորին վրայ՝ երկունքի տաղնապին ատեն, այնպէս գալարուեցան քանտարկեալները՝ անէծքի ու մոռացութեան լրմնց անկողիններուն վրայ, և բաւերնին ցցելով մութին ու թաց խաւարին մէջէն՝ եղերերգել սկսան։

—Նախատինք բոլոր անոնց որ տեղի կու տան օրհասական պայքարին մէջ և մեր բազուկներուն գերութենէն օգտուելով՝ կ'արհամարհեն նաև մեր յաղթական հոգիներուն անսասան ապառաժը։

Նախատինք անոնց որ յառաջապահ դիրքակիցնեբուն վիրաւոր անկումէն օգտուելով՝ գլխիկոր ծունկի կու գան ազատութեան ճամբուն վրայ և դիւցազներուն փառքը սակարկելով՝ իրենց ոտքերուն գոյութիւնը ապահովել կը ջանան. ո՛չ, կ'ազազակենք մենք մեր բոլոր ուժով, ո՛չ, թող չենք տար. և եթէ մեր բռունցքները անզօր են ու մեր կամքերը լուծի տակ, օ՜հ, կը բարձրանանք կախաղան և մահուան բարձունքէն մեր արիւնոտ չղթաները իբրև երկնային վրէժխնդրութիւն՝ կը նետենք ձեր և առչմանին մէջտեղը, գերեվարութեան չուկան դարձնելով վտակի տաճարի փոխելով։

Որո՞ւ անունով լեցուցինք բերդերու, ամրոցներու աստուածային սէր էր որ ճառագայթեց մեր հոգիին մէջ՝ մինչեւ մոռնալու համար մեր մայրերուն կաթը, մեր կիներուն ու զաւակներուն կարօտը, երբ մեզմէ չատերուն հանատակ մարմինը սիրելիի մը ձեռքն իսկ չդպցուց և հօրենական պատանք մը իսկ չունեցաւ՝ որպէս զի անարգանքի դագաղին մէջ իրեն ընկերանայ՝ իբրև անո՛ւշ յիշատակ, իբրեւ յաւէրն միխիթարութիւն։ Ա՜խ, որո՞ւ համար, որո՞ւ համար։

Եթէ չէք լսեր ձեր պատիւն, գէթ յարգանքն ունեցէք մեր տառապանքին վեհութեան, գէթ խղճահարուեցէք մեր որբերէն ու այրիներէն՝ որոնց ձեռքից բէն բռնեցինք ու խաժնելով մեր չղթաները, զանոնք փողոցները ձգեցինք՝ մուրալու համար։

Ա՜հ՛ անարիներուն, նախատինք անձնասէրնե-

բուն. մենք համբուրելով մեր գլխուն դրինք այս չղթաները՝ որպէս զի հայրենիքին աչքերը ազատութեան առաւօտը ողջունեն...

Եւ ահա կը հայհոյեն Հայրենիքի սրբազան ուխտին...

*
* *

Ցուսահատութեան Ոգին՝ ակնապիշ, ժժգոյն ու սարսափահար՝ կը դողդողէր, կը նկուէր և կը դիտէր այդ վսեմ երազատեսները, որոնց կուրծքերէն կեանքի և իտէալի անհուն յորձանքը կը թաւալէր և սպանդային այդ վայրը եղեմական պայծառութեան մը կ'այլափոխէր:

Եւ Ոգին, աղջիկը մահուան, ձեռքերը երեսին տարաբաղձանօք, կրունկկին վրայ ետ ետ գնաց...ու լացաւ:

Եթերային լոյս մը ճառագայթեց յանկարծ, ինչպէս բեւեռային արծաթազօծ ցայգալոյս մը անիմանալի հորիզոնի մը խորէն, և դէմքերը մեծաչք՝ եռվայական, դէմքերը կալանաւոր դիւցազներուն, բարձրացան դարձեա՛լ դէպի վեր, ցցուեցան գիսախիւս բաշերը և չղթաները ղօղանջեցին խրոխտապանծ:

—Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ վհատութիւնն ու ամօթը՝ մեղմէ և մեր հօթը սերունդէն. մենք ուխտաւո՛րն ենք արիւնաթոյն Տօնին, մեր անուրներուն ձայնը՝ դիւերային չեփորն է՝ կարմրաթագ արշալոյսն աւետող, համբերութիւնը մերն է միայն, որովհետև մեր ուսերուն վրայ երկաթ չալկած ենք:

Մեր երեսները մոռցած են ծիծաղը ու արցունքը մարմարեայ բիւրեղի պէս քարացեր է մեր հոգւոյն խորը. տրվեցանք այս դադաղէ պարիսպներուն և այս մահաւոտ գնտանին, և պարիսպները, և գնտանը, ժանգահար

չունչը որ մեր կուրծքէն ներս կ'անցնի՝ կծու թոյնի մը պէս, կ'օրհնենք զանոնք, որովհետև մեր հայրենիքին փառքը անոնց թեւերուն վրայ կը բարձրանայ:

Հեռո՛ւ մեր օճախէն ու Հայրենիքէն, հեռո՛ւ մեր աչքերէն, ո՛վ վհատութեան թշուառական տեսիլք, հեռո՛ւ, վա՛տ տկարութիւն, որ անգամ մըն ալ կու գաս չղթայի զարնել մեր չղթայակապ ձեռքերը, որ կը փորձես ծանականքի մուրը քսել հպարտ ճակատներուն...

...Եւ վրէժխնդրութեան ահաւոր սաղմոսերգութիւնը կը դղրդէր բանտային մեռելական լուռութիւնը:

Հայրենիքի Ցուսահատութեան ժժգոյն Ոգին դուրս եկաւ զարհուրանքով, թռաւ դէպի անորոշ ոլորտները և ինչպէս ջղջիկ՝ վայելով՝ մութ գիշերուան մէջ՝

—Զգուշութի՛ւն, պահակները արթուն են միշտ:

ՀՕՐԵՆԱԿԱՆ ՏՈՒՆ

Հարկ եղաւ որ բաժնուիմ երկու երեք ազիւսով ու քանի մը տախտակով չինուած այն տունէն ուր մօտաւորապէս քսանըհինգ տարի ապրեցայ, ուր եթէ խանձարուրս առաջին անգամ չկապեցին, գէթ մանկութեանս ու պատանեկութեանս բոլոր երազները հիւսեցի՝ ինչպէս ծիծառը իր վաղնջական անմոռանալի բոյնը՝ նոյն ծղօտներով ու ոստերով, նոյն կաւով ու նոյն բաղձանքներով։

Եւ այս բաժանումը մահուան մը արտօնութիւնը կու տայ ինծի։ Հօրենական տան մահն է։ Հիմա ազգատուութիւն մը կը զգամ սրտիս մէջ, չքաւորութիւն մը որ ինծի տխուր բաներ կ'ըսէ, որ ղրկանքի մը անբաժան չուքը կը բերէ ետեւէս ու զգացնել կու տայ անհանգըստութիւններուն անքուժելին, ցաւ մը, հիւանդութիւն մը։

Աւերման մը արհաւիրքը կը պտտի կարծես աչքիս առջեւ. այս բաժանումը՝ անծանօթ հեղեղ մը, անտեսանելի բայց խորտակիչ, քանդող Զարութիւն մը կը թուի ինծի որ կու գայ կ'առնէ բոլոր յիշատակները, բոլոր խաղերս, միամտութիւնները, բոլոր յոյսերս ու պատրանքները, վերջապէս այն բոլոր բանաստեղծութիւնը որ սիրտս կորնչուցած, բայց այս տունը, այս տանիքը, այս երդիքը առած պահած էր գաղտնի։ Ու հիմա կ'արթննան անոնք բոլորը, տեսակ մը ոգեկոչութեամբ ետ կը դառնան վերապրելու զերեզմանէն, սիրելի մեռելներու պէս, և իրենց տաւերոտ ակամայ պայծառ դէմքերովը ինծի կը նային աղաչաւոր աչքերով։ Եւ այդ բիւրաւոր կորսուած յիշատակները՝ որոնցմէ բան մը մնացած չէի կարծեր՝ ամէնքն ալ աւելի գեղեցկացած, աւելի՛ աղուոր, աւելի՛ մոգիչ կ'երեւան հիմա, ծնելով տանը մէկ անկիւնէն, մէկ քարէն, առաստաղին վրայ յիշագրուած նախահայրերուս անուններէն, փեթակներէն ու դեռ ամէն բանէ, ամէն բանէ։

Ա՜հ, ծննդավայրի հողը ամէն ինչ կ'առնէ ու բան մըն ալ չի կորնչեր։ Անշունչ իրերուն, հողին ու քարին առջեւ վայրկեան մը փշալից խղճահարութիւնը, ցաւագին ապաշաւը կ'ունենամ, երբ իրենց անառակ զաւակ՝ իմ մարդեղէն գիտակցութեանս դատաստանը կընեմ։

Կ'անդրադառնամ տարիներուն՝ որոնց ընթացքին սիրտս չատ սիրելիներ ունեցաւ և որոնց հետ ապրեցայ, որոնց արիւնը կրեցի ու գորովը վայելեցի, ձայներ որոնց հնչիւնը մօտս կաթին հետ քաղցրացեր էր, անուններ որոնք յաւիտեան նուիրական պէտք էր մնացած ըլլային, կեանքեր, անցքեր, ընտանեկան լուսաւոր յիշատակներ՝ որոնք իմ հոգիիս ամբողջ պատկերն ստեղծած էին և որոնք չեմ գիտեր ինչպէս, կամաց կամաց օր մը եկեր էր որ սրբուեր գացեր էին անդարձ և ա՛լ բան մը մնացած չէր անոնցմէ։ Եւ ահա այսօր Զգացողութեան մարդուն կորնչուցածը, մոռցած բոլոր մեռելները՝ կարծես թեթեւ քունէ մը կ'արթնցնէ պապենական օճախը, անմահ յաւիտենական մայրը որ ալեւոյթ չունի, որ մահ չունի։ կ'արթնցնէ զանոնք ու անհանգիստ խռովքով մը կը յանդիմանէ զիս, երբ անոնց որոշառիս դիմաստուերները կու գան անցեալին մէջէն անձայն, հովու պէս թեթեւ ու խուսափուկ պարով մը, կու գան ինծի՝ խօսելու երջանիկ օրերուն, հեռացող երանաւէտ արեւներուն, յաւիտենապէս աքսորուած կորուստներուն վրայ։

Ասիկա անկեղծ իրերուն, անբարբառ հողին հրաշքն է։

Մ՛ել ասկէ ետքը ոչ մէկ երգ պիտի փոխարինէ այն երգերուն՝ որոնք կը լսէի ամառ օրերու լուսաբացին խուբրայվայ ճամբայէն ու ձորերէն, որոնք արծաթի վճիտ ձայներով կը հնչեցնէին պարտէզներէն դարձող մանուկ պարտիզպաններ. ա՛լ կիւրակէ իրիկուններուն չպիտի տեսնեմ մեր երիտասարդներուն խումբերը որ կը դառնան սիրելի ծանօթ ճամբաներէն երգելով. ա՛լ դիմացի սարին կուրծքն ի վար մտերմօրէն քովքովի չարուած գերեզմանները պիտի օտարանան ու աչքս իմ աղգակիցներուս հետ ամէն առաւօտ նախ անո՛նց, սիրելի մեռելներու հանգստարանին չպիտի հանդիպի։

Հիմա ո՞վ է որ պիտի կրնայ ինձի ըսել թէ հողը կեանք չունի, աւելի հզօր, աւելի տեւական, աւելի հաւատարիմ ու մարդկային, կեանք մը բազմապատկուած, անհունապէս անձնաւորուած՝ որուն հետ խառնուած մարմնացեր են բիւր սիրելիներ իրենց բոլոր խորհուրդներով, իրենց ոսկորներովն ու աճիւնովը։ Այդ կեանքն է որ կը խլրտի իմ հօրենական երդիքիս ծոցէն ալ ու լեզու կ՛ելլէ, երբ գինքը թողուով պիտի հեռանամ։

Այս բաժանումը կսկծագին ու անդարմանելի է մանաւանդ, որովհետեւ մեր հայրերը սովորութիւն չունէին վաչկատունի անդաստականութիւնը ապրելու, օր մը հոս, օր մը հոն. որովհետեւ տունն իրենց աչխարհը և իրենց աչխարհն ալ աչխարհի սահմանն էր. որովհետեւ միւնոյն ծածկին տակ կը բազմանային, կ՛աճէին սերունդները ու միեւնոյն առիքին տակ կը գոցէին իրենց աչքերը լոյսին առջեւ. «անա՛կ, անա՛կ, գերեզմանակ» կ՛ըսէին ամէն անգամ որ քանի մը օրուան բացակայութենէ ետքը իրենց դրան սեմէն ներս ոտք կը կոխէին, ու այդ սեմը նուիրական էր, սուրբ էր. բարութեան աստուածը, տան

պահապան-թևերաւիր կը հակէր հոն, ուրկէ անցած դարձած տունն ամէն գիչեր պէտք էր Տէր-Աստուածը յիչել. տունն օրհնեալ էր, տունը երկինքէն առաջ, եկեղեցիէն ետքը՝ նոյնքան երկնային, նոյնքան օծուած էր՝ ուրկէ մեծ գերդաստանին՝ հանգչենական կարաւանը եկեր անցեր էր ու պիտի անցնէր տակաւին, լեցնելով հոն իր լուսթիւնը, իր բարիքները, իր առաքինութիւնները։ Մեռելներուն ու աչխարհի վրայ ապրող մահկանացուներուն մէջ տունը չէր թողուր որ դեւի մը պէս մոռացումը գայ տեղաւորուի՝ ինչու որ ամէն կիրակմուտքի խնկամանը «թողող երթող»ներու յիչատակին եռեւէն կը ծխար, «ննջեցեալ»ներուն կը տանէր օճախ վառող արենակիցներու աղօթքը, հոգեխոսութիւնը, անոնց անունն ու կենդանութիւնը կը վերանորոգէր։

Մեր հայրերը, մեր նախահայրերը այսպէս նուիրագործեցին երդիքը, այսպէ՛ս հրիտակեցին տունն իրենց յաջորդներուն ու պահպանել պատուիրեցին զայն իրենց հաստատակամ առաքինութեամբը։ Բայց ժամանակները չար են ու երկինքին արեւը փոխուած է ա՛լ. սերունդները ապերախտ են կ՛ըսես հիմա իրենց նախորդներուն նկատմամբ. ոչ անոնց թողած առաքինութիւնը ու ոչ ալ օճախը կը ճանչնան ապրողները. տարաճերժ զօրութիւն մը դուրս կը նետէ գիրենք հեռուն, դէպի օտարութիւնը, պապենական ծածկէն դո՜ւրս։ Ո՞ւր, ո՞ւր։ Ո՛չ ոք գիտէ։ Օրորոցէն իջած երեխան պանդուխտ հօրը՝ եռեւէն կու լայ և ծունգի օճաուներուն հաստատութիւնն զգալէ ետք՝ պանդխտութեան ճամբան չափել կը սկսի առաջին նայուածքովը. ո՜ւր մնաց երկինքը, մեր կիներն անգամ այսօր աչխարհի միւսծայրը տեսած, անոր պատմութիւնը գիտեն ու կը պատմեն իրենց մանուկներուն։ Եւ հոս ա՛լ բան չապրիր. տանը հետ գերդաստանական կեանքն որ է

կը չքանայ: Անոնք բնութիւնները ալ չեն ծխար, սառ կը-
բակարանին անկիւնները կը սառի նաև ծղրիթին ձայնն
ալ, բարեկենդանները հիւանդոտ, ցաւագար անդամա-
լուծութեամբ մը կ'անցնին, ուռնական օրերը մաշյլ ու
հեծեծալից:

Կարելի պիտի չըլլար ղղջումը, դարձը դէպի լքաւեր
բնակութիւնները: Պիտի չըլլար որ նորէն կիւրակէ առա-
ւօտներուն տաճարը երիտասարդ կարիճներու բազմու-
թեամբը լեցուէր, կոչնակին ձայնին՝ դողդողուն ձեռքե-
րու տեղ, հազար առոյգ կուրծքերու վրայ նոյնքան
խաչակնքութիւն ըլլար և տաներէց քահանան պանդուխտ-
ներու յաջողութեան, առողջութեան փոխարէն՝ սկզբնկին
վրայ սերունդներու աճումը, բազմանալը աղօթէր:

Ահ, չեմ գիտեր այդ կարելին, բայց ինչ որ գիտեմ
այժմ, ա՛յն է թէ՝ կիները դժուար կը պահպանեն տան
հաստատութեան սիւնը, պառաւներու չունչը այն-
քան թոյլ ու անզօր է կրակը միշտ վառ, միշտ տաք
պահելու, անխնամ ցուխքներն ու ցըլքեակափքը բան-
ջոտիլ, վայրի խոտերով ծածկուիլ կըսկսին:

. . . Այս բաժանումը մահուան մը տրտմութիւնը
կու տայ ինծի ու ցաւագին բաներ կը յիշեցնէ:

Աւերման մը արհաւիրքը կը պատի կարծես աչքիս
առջեւ: Կըզգամ թէ ալ կ'օտարանամ ես ինքս ինծի հա-
մար ու հոգիս անծանօթ, անհաղորդ միջավայրի մը մէջ
կը փոխադրուի, կորնչացնելով իր բոլոր զգայութիւնները,
իր փափկութիւնը, իր զուարթութիւնը:

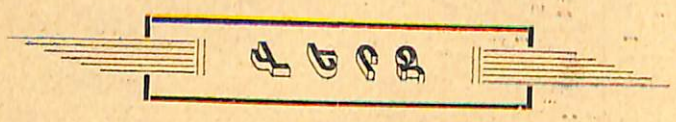
Տան սէրը, ոչ, ուրիշ մը չպիտի կրնայ փոխարինել
ու ոչ ալ ուրիշ մը զայն յիշեցնել:

Ինծի պէս ամէն անոնք որ ծննդավայրին յիշատակն
ունենան՝ միշտ իբրեւ անառակ զաւակ կը կարծեմ թէ
արցունք մը պիտի զգան իրենց կոպերուն ետեւ և հա-
ռաչանքով պիտի յիշեն կորսուածները:

ԱՍՏՈՒԱԾՆԵՐԸ

Քնասենեակդ աւերիեր, ամէնքն ալ դիմ ու աստուած
Բեղլու լեռան սուր կատարն հին դարերուն հաստատուած
Դեռ կենսալից, տիրական, դեռ յաղթական ու հզօր
Կ'իշխեն, կ'ապրին, կը նային երկինքն ի վեր ամեն օր.
Երկի՛նքն, ուրկէ Արեւն իր մարմրութեամբը տեւական
Կ'օծէ զիրենք՝ բերելով կեանք ու շլնորհ բաւական
Այն վաղերուն ուր երբեմն Ամրոխն իրեւ սուրբ նըւէր
Դիրկ գիրկ ծաղիկ, օրհնութիւն եւ պաշտամունք կը բերէր:
Քանդեալդ աստուածներ բագինին մէջ տըխրամած,
Ամպի ու աւերակ այդ բարձունքին անկասկած
Դեռ կը սպասեն հընակելով որ յաղթած Քուրմն իրեն
Անկեղծ զղջումն ունենայ եւ աղօթել գայ նորեն:
Շահապետներն ի զո՛ւր, բայց, անբարբ աչքով կը նային.
Մարդկային սիրտն հիմայ հետս արեգուրեան երկնային
Ականջ չի տար, չի լըսեր հին բարձրութեան յաղթապանծ,
Շատունց մոռցած է աստուածն ու իր հրաշքն անբասիանց:
Կատարներուն լուսազօծ այդ դարաւոր ու խոպան՝
Ուր կը կենան դիմ իրեւ բընակիչ ու պահապան
Լոկ արծիւներ կը բընչին անակընկիչ, թեւաբախ,
Եւ իրկունները մերթ հընպարս, արհամարհոտ ու անվախ
Կ'ելբրան բառած կը նստին գլխուն վրայ ւեծաշուք
Լըճուած, անտեր աստուծոյ մ'եւ մտամփոփ, անշընչուկ
Կը մտմտան, կը խորհին՝ երբ թեւերուն իրենց չայն
Հովը կ'անցնի սուրալով, սանտրուելով տրտմաձայն:
Նըւիրական բագինն ու մեծ աստուածներն յաղթական
Խաղալիկ են արդ հովուն, արտին, անգործի գաղթական,
Եւ երբեմնի աղօրիին, սուրբ փառերուն տեղ հիմայ
Լոկ յըոտքիւն անայի, մահուան իոտը կը մընայ:
Ո՞վ հեգնութիւն, սակայն, հո՛ս աստուածներուն իոյ մինակ
Խաչնարած մը ծընրադիր, ժամանակին անգիտակ

Ըղձից մ՛ունի բերանը եւ անիծողով, անարգել
Մեծ դարերու ժայռը դեռ կը յարատի դալնիերգել:
Եւ ոչխարներն հրմայուած աւուր բագինին, Տաճարին
Խորհուրդովն ու անովն այն, այ՛սով գեսնին կը յառին՝
Ոնանք հանգիստ մակաղած, ոմանք ծրտած կամ կանգուն,
Մըտիկ կ՛ընեն Հովիւին աստուածային երգն՝ անմուն:
Աստուածայի՛ն, երկնաշո՛ւնչ նուագդ, այո՛, այդ մանկան՝
Ձո՛ր կը լըսեն դիմ անիսօ՝ տե՛ր գիտութեանց մոգական
Եւ իրենց յուռ հանգուրեամբ, թոյլ կու տան որ տեւե միշտ
Քանի կեանքը կը ծաղկի դալտերուն մէջ բազմավիշտ:
Որովհետեւ հարկ է որ տըրտմաթախիծ ու մրոտյլ
Հոգիները բարձրանան բագինն ի վեր լուսափայլ,
Պարմանիներ հա՛րկ է որ՝ հաւատացեալ ուխտաւոր
Տանին իրենց ուժասպառ ընկար աղրտերն ախտաւոր
Դեպի լեռը խաւարեան փողփողումի՛, արեւի
Եւ շընորհի, փըրկութեան, երանութեան ծարաւի
Առենն օծումն ու դասնան՝ հանգո՛ր տ, խաղա՛ղ, երջանի՛կ՝
Գեղի աղբիւրն հայրենի, հայրենի տո՛ւնն ու տանիք:
Ո՛վ աստուածներ՝ նըշանակ խորհրդաւոր ու մըթին՝
Ժամանակին, Անցեալին, Աղջամուղջին ու Մութին՝
Որ արեգաք սարսորն անմահութեան ձեզ դահուած
Եւ ձեզ հետ ալ այս ընդան՝ դալտի անհո՛գ խաղնատած:

ՑԱՆԿ

	Էջ
Իբր նախաբան	5
Վա՞խ, ես մեռնի՛ւ	7
Դարմբոը	23
Դարնանամուտի դալտանկար	29
Քառագածները	33
Սե՛ր երազ	35
Պուռ մի ջուր	42
Ծովակին հառաչ	48
Լեռան եղնիկին	51
Փողոցը	57
Կուլուշկերն եւ իր գերեզմանինոցը	65
Տան սերը	69
Մեծ չարչարանքը	86
Մենաւոր ծառը	93
Անտեր խրճիքը	100
Շուն մըն ալ պահաս	111
Պատկեր մը	121
Անյոյս գեղգեղանիներ	127
Ծաղիկներ, կարմի՛ր ծաղիկներ	132
Կարօտներ	137
Բագինին փառաբանութիւնը	144
Դալտային վերջալոյս	148
Տե՛ր, չսե՛ր մեզի	153
Չարնուած որսորդը	157
Ցեղին զաւակը	161
Մարդը չեր մեռներ	168
Բաղթական Աղլաճը եւ Պարտեւ Աղլաճը	177
Սեւ հաւը կանչեց	184
Պահակները արթուն են	220
Հարեւանական տունս	224
Աստուածները	229

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱՋՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ
№ 29

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0330829

29043